

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТИМКІВ ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 94 (477.84):314:47 “1950/1970”

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДИНАМІКА НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ
У 1950–1960-ТІ РР. В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОЇ СФЕРИ
ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

Спеціальність: 07.00.01 – історія України

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

ТИМКІВ Іван Володимирович

Науковий керівник – Буяк Богдан Богданович, доктор філософських наук,
професор

Тернопіль – 2018

АНОТАЦІЯ

Тимків І.В. Динаміка населення Тернопільської області у 1950–1960-ті рр. в контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 “Історія України”. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному вивченню динаміки соціальної та етнічної структури населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. у контексті розвитку промисловості та сільського господарства. У роботі розкрито вплив радянської соціально-економічної системи на зміну чисельності населення регіону. Прослідковано зв'язок економічних перетворень у промисловості та появи нових виробництв із зростанням чисельності міського населення у регіоні та скороченні сільського.

У дослідженні встановлено, що процес економічного зростання на Тернопіллі у середині 1960-х рр. був зумовлений розширенням виробничих потужностей харчової промисловості, збільшенням чисельності нових підприємств машинобудівної, легкої та хімічної галузей. Однак, варто зазначити, що підприємства машинобудівної, легкої та хімічної промисловості використовували сировину, завезену із-за меж області, що негативно впливало на процес виробництва готової продукції.

Для досліджуваного періоду притаманною була переорієнтація промисловості з випуску сировини на виробництво готової продукції. У комплексі економіка Тернопільської області у період 1950–1960-х рр. демонструвала помітні темпи приросту, спричинені суттєвими матеріальними капіталовкладеннями та залученням значної маси людських ресурсів.

Значних змін у досліджуваній період зазнало сільське господарство регіону, оскільки із завершенням колективізації, розпочався процес укрупнення сформованих господарств, що підвищило їхнє матеріально-технічне

забезпечення та дозволило залучити до процесу управління аграрним сектором кваліфікованих працівників. Водночас укрупнення господарств призвело до вивільнення значної маси робочої сили, яка була змушена шукати роботу у містах, або ставати учасником міграції за межі Тернопільської області.

У досліджуваній період в області спостерігалось підвищення чисельності спеціалістів невиробничої сфери. На Тернопільщині зросла мережа медичних, освітніх та культурних установ, а також суттєво покращився рівень послуг, які вони надавали мешканцям. Зросла забезпеченість кваліфікованими науково-педагогічними та медичними кадрами, у зв'язку із функціонуванням педагогічного та медичного інститутів. Так, у 1950–1960-ті рр. введено в експлуатацію 222 школи у містах і селищах та 191 у селах. У той же період зведено на 27523 місця дошкільних навчальних закладів. Соціальні зміни відбувалися під тиском та були продиктовані передусім бажанням комуністичного режиму міцно закріпитися в області.

Етнічний склад населення області в значній мірі визначався наслідками Другої світової війни. Це стосувалося передусім польської, єврейської та російської національних меншин. При цьому, упродовж 50–60-х рр. ХХ ст. Тернопільщина залишалася єдиним регіоном, у якому чисельність російського населення зменшилася та демонструвала негативну динаміку у наступні роки.

Загальна кількість населення Тернопільської області упродовж 1959–1970 рр. зросла більш, ніж на 6,17 %, або 67 тис., тоді як чисельність мешканців сіл зменшилась на 12 %. Причинами даного явища слугували процеси уповільнення природного приросту сільського населення та зростання ролі міст як промислових, адміністративних та культурних центрів.

Урбанізаційні процеси підсилювалися індустріалізацією та розширенням мережі установ сфери послуг для жителів міст та районів області. На початку 50-х рр. ХХ ст. основу промисловості області складала харчова та будівельна галузі, а в кінці 60-х рр. ХХ ст. помітну роль розпочали відігравати легка, машинобудівна, хімічна та приладобудівна галузі. Усі економічні зрушення стимулювали зростання чисельності робітників, працівників сфери послуг та

службовців. Дані переписів населення дозволяють прослідкувати зростання чисельності міського населення області упродовж 1959–1970 рр. із 179599 до 268723 осіб. Потрібно наголосити, що зростання чисельності робітників у містах створило проблему дефіциту житла, дошкільних та загальноосвітніх закладів, лікарень.

У досліджуваній період сільська місцевість ставала менш привабливою для постійного проживання молоді, яка у пошуках кращої фахової підготовки, задоволення своїх матеріальних потреб, переїжджала у міста. У ході адміністративної реформи відбулося об'єднання сільських населених пунктів, значно зменшилась кількість хуторів, жителів яких примусово переселяли у наближені села чи міста. Розпочався процес “старіння” села, оскільки молодь активно переселялася у міста та залишалася там на постійне проживання. Згідно з даними перепису населення 1970 р., кількість сільських мешканців становила 883945 осіб, що на 2,4 % менше від показника 1959 р., який складав 905987 осіб. Скорочення населення українських сіл відбувалося надзвичайно швидкими темпами. Так, упродовж 1950–1960-х рр. цей показник загалом в УРСР становив 21,3 %.

Дослідження демонструє кількісні та якісні перетворення населення внаслідок міграційних процесів. Міграція населення області у інші регіони країни здійснювалася Головним переселенським управлінням. У цей період для Тернопільщини характерною була як добровільна (в основному внутрішня), так і примусова (у індустріальні райони Донбасу, сільськогосподарський південь УРСР, Казахську РСР, Російську РФСР) міграції. Проте населення Тернопільської області не завжди активно відкликалося на агітацію про оргнабір чи переселення, оскільки Тернопільщина мала свій економічний центр, що потребував трудових ресурсів. Проте планові показники доводилося виконувати, а тому частину мешканців сіл змушували, використовуючи різноманітні методи, записуватися як добровольці. Примусове переселення спричинило суттєві повернення осіб назад з місць переселення через

незадовільні умови праці, погано облаштований побут та несприятливі кліматичні умови.

Окремим напрямком міграції виступав процес репатріації населення обумовлений наслідками Другої світової війни. Умовно можна виділити два репатріаційних напрямки. Перший – спрямований з Європи, в основному із окупаційних зон, переважав до середини 1950-х рр., більшість репатріантів якого становили військовополонені та колишні в'язні німецьких концентраційних таборів. Другий напрямок складав потік мігрантів з країн Америки та Австралії і тривав у 1950–1960-ті рр. До числа репатріантів входило населення, яке примусово вивезли до нацистської Німеччини та потребувало повернення на територію СРСР. Переважно репатріанти були вихідцями із країн Західної Європи (ті, що повернулися до середини 1950-х рр.) та Америки (приїхали у другій половині 50–60-х рр. ХХ ст.). Для Тернопільської області була характерною репатріація польського населення у Польську Народну Республіку, що значно зменшило його кількість в регіоні у порівнянні з попередніми роками.

Ключові слова: динаміка населення, міграція, репатріація, переміщення населення, соціальна структура, етнічна структура, індустріалізація, сільське господарство.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних чинників на динаміку сільського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць. 2014. Вип.15. С. 90–92.
2. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних та культурних чинників на демографічну ситуацію в Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 52–56.

3. Тимків І. В. Міграція населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 107 (16). С. 93–98.
4. Тимків І. В. Репатріація населення Тернопільської області 1950–1960 роках та її наслідки // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 135–140.
5. Тимків І. В. Етнічні зміни населення Тернопільської області у 1950–1960 роках // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. 2018. Вип. 43. С. 143–148.
6. Тимків І. В. Особливості економічних перетворень у Тернопільській області у 1950–1960-х рр. на прикладі промислової сфери // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 93–97.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Тимків І. В. Населення західноукраїнських областей (Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської) в 40–80-х рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Україна в контексті європейської історії”. Тернопіль, 2014. С. 222–230.
8. Тимків І. В. Характеристика динаміки населення Тернопільської області 1956–1960 років // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. Тернопіль, 2014. С. 212–215.
9. Тимків І. В. Динаміка населення Тернопільської області 1940-1970 рр. у контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства // Zbiór raportów naukowych. „Współczesna nauka. Nowy wygląd” (30.01.2015 – 31.01.2015). Warszawa, 2015. S. 32–37.
10. Тимків І. В. Динаміка народжуваності міського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль, 2015. С. 123–130.

11.Тимків І. В. Зміни науково-педагогічного потенціалу Тернопільської області 50-х–60-х рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. “Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах”. Дніпропетровськ, 2016. Част. II. С. 113–115.

Tymkiv I. V. Dynamics of population of Ternopil region in 1950-1960 in the context of development of industrial sphere and agriculture. Qualification scientific work on the rights of manuscripts.

The dissertation for the degree of a Candidate of Historical Sciences, Specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil, 2018.

The dissertation is devoted to the comprehensive study of the dynamics of the social and ethnic structure of the population in Ternopil region in the 1950's and 1960's in the context of the development of industry and agriculture in the region. The paper reveals the influence of the Soviet socio-economic system on the change of the population of the region. The link between economic transformations in industry and the emergence of new industries with urbanization processes in the region was traced.

The study found that the process of economic growth in Ternopil region in mid – 1960. Was due to the expansion of production capacity of the food industry, increase in the number of new enterprises of mechanical engineering, light and chemical industries. However, it should be noted that the enterprises of machine-building, light industry and chemical industry used raw materials imported from outside the region, which adversely affected the process of production of finished products.

For the investigated period, the reorientation of the industry for the production of raw materials for the production of finished products was inherent. In the complex, the economy of the Ternopil region during the 1950's–1960's demonstrated significant growth rates, caused by significant material investments and the attraction of a large mass of human resources.

Significant changes occurred in the region during the period under study, as the process of collectivization began with the process of building up the established farms, which increased their material and technical support and allowed the involvement of skilled workers in the process of management. However, the process of building up farms has led to the release of large masses of labor that was forced to seek work in the cities, or to become a member of migration beyond the Ternopil region.

During the investigated period in the region there was an increase in the number of specialists in the non-productive sphere. The network of medical, educational and cultural institutions has grown several times in the Ternopil region, and the level of services that they have provided has significantly improved. The provision of qualified scientific, pedagogical and medical personnel has increased, in connection with the functioning of the pedagogical and the opening of medical institutes. Thus, in the 1950's–1960's, 222 schools in cities and villages and 191 in villages were put into operation. In the same period, 27523 places of preschool educational institutions were erected. Social change took place under pressure and was dictated primarily by the desire of the communist regime to firmly consolidate itself in the region.

The ethnic structure of the population experienced significant changes due to World War II: the number of Polish and Jewish population decreased significantly. In the period of the 50–60's of the twentieth century Ternopil region remained the only region in which the number of Russian population declined and showed a negative dynamics in subsequent years.

During the 1959–1970 period, the total population of the Ternopil region grew by more than 6.17 %, or 67 thousand, while the number of villagers decreased by 12 %. The causes of this phenomenon were the processes of slowing down the natural increase of the rural population and the growth of the role of cities as industrial, administrative and cultural centers.

Urbanization processes were intensified by the industrialization and expansion of the service providers network. In the early 50's of the twentieth century the basis

of the region's industry was the food and construction industry, and in the late 60's of the twentieth century the light, machine-building, chemical and instrument-making industries began to play a prominent role. All economic shifts have stimulated the growth of the number of workers, service providers and employees. Census data allow us to trace the growth of the urban area during the 1959–1970 biennium, from 179599 to 268723 people. It should be emphasized that the increase in the number of workers in urban areas has created the problem of shortage of housing, kindergartens, secondary schools and hospitals.

In the study period, the countryside became less attractive every year in terms of permanent residence for young people, who, in search of higher earnings and opportunities, moved to the cities. In the course of administrative reform, the number of rural settlements fell, the number of farms whose inhabitants were forcibly relocated to the nearest villages or towns decreased significantly. The process of “aging” the village began, as the young people actively moved to the city and stayed there for permanent residence. According to the 1970 census, the number of rural residents was 883945 people, which is 2,4 % less than the figure of 1959, which amounted to 905987 people. The decline in the population of Ukrainian villages took place at an extremely fast pace. Thus, during the 1950's and 1960's, this indicator in the USSR amounted to 21,3 %.

The research demonstrates the quantitative and qualitative transformations of the population as a result of migration processes. Migration of the population of the region to other regions of the country was carried out by the Main Migration Department. In this period, migration for Ternopil region was characterized by both voluntary (mainly domestic) and forced (to the industrial regions of the Donbas, agricultural South of Ukrainian SSR, Kazakh SSR, Russian RFSR). However, the population of the Ternopil Oblast did not always actively respond to the agitation of organizational set or resettlement, since Ternopil Region had its own economic center, which needed labor resources. However, the planned indicators had to be performed, and therefore part of the villagers were forced to use the various methods, recorded as volunteers. Forcible relocation has caused significant return of people

from resettlement places due to unsatisfactory working conditions, poorly equipped life and adverse climatic conditions.

A separate direction in migration was the process of repatriation of the population, which was caused by the consequences of the World War II. Conditionally, two repatriation directions can be distinguished. The first - sent from Europe, mainly from the occupation zones, prevailed until the mid – 1950's, most of whom were prisoners of war and former prisoners of German concentration camps. The second direction was the flow of migrants from the countries of America and Australia and lasted from 1950's–1960's. Among the repatriates was a population that was forcibly removed to Nazi Germany and required a return to the territory of the Soviet Union. Most of the repatriates were from Western Europe (those who returned to the mid – 1950's) and America (returned in the second half of the 1950's and 1960's XX c.). For the Ternopil region, the repatriation of the Polish population to the Polish People's Republic was typical, which greatly reduced its number in the region in comparison with the previous years.

Key words: population dynamics, migration, repatriation, population displacement, social structure, ethnic structure, industrialization, agriculture.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	12
ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА Й ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	18
1.1. Історіографія проблеми	18
1.2. Аналіз джерельної бази	34
1.3. Теоретико-методологічні засади	42
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1950–1960- ТІ РР.....	90
2.1. Загальна характеристика економічного розвитку регіону	90
2.2. Соціальна структура населення області.....	102
2.3. Зміни етнічної структури населення Тернопільської області.....	117
РОЗДІЛ 3. ЗМІНА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УПРОДОВЖ 1950–1960-Х РР.	137
3.1. Вплив радянської соціально-економічної системи на зміну чисельності населення регіону.....	137
3.2. Динаміка міського населення в контексті економічного розвитку	148
3.3. Особливості демографічних процесів у селах Тернопільської області	166
РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЧНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1950–1960-Х РР.....	189
4.1. Особливості міграційного процесу досліджуваного регіону.....	189
4.2. Репатріація населення та її наслідки.....	201
4.3. Організовані набори та переселення робітників і селян Тернопільської області.....	211
ВИСНОВКИ	237
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	241
ДОДАТКИ.....	285

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
- Держархів Тернопільської обл. – Державний архів Тернопільської області
- ГЕС – Гідроелектростанція
- ІТР – інженерно-технічні робітники
- КПУ – Комуністична партія України
- ЛННБ України ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника
- МТС – машинно-тракторна станція
- ПМК – Пересувна механізована колона
- ПТУ – Професійно-технічне училище
- РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
- РМ СРСР – Рада Міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік
- РМ УРСР – Рада Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки
- РНК УРСР – Рада Народних комісарів Української Радянської Соціалістичної Республіки
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
- ЦСУ УРСР – Центральне статистичне управління Української Радянської Соціалістичної Республіки

ВСТУП

Актуальність дослідження. Подальший розвиток незалежної України потребує ґрунтовного вивчення та критичного наукового переосмислення попереднього досвіду політичних та соціально-економічних перетворень. У радянський період проблеми динаміки населення в контексті соціально-економічного розвитку розглядалися тенденційно, відповідно до партійних настанов та практичних потреб тоталітарного режиму. Чимало складних та суперечливих сторінок історії Тернопільської області 50–60-х рр. ХХ ст., зокрема, втрати населення в результаті масових репресій, етнонаціональні аспекти кадрової політики, русифікація освіти та культури, навіть не перебували у науковій розробці, оскільки належали до заборонених тем.

Відкриття раніше засекречених архівних фондів сприяло появі монографічних та дисертаційних робіт, у яких зроблено спробу уникнути усталених хибних стереотипів, подати нову оцінку подій та явищ минулого на основі загальнолюдських цінностей та сучасної методології наукових досліджень. Поява цієї дисертації зумовлена відсутністю в українській історіографії спеціального синтезованого дослідження особливостей динаміки населення окремої частини західноукраїнського регіону в радянській політичній системі, змін в етнонаціональній сфері, трансформації традиційної соціально-професійної структури, рівня життя населення та інших соціальних процесів.

В умовах національного та культурного відродження України, становлення її державності, особливу увагу привертають проблеми формування структури українського суспільства, у тому числі – етнічної. Українці є головним чинником процесів державотворення, але беззаперечним є і те, що в Україні мешкають представники багатьох етносів, які є громадянами нашої держави і беруть активну участь в усіх процесах, що відбуваються на її території.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного аналізу економічних зрушень, що мали місце у регіоні в 50–60-х рр. ХХ ст., оскільки саме вони безпосередньо вплинули на структуру його населення. Комплексного вивчення вимагає також соціальна сфера, основи якої закладено у досліджуваний період, адже поява нових підприємств, розвиток уже існуючих виробництв сприяли зростанню соціальної інфраструктури, покращенню побутових умов та культурного життя місцевого населення.

Значна частина проблем, що постають перед державою у сфері соціально-економічних взаємин, виникли не сьогодні та мають тривале історичне коріння. Тому їх вивчення на широкому історичному тлі створює базу для успішного й ефективного розв'язання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з науково-дослідною тематикою кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у межах комплексної програми “Актуальні проблеми історії та економіки України ХІХ–ХХІ ст.” (номер державної реєстрації 0111U001325).

Метою дисертаційного дослідження є аналіз особливостей динаміки населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. у контексті розвитку промисловості та сільського господарства краю.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі основні **завдання:**

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми, джерельну базу дослідження та теоретико-методологічні основи роботи;
- виокремити особливості соціально-економічного та етнічного розвитку Тернопільщини в досліджуваний період;
- проаналізувати динаміку чисельності населення регіону, з'ясувати основні чинники, що впливали на зміну місць його розселення;
- дослідити позитивні й негативні впливи індустріалізації та колективізації на демографічну ситуацію у Тернопільській області;

- оцінити вплив міграційних та репатріаційних процесів на динаміку населення регіону.

Об'єктом дослідження є Тернопільська область у 50–60-х рр. ХХ ст.

Предмет дослідження – динаміка населення Тернопільської області в контексті її соціально-економічного розвитку упродовж 1950–1960-х рр.

Хронологічні межі дослідження визначені його тематичною спрямованістю й охоплюють 1950–1960-ті рр. Нижня хронологічна межа (1950 р.) пов'язана з початком вагомих економічних перетворень, що заклали основу демографічних змін в області; верхня (1970 р.) – рік всесоюзного перепису населення, зумовлена потребою використання його результатів для аналізу демографічних змін у регіоні впродовж досліджуваного періоду.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Тернопільської області відповідно до адміністративно-територіального устрою УРСР досліджуваного періоду. Вибір територіальних меж зумовлений особливістю історичного розвитку регіону та формуванням тут специфічного соціально-економічного та культурно-освітнього середовища в умовах трансформації краю з аграрного в індустріально-аграрний.

Методи наукового дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи визначають принципи історизму, науковості та об'єктивності. Вивчення такого складного багатогранного об'єкту, яким є динаміка населення, вимагає насамперед системного підходу, а дослідження кожного елементу системи та його взаємодії з іншими елементами, тобто етносами, потребує використання спеціальних методів допоміжних історичних наук. У ході дослідження були застосовані методи економічного аналізу: графічний та табличний.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

уперше:

- комплексно проаналізовано особливості динаміки населення регіону під впливом політичних, економічних, соціальних та культурних чинників та встановлено взаємозв'язок між ними;

- виокремлено напрямки міграційної активності населення сіл та містечок: перший (наймасовіший) – у міста Тернопільської області; другий (незначний) – добровільно-примусове переселення мешканців регіону в інші області УРСР та СРСР;
- уведено до наукового вжитку і проаналізовано значний обсяг раніше неопублікованих архівних джерел, що значно доповнюють сучасні знання з економічної та соціальної історії Тернопільської області;
- доведено, що динаміка населення Тернопільської області мала свої особливості, у порівнянні з іншими західноукраїнськими регіонами, які полягали у зменшенні чисельності таких етносів, як поляки, євреї, росіяни та представників інших національностей і в стрімкому зростанні кількості українців, зокрема у м. Тернополі;

набули подальшого розвитку:

- дослідження основних напрямків розвитку промислової сфери та сільського господарства Тернопільської області у 1950–1960-х рр.;
- вивчення демографічних процесів у взаємозв'язку із економічними та соціальними трансформаціями;
- апробації статистичних даних, що стосуються зміни чисельності населення області, динаміки чисельності робітників, колгоспників, інтелігенції, адміністративно-управлінського персоналу тощо;

уточнено:

- зміст понять “міграція”, “репатріація”;
- специфіку здійснюваних у 50–60-ті рр. ХХ ст. організованих наборів та переселенської політики;
- контексти використання категорії “соціальна сфера” та її складових частин.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладено й обговорено на засіданні кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка; оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу вузу. Міжнародних: “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)” (м. Тернопіль, 26 квітня 2013 р.), “Сучасна наука. Новий погляд” (м. Вроцлав, 30–31 січня 2015 р.) та всеукраїнських: “Україна в контексті Європейської історії” (м. Тернопіль, 25–28 березня 2014 р.), “Історія України: сучасні виклики” (м. Тернопіль, 15 квітня 2015 р.), “Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах” (м. Дніпропетровськ, 29–30 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації та її результати відображено в 11 публікаціях, 6 із яких – статті у наукових фахових виданнях (чотири – входять до міжнародних наукометричних баз даних), 5 – матеріали наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (361 найменування) та 24 додатків (13 – таблиць, 7 – діаграм, текстових матеріалів – 4). Загальний обсяг дисертації складає 312 сторінок, з яких 168 – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА Й ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Зміни у складі населення, його етнічна та соціальна структура завжди були актуальними проблемами української історіографії. З початком 1950-х і до 1970-го рр. соціально-економічні процеси у західноукраїнському регіоні форсували урбанізацію у Тернопільській області, передусім, м. Тернополя українцями за рахунок сільського населення.

Демографічні зміни на Тернопільщині були підсилені дотичними, але досить важливими явищами, такими, як: депортації та міграція населення у повоєнні роки. Саме тому зазначені процеси були і залишаються у сфері інтересів широкого кола науковців: істориків, географів, економістів, демографів та соціологів. Крім того, ступінь наукової розробки цієї проблеми обумовлений певною історичною епохою, оскільки радянська та сучасна українська історіографія суттєво відрізняються підходами та методами вивчення демографічної ситуації.

На сьогоднішньому етапі маємо сприятливі умови для ґрунтовного вивчення та критичної, науково виваженої оцінки здобутків і невирішених завдань української історіографії. Важливість досліджуваної тематики полягає й у тому, що в радянський період проблеми етнічної трансформації західних областей України 50–60-х рр. ХХ ст. у історичній літературі розглядалися тенденційно, відповідно до партійних настанов та практичних потреб тоталітарного режиму. Це, зокрема, стосується проблеми скорочення населення під впливом масових репресій. З іншого боку, мало місце залучення до кадрової політики вихідців із інших областей УРСР чи з республік СРСР.

Важливими чинниками, які впливали на динаміку населення в

західноукраїнських областях були економічні процеси, які безпосередньо змінювали соціальну активність населення. Саме ця складова динаміки населення у досліджуваному нами регіоні, була і залишається сферою інтересів науковців. Однак увага дослідників переважно акцентувалася на зміцненні економічного потенціалу області, формуванні робітничого класу та структурі управління промисловістю.

Проблема переміщення населення у Тернопільській області та за її межами розглядалася лише опосередковано. Об'єктивні та суб'єктивні чинники в цих доволі складних процесах, які були досить болючими для значного прошарку населення регіону, залишалися поза увагою дослідників.

Враховуючи це, автор запропонованого дослідження використовував широке коло історіографічних праць, які умовно можна поділити на три основні групи: перша охоплює проблеми соціально-економічного розвитку області та західноукраїнського регіону; друга – праці, що відображають демографічні процеси в межах області; третя – наукові розвідки, присвячені механічному рухові населення.

При цьому, виходимо з того, що аналіз динаміки населення Тернопільської області 1950–1960-х рр. вимагає, передусім, здійснення детального аналізу соціально-економічного розвитку регіону, що був чи не найважливішим чинником усіх процесів щодо динаміки населення.

Роботи, які характеризують проблеми соціально-економічного розвитку області та західноукраїнського регіону розподілено на дві підгрупи за хронологічним принципом. Першу підгрупу складають праці радянських істориків, зокрема: М. Івасюти “Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.)” [123]. У ній автор ввів до наукового обігу значну кількість фактичного матеріалу про організацію роботи колгоспів, спробував з'ясувати складні і водночас соціально значущі проблеми економіки. Однак, потрібно відзначити, що праця написана в дусі історіографії того часу і містить вихваляння процесу усупільнення землі, критику спротиву селян колективізації, оцінюючи це як капіталістичні

пережитки. Автор, під час формулювання висновків, послуговувався партійними директивами і розпорядженнями і не завжди брав до уваги реальний стан справ у господарстві Тернопільської області.

У 1970 р. Г. Ковальчак опублікував статтю “Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР” [130], що була спробою на основі широкого кола джерел, передусім архівних, дослідити цю проблему. У монографії “Економічний розвиток західноукраїнських земель” [129] подається узагальнююча характеристика економічного розвитку Західної України до 1939 р., однак їй притаманне заперечення ролі приватної власності у господарстві. Автор, попри наявність політичної заангажованості, проаналізував умови індустріалізації регіону та з’ясував мотивацію влади у цьому питанні, шляхи реалізації економічної політики, і, що важливо, її результати для Тернопільської області, зокрема.

Спроби аналізу наявного економічного потенціалу Тернопільської області на початку 1950-х рр. зроблено у монографії “Рясні плоди дружби” за редакцією Я. Кошарного [137]. Зазначимо, що у роботі, як і в інших дослідженнях того часу, має місце спроба визначення ролі та місця комуністичній партії у розвитку промисловості області та Західної України в цілому, гіперболізація соціалістичного способу життя та вихваляння владних ініціатив. У роботі відсутній критичний аналіз тогочасної економічної ситуації та значно перебільшено роль економічної кооперації між республіками СРСР. Особливістю даного дослідження є і те, що у основі його положень взятий промисловий потенціал Львівської та Івано-Франківської областей, а про Тернопільщину згадується лише у загальних тезах. Дослідник В. Тесленко у статті [289] констатує структурні зміни, що мали місце у промисловому розвитку Тернопільської області 1950–1960-х рр. та появу нових галузей виробництва. Більш детально ці процеси описані викладачами Тернопільського фінансово-економічного інституту у колективній роботі “З історії радянської Тернопільщини. Учбово-методичні

розробки” [66], у якій, хоч і присутній класовий підхід та похвали тогочасній владі, ґрунтовно проаналізовано зміни в аграрному і промисловому секторах, яких зазнала Тернопільщина після встановлення радянської влади.

Позитивні зміни 1970-х рр. в економічному розвитку УРСР спонукали науковців, суспільствознавців активізувати дослідження цих перетворень. Це знайшло своє втілення у 15-ти томній праці “Історія міст і сіл Української РСР” [125], один із томів якої, присвячений Тернопільській області. Дані, подані у ній, є типовими та відповідають певним загальновизначеним шаблонам, однак містять цінну історичну та статистичну інформацію з історії регіону. У цій серії праць, авторським колективом зроблено спробу максимально прикрасити соціально-економічну ситуацію у регіоні та пов’язати її з діяльністю комуністичної партії. Дослідження було перевидано у 2014 р. [288]. Саме у ньому авторським колективом по-новому осмислено період індустріалізації краю та обґрунтовано мотивуючі чинники соціально-економічних перетворень в області.

Отже, у працях, що входять до першої підгрупи присутня описовість фактів без їхнього критичного аналізу, наявні ідеологічні кліше про роль і місце комуністичної партії у суспільстві. Це, в першу чергу, обумовлено особливостями тогочасного історичного розвитку та контролю з боку органів влади. Потрібно відзначити і той факт, що висновки, які подано у цих дослідженнях, певною мірою не відповідають загальній картині тогочасного стану речей, оскільки, для її формування використовувався наявний на той час фактологічний матеріал, який досить часто був штучно завищений та піддавався відповідному корегуванню.

Роботи, які входять до другої підгрупи, представлені сучасною українською історіографією, зокрема працями викладачів історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, на якому сформувалася школа науковців, які досліджують життя в західноукраїнському селі крізь призму соціально-економічних трансформацій. П. Коріненко, В. Брославський, А. Киданюк,

В. Старка, В. Терещенко є співавторами двох праць, що вийшли у світ в 2016 і 2017 рр. [133; 134].

В останні роки досить активно і плідно досліджує проблеми соціально-економічних трансформацій в українському селі П. Коріненко [132–135]. У його монографічних працях, побудованих за проблемно-хронологічним принципом, окремі розділи присвячено західноукраїнському регіону. Попри те, що основним напрямком дослідження є трансформації земельних відносин, до наукового вжитку введено низку нових статистичних даних, які стосуються змін у соціальній сфері. Водночас, особливості динаміки населення Тернопільської області, автором не досліджувалися як окреме явище, а використовувалися при поданні загальної характеристики господарського потенціалу.

Процес становлення промисловості західноукраїнського регіону відображено у кандидатській дисертації Б. Буяка “Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944–1950-х років (на матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей)” [16]. Автор, на основі аналізу широкого кола історіографічних та архівних матеріалів, відкидаючи політичну заангажованість, по-новому охарактеризував процес економічного розвитку краю, зокрема щодо підготовки фахівців нових робітничих професій, їх чисельності тощо.

А. Киданюк дослідив процеси, які відбувалися в українському селі у повоєнні роки і показав динаміку соціальних змін у кандидатській дисертації “Соціально-економічні та культурні процеси у селі упродовж 1944–1950 рр. (на матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей)” [127]. Водночас, у дослідженні не було висвітлено особливості динаміки населення регіону під впливом економічних перетворень.

Важливі матеріали для дослідження містяться у працях, що відображають історію окремих міст та районів Тернопільської області. У монографії “Кременеччина від давнини до сучасності” [309]

Г. Чернихівського, автор визначає важливість періоду 1950–1960-х рр. у становленні промислового розвитку регіону, оскільки тоді було закладено та введено у експлуатацію основні його господарські об'єкти. Однак, у дослідженні не знайшов відображення той факт, що радянській владі потрібно було лише відновити виробничі потужності існуючих раніше виробництв. Зокрема, це стосувалося пивзаводу, ватної та тютюнової фабрик, що були основою економічного потенціалу регіону. У колективній праці “Тернопіль / Ternopol: історія міста” [287] О. Петровського, О. Гаврилюка, В. Окаринського та І. Крочака описано процес його повоєнної відбудови, індустріалізації та урбанізації. Однак, згадані дослідження мають краєзнавче спрямування і тому не відображають загальних особливостей динаміки населення Тернопільської області.

У кандидатському дослідженні О. Малярчука “Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України)” [145] виокремлено роль політичного складника у розвитку сільського господарства регіону. Автор констатує, що будь-які господарські зміни відбувалися під чітким керівництвом та доволі часто суперечили економічним потребам населення краю.

Таким чином, доробки сучасної історіографії є корисними з точки зору критичного переосмислення процесів соціально-економічного розвитку регіону у 50–60-х рр. ХХ ст., однак не містять детальної інформації про зміну чисельності населення та чинники, що її спричинили. Практично в усіх працях відсутня демонстрація змін чисельності населення упродовж певного періоду, що підтверджує важливість написання комплексного дослідження з даної проблематики.

Група праць, що відображає особливості демографічного розвитку представлена трьома підгрупами. До першої відносяться праці зарубіжної історіографії, зокрема робота В. Кубійовича, який був одним із перших, хто звернув увагу на етнічний склад населення Тернопільської області, у своєму дослідженні “Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на

1. 1. 1939” [139]. Дані, що подані у роботі для нас були корисними лише при формуванні загального бачення демографічних тенденцій, оскільки на час виходу роботи Тернопільщина мала інші територіальні межі, зокрема до її складу входили 4 райони сучасної Львівської області.

Радянська історіографія представлена роботами В. Болдирєва “Итоги переписи населения СССР” [15] та Г. Бахметової “Методы демографического прогнозирования” [13]. Інформативною для дослідження є робота В. Болдирєва, яка демонструє глибинні особливості демографічних процесів, які мали місце в Радянському Союзі у період між 1959–1970 рр., та акцентує увагу на взаємозв’язку демографічних процесів з економічною ситуацією у регіонах. Монографія Г. Бахметової є спробою змодельовати подальшу динаміку населення СРСР, однак потрібно відзначити те, що подекуди у роботі за основу беруться рішення з’їздів партії та постанови РМ СРСР, без використання статистичних даних, що частково унеможлиблює використання основних положень монографії у нашому дослідженні. Окрім того, у цих дослідженнях немає розподілу демографічних процесів в СРСР за національним та географічним принципом, що вимагає критичного підходу при аналізі їх положень.

Комплексне етнодемографічне та етносоціальне дослідження населення Тернопільської області та УРСР повоєнного періоду, здійснив провідний український вчений-етнолог, член-кореспондент АН України В. Наулко [163–166]. У роботах науковця подано не тільки детальну інформацію про історію розселення різних етносів на українських землях, але й приділено значну увагу аналізу етнодемографічних, етносоціальних та етнокультурних процесів в УРСР періоду 1950–1970-х рр. Важливим є те, що автор попри присутні ідеологічні похвали критично проаналізував особливості етнічних перетворень у Тернопільській області в 50-х рр. ХХ ст. У цілому наукові доробки вченого слугують методологічним зразком етнологічних досліджень. В роботах автора детально не відображено

причини та наслідки зміни чисельності населення Тернопільської області у досліджуваний період.

Праці, що входять до другої підгрупи є типовим зразком радянської історіографії з притаманним ідеологічним контекстом. Однак, поданий фактичний матеріал слугував зразком при формулюванні загальних особливостей динаміки населення Тернопільщини.

До третьої підгрупи входять праці сучасної української історіографії.

Серед них вагоме місце посідає монографія, підготовлена колективом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та фахівцями Державного комітету статистики України за науковою редакцією І. Кураса та С. Пирожкова “Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти” [182]. Основними завданнями автори вважали дати науковий аналіз теоретико-методологічних та методичних засад проведення перепису населення, обробки та аналізу його результатів, а також розробка на їх основі концептуальних засад державної демографічної політики. Утім, автори праці не ставили за мету здійснення системного дослідження соціально-демографічного розвитку України 1959–2001 рр, тому демографічні процеси на Тернопіллі досліджуваного періоду не були детально висвітлені.

Попри те, що історична демографія є однією з провідних галузей наук про народонаселення і в історичній науці існує досвід системного дослідження попередніх етапів історії України, комплексної праці, яка б стосувалася динаміки та етнічної структури населення, так і не видано. У цьому контексті варто відзначити роботу Г. Панчук “Зміни в складі населення Донецької області (1959–1989 рр.)” [176], у якій широко використані матеріали всесоюзних переписів населення. Згадана праця послужила зразком у написанні нашого дослідження, оскільки територія Донецької області була одним із головних напрямків виселення переселенців із Тернопільщини. Відповідні дослідження у масштабах всієї України на рівні наукових розвідок здійснив О. Воронко у статтях “Динаміка

демографічних процесів в Україні і Чернігівській області: порівняльний аспект проблеми” та “Підсумки загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення регіональних етнічних процесів в країні” [23]. Роботи автора слугували типовим зразком для нашого дослідження, однак не містили інформації про динаміку чисельності мешканців Тернопілля.

У руслі аналізу історіографічних праць, що безпосередньо стосуються досліджуваної нами проблематики важливе місце займає стаття В. Іванишиної “Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 рр. як джерело вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х роках ХХ століття” [122], у якій здійснено порівняльний аналіз статистичних програм для перепису і результатів всесоюзних переписів населення 1959 і 1970 рр. та доведено, що вони є основною джерельною базою дослідження соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х рр. ХХ ст. Водночас, наголосимо, що у цьому дослідженні немає інформації про чисельність населення Тернопільської області у 1950 р., а, отже, ми послуговувалися лише окремими її положеннями та висновками.

У серії колективних монографічних досліджень Інституту історії НАН України “Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940–середина 1950-х рр.)” [195–196] висвітлено широке коло соціальних проблем доби пізнього сталінізму та запропоновано комплексний аналіз суспільних проблем та явищ. Однак, у згаданій серії наукових праць практично не зустрічається фактологічний матеріал щодо зміни чисельності населення Тернопільської області у 1950–1960-ті рр. У статті “Склад і структура соціальної інфраструктури” [128]. І. Кінаш узагальнила наукові підходи до вивчення складу та структури соціальної інфраструктури, визначила елементи, які її формують. Р. Теслюк та А. Максименко зробили спробу оцінити рівень розвитку соціальної інфраструктури на прикладі прикордонних сільських територій Львівської області [290]. Згадані статті,

лише опосередковано, мають відношення до досліджуваної тематики і слугували фактологічним матеріалом у дослідженні.

У контексті дослідження етнічної структури населення потрібно відзначити монографічне дослідження В. Склера “Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення” [231], у якому на основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1959, 1970, 1979, 1989 рр. досліджуються етномовні процеси в Україні, зокрема, основні тенденції в змінах чисельності населення за етнічними та мовними ознаками. У сферу наукового інтересу дослідника окрім загальнодержавних етнічних процесів входить і зацікавлення регіональними особливостями, у тому числі і на території Тернопільщини 1950–1960-х рр.

В. Гулай у монографії “Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х–50-ті роки ХХ ст.)” [27] схарактеризував зміни у складі населення УРСР, що відбулись після Другої світової війни, передусім, під впливом різноманітних суспільно-політичних процесів. Однак, у даному дослідженні основна увага приділена території Львівщини та процесам, які там відбувалися, а вивчення етнічних процесів на Тернопіллі перебувало на другорядному плані.

У колективній монографії “Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії” [64] за редакцією Ю. Римаренка, вдало поєднуються методологічні засади дослідження цієї складної теми і визначається роль окремого етносу в її реалізації. Водночас, у праці Тернопільщині в досліджуваний період приділено незначну увагу, що можна пояснити моноетнічність регіону, що була частково спричинена наслідками Другої світової війни.

Важливими для дослідження є докторська дисертація С. Тимченка “Етносоціальні процеси в українському селі (60–80-ті рр. ХХ ст.)” [302] і монографія канадського політолога Б. Кравченка “Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.” [138], у яких зроблено спробу

узагальнити соціальні перетворення, які мали місце в Україні у другій половині ХХ ст. Згадані праці, у першу чергу є важливими для вивчення етносоціальних процесів в Україні в цілому і не враховують регіональні особливості. Кандидатська дисертація Л. Полякової “Етносоціальні процеси на Півдні України у 60–80-х рр. ХХ ст.” [197] має безпосереднє відношення до нашого дослідження, оскільки містить інформацію про переселенців із Тернопільщини, процес їхньої соціальної адаптації та умови проживання.

Оцінку етнодемографічного та соціального розвитку росіян у регіональному масштабі зробив І. Терлюк у монографічному дослідженні “Росіяни західних областей України” [286], де на основі архівних матеріалів та спогадів очевидців, виокремив особливості проживання російського етносу в Західній Україні в цілому і на Тернопіллі зокрема.

О. Калакура показав особливості трудової зайнятості поляків та їхнього соціального становища у регіоні за радянського часу у монографії “Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті” [126]. Автор висвітлив демографічні й соціальні зміни у складі польського населення, проаналізував наслідки асиміляції поляків у 50–60-х рр. ХХ ст.

У збірнику статей “Галичина: етнічна історія” за загальною редакцією С. Макарчука [24] міститься фактичний матеріал про етнічну історію Галичини досліджуваного періоду, особливості етнографічного районування, традиційну професійну культуру різних етносів краю. Однак, у збірнику немає детального аналізу економічного і політичного впливу на динаміку населення Тернопільської області у 1950–1960-х рр.

Отже, незважаючи на те, що вивчення динаміки населення завжди перебувало у колі наукових інтересів демографів, істориків та соціологів, комплексне дослідження проблеми так і не було видано. Тому згадані наукові доробки лише частково використовувалися у дослідженні.

Ще одну групу наукових праць складають дослідження, присвячені механічному руху населення. У першу підгрупу входять праці радянських дослідників. Серед них потрібно виділити ті, що відображають

загальноприйнятій тенденції у цьому явищі. Так, проблемі адаптації населення, що переїжджало у міста, присвячена робота Ж. Зайончковської “Новоселы в городах” [67], у якій, попри яскраву комуністичну пропаганду, розкрито особливості надбання сільським населенням міського способу життя, культури та побуту та показано проблеми, з якими селянам доводилося боротися першочергово. У роботі за основу взято промислові населені пункти уральського регіону РРФСР, які певним чином відрізнялися від аналогічних поселень на Тернопіллі. У цьому контексті також цінною є робота Б. Хорева та В. Лиходеда “Житель села – работник города” [308], яка дозволяє отримати комплексну характеристику “маятникової” міграції населення СРСР. Дослідження демонструє особливості використання сільських трудових ресурсів для потреб міста. Дані праці містять корисний для дослідження фактологічний матеріал, що слугував при формуванні загального аналізу динаміки населення Тернопільської області.

У другу підгрупу входять праці сучасних науковців з різних галузей суспільних наук. Процес міграції населення частково показаний у статті М. Алфьорова “Місце міграції у розвитку населення міст України в 1950 – на початку 1960-х рр. [1]. На основі аналізу літератури та джерел досліджуються зміни в міграціях населення до міст України у 1950–1960-х рр., в тому числі й зовнішніх міграцій. Показано вплив політичних чинників на зміни чисельності населення, природний та механічний приріст та місце міграцій у них.

Актуальною для нас є монографія Ю. Ніколайця “Переселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки)” [169], у якій на прикладі окремо взятого регіону, проаналізовано процес становлення і розвитку поселенської структури населення із визначенням найважливіших чинників, що обумовлювали її зміни. У статті “Демографічна динаміка населення Галичини другої половини 1940-х–1950-х років” [168] автор

продемонстрував особливості етнічної взаємодії в умовах радянської західних областей України.

В. Товкун у роботі “Міграція населення і територіальний перерозподіл трудових ресурсів” [304] визначив зв’язок напрямку міграційних потоків населення із промисловим розвитком регіонів: чим вищий рівень економічного розвитку, тим привабливіший регіон для мігрантів. У цьому випадку потрібно наголосити, що дослідник взяв за основу економічні процеси, а, як відомо, вагоме місце у механічному русі населення відігравав політичний чинник.

У статті “Міграція сільського населення та їх вплив на людиність населених пунктів Тернопільської області” [69] Б. Заставецький дослідив причини міграцій жителів сільських територій області та встановив основні напрямки їхнього входження. Автор констатував, що більшість мігрантів з Тернопільщини віддають перевагу обласному центру та іншим промислово розвиненим містам області перед виїздом у інші регіони країни.

Колективне дослідження науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України “Населення України. Трудова еміграція в Україні” [162] демонструє теоретичні та методологічні засади проблеми еміграції українського населення.

Для механічного руху населення Тернопільської області характерним був процес примусового переміщення населення, який проявлявся у депортаціях, переселенні та організованому наборі робітників, репатріації. Ці явища частково відображені у статті В. Макарчука “Депортації і трансфerti населення: зло чи неминуче зло?” [144]. Автор дослідив масові переміщення населення у СРСР та визначив їх як важливий елемент державної політики “утихомирення” народів, що його населяли.

Особливості функціонування репатріаційних органів висвітлено у дисертації Н. Мелешко “Система органів репатріації “переміщених осіб” на території Української РСР (1944–1953): організація, структура,

функціонування” [147]. Систему переселенських структур у радянських органах влади відобразила Е. Сеїтова, яка описала їхні повноваження та обов’язки [229]. На прикладі переселення населення у південні області УРСР К. Жбанова розглянула механізм державного регулювання трудових переселень, проаналізувала систему пільг, якими користувалися переміщені особи та охарактеризувала діяльність Головного управління організованого набору та переселення робітників при РМ УРСР [65].

Засоби залучення населення до трудових мобілізацій проаналізував І. Ветров [20]. Автор констатував, що для добровільного переселення у східні регіони УРСР потрібно було значно покращити роботу мобілізаційних пунктів, вирішити проблему організації побуту у місцях утримання переміщених осіб. Стаття Н. Шипік [310] розкриває специфіку методу організованого набору населення у повоєнний час. Окремі аспекти мобілізації й примушення до праці населення розкрито у статті Г. Грінченко [26]. У даному контексті термін мобілізація використовується авторами, як процес примусового переселення населення, без права вибору місця виселення та термінів перебування.

Цікавою є праця І. Винниченка “Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання” [22], яка є чи не найгрунтовнішим дослідженням примусового переселення громадян України та висвітлює процес формування української східної діаспори радянського періоду.

Класифікацію примусових переселень, які мали місце у СРСР після Другої світової війни розробив П. Полян у монографії “НЕ ПО СВОЕЙ ВОЛЕ...История и география принудительных миграций в СССР” [198]. Автор у хронологічному порядку описав примусові міграції народів, що населяли СРСР та визначив місця їхнього компактного проживання після виселення. Дослідник не виокремлював регіональні особливості в середині УРСР, а подавав інформацію про примусові міграції у комплексі та, в

основному, торкався проблеми переміщення населення між союзними республіками.

Особливої уваги при вивченні проблеми репатріації населення заслуговує робота М. Куницького “Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)” [140], у якій на основі аналізу архівних документів і статистичних даних вперше зроблено спробу висвітлити події, пов’язані з примусовою репатріацією громадян СРСР у другій половині 40-х – початку 50-х рр. XX ст. Проте, у полі зору дослідника, репатріанти з Тернопільщини вивчалися опосередковано, для підтвердження загальних тенденцій.

Особливості репатріаційних процесів українського населення з окупаційних зон відображено у статтях Т. Турчин [306], С. Гальчака [25], Т. Пронь [203], А. Ліньова [143]. Вони характеризують специфіку процесу репатріації для СРСР, ставлення до нього влади та військовослужбовців.

Деякі аспекти динаміки населення Тернопільської області означеного періоду у контексті розвитку промисловості та сільського господарства, роль механічного та природного руху висвітлив у своїх публікаціях і автор цього дослідження [292–301].

Таким чином, історіографічний аналіз досліджуваної проблеми дозволяє зробити певні висновки. Незважаючи на значну кількість монографічних досліджень та статей, що певною мірою торкаються проблематики, необхідний якісно новий комплексний підхід до вивчення динаміки населення. Значна частина праць, що стосуються соціально-економічного розвитку регіону є спадщиною радянської історичної науки, для якої характерним був політичний догматизм та демонстрація переваг комунізму. Характерною рисою радянської історіографії, є певна несторогість, що проявляється в ототожненні соціально-економічного розвитку Тернопільщини з іншими західноукраїнськими регіонами.

Окремого дослідження вимагає проблема демографічних змін на території області. Аналіз історіографічних матеріалів дозволяє зробити

висновок, що на сьогоднішній день в Україні відсутнє комплексне дослідження цієї проблеми. Здебільшого авторами розглядаються етнічні зміни у західноукраїнському регіоні і нівелюються особливості Тернопільщини у цих процесах.

Помітних зрушень досягли українські науковці, предметом дослідження яких були депортації населення 1940-х рр., однак важко знайти праці, що відображали особливості примусового переміщення населення Тернопільської області у 50–60-ті рр. ХХ ст. Частково це можна пояснити тим, що у цей період процес депортації не носив масового характеру, а переважно був пов'язаний із переселенням та організованим набором робітників.

1.2. Аналіз джерельної бази

Необхідність комплексного вивчення досліджуваної проблеми на території Тернопільської області у ході соціально-економічних перетворень вимагає ретельного аналізу значної джерельної бази. Опрацьовані у процесі написання дисертаційної роботи джерела, зважаючи на їхнє походження та інформативність, можна поділити на такі групи: перша група – законодавчі акти (накази, розпорядження, постанови) всесоюзних, республіканських, обласних та місцевих органів державної влади та партійних органів, діловодна документація підприємств, установ та організацій Тернопільської області; друга група – довідкові матеріали збірників та статистичних щорічників; третя група – результати всесоюзних переписів населення; четверта група – періодичні видання.

Основу джерельної бази становлять опубліковані та архівні документи і матеріали, статистичні збірники, інформація тогочасної преси. Опубліковані за радянських часів збірники документів містять переважно тенденційно підібрані відомості, що вимагають аналітичного і критичного ставлення. Більш інформативними, однак не цілком об'єктивними, є статистичні збірники, матеріали підсумків всесоюзного перепису населення 1959 та 1979 рр. [187; 189–192]. Ретельний аналіз підсумків загальних переписів населення, інформації статистичних щорічників дозволяє дослідити динаміку соціально-поселенської, статево-вікової, етнодемографічної та етносоціальної структури населення України.

Основна частина ще не опублікованих і використаних у роботі джерел зберігається у ЦДАГО України, ЦДАВО України, Держархіві Тернопільської обл., Національній бібліотеці України імені В. Вернадського, відділах україніки й періодики Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника), Тернопільській обласній універсальній науковій

бібліотеці, науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

До першої групи відносяться документи з роботи Рад та органів місцевого самоврядування, що зберігаються у фонді 1 “Верховна рада України 1917–2002 рр.” ЦДАВО України. Цінними є справи опису 11 [50; 55–56; 74; 95–97; 211; 233–334; 261; 282–283], що містять дані статистичних управлінь щодо чисельності населення та кількості установ виробничої і невиробничої сфери. У описі 20 [187; 189; 230; 257] містяться документи з роботи Рад та органів місцевого самоврядування, що дає можливість проаналізувати зміст окремих нормативно-правових документів. Дані про роботу соціальних установ районних і обласних рад зберігаються у фонді 4706 “Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ” 1957–1983 рр. Так, у описі 1 [99; 103; 278] наведено інформацію про діяльність установ, а також чисельність підприємств, установ і організацій. Інформація, яка зберігається у даних фондах є корисною, чітко структурованою та досить детальною, однак, оперуючи нею, не можливо повноцінно висвітлити картину динаміки населення Тернопільської області, через той факт, що дані, які подавали у “центральні” архіви, піддавалися цілеспрямованому коригуванню та “прикрашанню”.

Фонд 1 “Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ 1918–1991 рр.” ЦДАГО України містить матеріали про діяльність комуністичної партії у Тернопільській області, рішення з’їздів, протоколи засідань, що стосуються досліджуваної тематики. У описі 24 [63; 188–182; 219; 279–280;] міститься інформація, що стосується процесу репатріації та примусового переміщення населення області. Опис 30 [49; 51; 54; 63; 142; 181–181; 284–285;] надає відомості щодо функціонування обкому КПУ, ЦСУ Тернопільської області, діяльності партосередків на підприємствах, установах, організаціях.

Основний фактологічний матеріал, що стосується динаміки населення Тернопільської області, соціальних та економічних перетворень зберігається у фондах Держархіву Тернопільської обл. Зокрема, у фонді Р-1 “Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль 1940–1941, 1944–1987 рр.” У описі 3 [4–5; 28–29; 32–33; 35; 37–46; 71–73; 75–81, 86–88, 90–94; 98, 101–102; 104; 110–113, 115, 116–121; 135; 150–151; 171–173; 177–178; 200–201; 212–217; 222–228; 247–256; 262–268; 274; 281; 307] подано зведені статистичні звіти культурно-освітніх установ, загальноосвітніх шкіл, вищих і середніх спеціальних закладів, медичних установ області, закладів соціального забезпечення та зведені таблиці за підсумками обліку чисельності працівників і фонду заробітної плати. У описі також містяться показники динаміки населення, статистичні звіти про заробітну плату та працю, про чисельність адміністративно-управлінського персоналу.

Роботу сільськогосподарських установ демонструє опис 4 (відділ сільського господарства і заготівлі) [30; 82–85; 105–111]. У цьому описі відображено діяльність колгоспів та раднаргоспів, їхнє матеріально-технічне та трудове забезпечення. Водночас, у справах опису практично відсутня інформація про недоліки колгоспного управління, неефективність ведення господарства та, як ми виявили у дослідженні, спостерігається недостовірність статистичних даних.

Статистичні дані, що подані в описі 5 [6–11; 46; 89] містять звіти про кількісний склад спеціалістів з вищою та середньою освітою у відповідності до галузей діяльності та національностей.

Відомості про роботу переселенського відділу Тернопільського обласного виконавчого комітету зберігаються у фонді Р-2781 “Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль 1945–1955 рр.” Зокрема, у описі 1 та 2 [60; 208–210; 311] містяться матеріали штатного розпису і кошторисних витрат, документи про переселення осіб та трудові книжки осіб, які виїхали до Польщі, згідно з репатріацією. У фонді Р-2782 “Відділ організованого

набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль 1950–1979 рр.”, описах 2 і 3 [2–3; 12; 47; 53; 57–58; 100; 114; 124; 148–149; 218; 221; 235–246; 257–259; 275], що перебували під грифом таємно, містять накази та розпорядження головного управління організованого набору робітників і переселення при РМ УРСР про діяльність облвідділів оргнабору робітників і переселення, накази голови державного комітету РМ УРСР з використання трудових резервів. Документи з використання трудових резервів з сільської місцевості на виробництвах Тернопільської області та м. Тернопіль. У цих описах зберігається інформація про міграційні показники працездатного населення. Дані щодо виконання планів оргнаборів зберігаються також у фонді П-1 “Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України, м. Тернопіль 1939–1941 рр., 1943–1991 рр.”, зокрема, у описі 1 [48; 193].

Цінними для вивчення динаміки робітників та проблеми ефективності використання робочої сили є матеріали промислової статистики. Автором здійснено спробу активізувати пошуки статистичних матеріалів у фондах окремих підприємств, установ та організацій.

П’ятирічні, перспективні, річні плани розвитку народного господарства області, соціально-культурного будівництва, плани відбудови народногосподарських об’єктів у області, й Тернополі, їхні проекти, доповнення, уточнення містяться у фонді Р-2371 “Планова комісія виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль 1940–1941, 1944–1986 рр.” [201].

Дані щодо діяльності підприємств місцевої промисловості зберігається у фонді Р-1366 “Управління місцевої промисловості виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль 1941–1980 рр.”, у описі 3 [277] зберігаються статистичні звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу та розподіл усіх працівників за посадами, список підприємств, які передавалися Тернопільському управлінню місцевої промисловості (1965 р.), виробничо-

технічні паспорти підприємств місцевої промисловості. У описі 3 подано статистичні звіти про чисельність і освіту робітників у відповідності до займаних посад.

Діяльність, створеного у 1957 р., Тернопільського заводу електроосвітлювальної апаратури “Електроарматура” відображено у фонді Р-3285 “Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль 1957–1973 рр.” Так, у фонді 1 подано дані статистичних звітів про кваліфікації робітників, їхню освіту та етнічну приналежність [34; 169; 195; 268–269; 276].

Фонд Р-3211 “Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль 1964–1978 рр.”, опис 1 [31; 36; 61; 270–271; 303] містить дані про чисельність службовців та ІТР комбінату, їхню освіту, національність, дані про кількість робітників, які навчалися у школах робітничої молоді й на заочних курсах. У цьому описі зберігається інформація про будівництво бавовняного комбінату, кошторисні витрати та витрати на соціально-побутові потреби. У фонді Р-804 “Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль 1945–1978 рр.” в описі 1 [173; 273–274] містяться дані про чисельність робітників за професіями та національністю, а також інформація про діяльність заводу в досліджуваній період.

Отже, опрацьовані та використані архівні матеріали є важливим компонентом дослідження, проте подана у них інформація потребує не тільки глибокого осмислення, але й аналізу та перевірки. Документи, що містяться у Держархіві Тернопільської області характеризуються точністю датування, конкретністю, однак окремі статистичні дані, необхідні для нашого дослідження, були відсутніми, або цілеспрямовано відкориговані з метою підтвердження виконання планових показників.

Другу групу джерел становлять опубліковані архівні документи. Серед них варто відзначити збірники документів та матеріалів “Радянська Тернопільщина. 1939–1958” [205] та “Радянська Тернопільщина 1959–1975” [206]. Матеріал, поданий у них, містить спеціально підібрані відомості, які мали підтвердити правильність комуністичного шляху розвитку

господарства Тернопільщини, а тому вимагають обережного і критичного інтерпретування. У цих роботах значна увага приділялася похвалам окремих здобутків епохи і опускалися значні прорахунки у формі ведення господарства регіону. Автори не вказали на недоліки промислової сфери регіону та недоцільність будівництва підприємств, що працювали на довізній сировині.

Актуальними для нашого дослідження є статистичні збірники, що видавалися Тернопільським обласним статистичним управлінням “Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник” [152–155], у яких на основі аналізу статистичної інформації відображено розвиток господарського комплексу області та у цифровому вигляді подано його динаміку, а також загальнодержавні щорічники “Народное хозяйство СССР” [152–155], які містять цілісний аналіз кількісних змін у господарському комплексі країни, зміну чисельності населення та національного складу. У ході аналізу інформації, яка міститься у цих збірниках, прослідкувалася певна закономірність, що полягала у невідповідності однопланової інформації в кожному наступному виданні. Зокрема, інформація, щодо чисельності населення міст Тернопільської області змінювалася двічі: так різниця між чисельністю населення у 1950 р. є відмінною на 33 тис. у виданнях 1962 та 1972 рр. У комплексній праці “Население СССР” [160–161], які періодично видавалися у СРСР, поєднують у собі матеріали всесоюзних переписів населення та щорічні статистичні звіти, що дозволяє прослідкувати динаміку населення Тернопільської області у загальнодержавному розрізі. Окрім того, у цих роботах відсутні приписи і похвала комуністичної партії, що дозволяє оперувати достовірною статистичною інформацією.

Інформація про зміну чисельності населення Тернопільської області, його кількісний та національний склад, опублікована у результатах всесоюзних переписів населення 1959 та 1970 рр. Важливість результатів переписів підкреслюється і тим, що при аналізі відповідей респондентів

отримуємо дані про місця їх постійного проживання, місце народження, національність та освіту.

Таким чином, інформація яка була надрукована у статистичних щорічниках є вагомим джерелом інформації для дослідження динаміки населення Тернопільської області, проте вона потребує детального аналізу та критичного переосмислення.

До періодичної преси, яка була залучена до дослідження, відносяться видання 1950–1960 рр., зокрема: “Вільне життя” (періодичний орган Тернопільського обкому КП(б)У і обласної ради депутатів трудящих) [62; 199; 202; 220]. Поміж рядків офіційних повідомлень приховувалися справжні наміри радянського керівництва ліквідувати український національно-визвольний рух, проведення насильницької колективізації сільського господарства, одержавлення промисловості, русифікації освіти та культури. Видання, засновані районним комітетом КПУ – “Перемога” (Буцацький район) [305], “Прапор перемоги” (Кременецький район) [21], “Радянське село” (Зборівський район) [167], “Радянське слово” (Козівський район) [59]. Для періодичних видань досліджуваного періоду характерною була ідеологізація заголовків і змісту, однак, у низці конкретних питань, зокрема з економічного розвитку сіл області, ми отримали цінну інформацію.

Проведений джерелознавчий аналіз свідчить, що у фондах центральних та обласного державних архівів, відділах наукових й універсальних бібліотек, зберігається достатня кількість матеріалів, що сприяють ґрунтовному вивченню динаміки населення Тернопільської області під впливом економічних перетворень 1950–1960-х рр. Проте, значний пласт цієї інформації потребував критичного аналізу та паралельної перевірки на достовірність у інших джерелах. Особливо, критичного аналізу потребували дані статистичних збірників, оскільки інформації, що у них подавалася, першочергово підлягала коригуванню у

бік зростання, для демонстрації здобутків комуністичного ладу. Частина виявлених нами документів вперше введена у науковий вжиток, а ті джерела, що вже стали об'єктом різного роду наукових студій, були компілятивно об'єднані, узагальнені й заново проаналізовані з огляду на предмет дослідження. Комплексне використання джерельної бази дає змогу всебічно розкрити обрану наукову проблему, поглибити розуміння досліджуваних процесів, що відбувалися у Тернопільській області упродовж 1950–1960-х рр. у контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Дослідження регіоналістики, локальної історії та мікроісторії розглядаються дослідниками як одні з найперспективніших і разом з тим вони залишаються гостро дискусійними. Це зумовлено необхідністю змін історіографічних пріоритетів, застосуванням міждисциплінарних методів, нових дослідницьких підходів та вироблення нової методології. Вивчення проблеми динаміки чисельності населення Тернопільської області у 1950–1960-х рр. дозволяє зробити висновок, що вітчизняна історіографія на сьогодні має певні розробки методології дослідження, монографії та статті з конкретних її проблем.

Зазначимо, що вітчизняні та закордонні дослідники все частіше відмовляються від тлумачення методології як науки про методи, звертаючись до іншого підходу, що передбачає її розгляд як системи принципів формулювання та практичного застосування методів пізнання і перетворення дійсності [206, с. 13]. Вивчення історії окремих регіонів, або нової локальної історії на сьогоднішній день є одним із найактуальніших у сучасній гуманітаристиці та розглядається дослідниками як дієвий засіб, необхідний для подолання догматизованого класичного історичного мислення [7 – 8] та “новий тип місцевої рефлексивної історії в рамках нової історіографічної культури” [131].

На думку Я. Верменич, “головна причина актуальності регіональних проблем для України полягає в тому, що процес об’єднання українських земель у сучасних кордонах завершився зовсім недавно, менш як півстоліття тому. Розвиваючись у складі різних держав, український етнос зазнав значних асиміляційних впливів – російських, польських, австрійських, угорських та інших. Сучасні українські регіони відрізняються один від одного не лише господарською та соціальною структурою, але й суспільними

настроями; у них відмінні зовнішні орієнтації, специфічні етноконфесійні проблеми” [19].

Проголошення України суверенною державою відкрило для науковців-гуманітаріїв справді необмежені можливості, зняло табу на окремі тематичні ніші, вивільнило їх від пресу цензури й ідеологічного диктату [206, с. 5]. Як зазначає Я. Верменич: “Вивчення у певному просторовому і часовому вимірі взаємодії людини і природи, історії поселень, історії населення, історії виробничої діяльності, історії культури й духовності дає змогу дійти до таких глибин, які є практично недосяжними в інших сферах історичного пізнання [17, с. 22].

О. Реєнт у дослідженні теоретико-методологічних засад соборності та проблем специфіки регіонів України звертається до наукової спадщини І. Кураса, який серед кількох “вимірів” регіоналізму провідним вважав “природний органічний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних і культурних аспектів життєдіяльності людських спільнот”, який реалізується у таких категоріях:

- соціальна згуртованість етнічних, расових, конфесійних і мовних груп, що проживають спільно;
- економічна взаємодоповнюваність тих господарських і промислових одиниць, які працюють у рамках даної території;
- сумісність суспільних цінностей, пов’язаних з культурою, релігією, історичними традиціями;
- політична солідарність [206, с. 8].

Я. Верменич наголошує на міждисциплінарному характері проблеми регіональної історії, що, на нашу думку, є виправданим та дозволяє широко застосовувати методологічний релятивізм. Дослідниця наголошує, що вивчення проблем історії окремих регіонів може базуватися на співіснуванні як класичних загальнонаукових підходів (порівняльний, історичний, генетичний, еволюційний), так і на дослідницьких методах, притаманних некласичній (системний, наукознавчий, структуралістський, семіотичний та

ін.) та постнекласичній науці (синергетичний, ноосферологічний, пасіонарний, екоеволюційний тощо). Авторка віддає перевагу генетико-еволюційному підходу, який “відкриває найкращі можливості для висвітлення процесів етногенезу і демогенезу на досліджуваних територіях [18, с. 21]. Додамо, що вивчення історії окремого регіону має базуватися на власному теоретико-методологічному інструментарії та окреслювати зміст і межі таких понять як історико-географічний регіон, район, демогенез, мобільність населення, система розселення, міграційні процеси, етногенез. Оскільки дослідження історії окремих регіонів включає в себе ряд актуальних проблем, пов’язаних зі складними політичними, економічними, демографічними, культурними та духовними процесами, то застосовані автором у ході написання дисертаційної роботи методологічні підходи характеризуються гнучкістю та варіативністю.

Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження ґрунтуються на сукупності наукових принципів і методів пізнання, які зумовлюються тенденціями вивчення обраної теми в сучасній історіографії. Досягненням у методології дослідження динаміки населення Тернопільської області були праці В. Наулка, П. Поляна, В. Гулая, Б. Заставецького, В. Жученка, Г. Бахметової, Ж. Зайончковської. Проблеми методології історії знайшли висвітлення у працях Л. Зашкільняка, Н. Яковенко, І. Бондаренко. Теоретико-методологічні засади історичної регіоналістики – предмет дослідження провідних науковців: І. Кураса, О. Реєнта, Я. Верменич, Л. Нагорної та ін.

У запропонованому дослідженні зроблено наголос на розв’язанні актуальних завдань: відтворенні та всебічному аналізі динаміки населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. на тлі соціально-економічних перетворень у регіоні й методологічному осмисленні та узагальненні результатів дослідження.

Необхідність отримання достовірних результатів дослідження соціальних та етнонаціональних змін на території Тернопільської області у

досліджуваний період зумовила звернення до основних наукових принципів. Оскільки положення дисертаційного дослідження базувалися на історичних фактах, а не на їх оцінках та інтерпретаціях, можемо констатувати, що робота зорієнтована на дотримання принципу об'єктивності. Беззаперечною методологічною вимогою дослідження був принцип комплексності джерел, що базувався на використанні найрізноманітніших носіїв історичної інформації, їх детальному і об'єктивному аналізу та співставленні. Реалізація сформульованих дослідницьких завдань вимагала неухильного дотримання принципів наукового плюралізму та історизму. Останній, разом із проблемно-хронологічним принципом, вимагає реконструювати явища соціального й економічного життя Тернопільщини в їх динаміці, хронологічній послідовності, взаємозв'язку та взаємообумовленості. Принцип системності орієнтував нас на розкриття цілісності об'єкта і на вияв багатогранних зв'язків, забезпечив вивчення демографічних і соціально-економічних процесів та їх компонентів як системи. Це дозволило комплексно розглянути динаміку населення Тернопільської області у 1950–1960-х рр.

У дослідженні автором був застосований принцип соціального підходу з метою подолання міфологізації політичної реальності, протиставлення загальнолюдських, національних та класових цінностей. Також даний принцип забезпечив можливість аналізувати демографічні процеси з урахуванням соціальних інтересів різних суспільних верств.

Використаний принцип взаємозалежності, при аналізі об'єктивних реалій того часу, дав можливість усвідомити, що міграційні процеси у регіоні здійснювалися у контексті планових всесоюзних змін та чітко контролювалися партійним керівництвом.

Методи дисертаційного дослідження визначені темою, метою та завданнями роботи і складають такі основні групи: перша – світоглядні, друга – теоретичні загальнонаукові, третя – емпірико-теоретичні, четверта – історичні.

До першої належить метод діалектичного вивчення історичного процесу, який дозволяє розглядати досліджувану проблематику в русі, розвитку і суперечностях. До теоретичних загальнонаукових методів ми відносимо абстрагування, узагальнення, систематизацію, індукцію, дедукцію та структурно-системний метод; емпірико-теоретичних – аналіз, синтез; історичних – історико-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний.

Завдяки методу конкретно-історичного аналізу розкрито особливості динаміки населення Тернопільської області у послідовному часовому розвитку в межах досліджуваного періоду, що охоплює 1950–1960-ті роки.

Одним із важливих методів, який зумовив структурну побудову дослідження, був проблемно-хронологічний. Його використання дозволило виокремити з великого масиву економічних і демографічних процесів у Тернопільській області та логічно й історично реконструювати ряд проблемних сюжетів, виявивши їх суперечливу еволюцію. Застосування методу сприяло детальному аналізу кількох тематичних блоків у часовій послідовності.

Метод системного підходу дав можливість комплексно розкрити проблему демографічних змін в області у досліджуваній період та охопити широке коло науково-дослідних завдань.

Історико-порівняльний метод забезпечив детальний аналіз та порівняльну характеристику функціонування різних галузей промисловості краю, політику держави у містах та селах області, становище різних суспільних верств, етнічних змін у структурі населення.

Дієвим прийомом реконструкції невідомих раніше деталей і суспільних явищ є застосований у роботі ретроспективний метод. Відштовхуючись від сучасних наукових підходів у дослідженні соціально-економічних та етнічних процесів в Україні шляхом ретроспективи, ми висвітлили зміни у динаміці населення міст та сіл області в межах досліджуваного періоду. Ретроспективний метод дав змогу відійти від

сьогодення й поступово звернутися до історичного минулого, виділяючи при цьому закономірності розвитку промисловості, сільського господарства, соціального та побутового життя, культурно-освітніх процесів у досліджуваній період.

Теоретичний аналіз порушених у дисертації проблем доповнено статистичними даними та результатами Всесоюзних переписів населення.

Дисертаційне дослідження базується на адаптованому автором понятійно-категоріальному апараті. Зазначимо, що ми не ставили собі за завдання введення у науковий вжиток нових дефініцій, а послуговувалися термінами, що їх пропонують автори видання “Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3-х томах”, а також П. Полян, Б. Лановик. Зокрема, мова йде про застосування таких понять, як радянізація, рураризація, міграція, індустріалізація.

Під радянізацією у запропонованому автором дослідженні розуміється комплекс заходів, що їх проводили державні й партійні органи УРСР, з метою приведення життя в Західній Україні у відповідність із життям у радянській Україні.

Рураризація – процес оселяння міських територій [288, с. 225].

Міграція – це добровільний або примусовий процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд для проживання із села в місто і навпаки [198, с. 3].

Індустріалізація – процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства і, в першу чергу, у промисловості [141].

Таким чином, аналіз теоретико-методологічних засад дослідження дозволяє стверджувати, що на сьогодні в українській історіографії формується методологія вивчення регіонального та локального історичного процесів, як окремого явища. Наступний етап дослідження етнодемографічних змін на території Тернопільської області 1950–1960-х рр, на нашу думку, має базуватися: по-перше, на теоретичному осмисленні ролі

окреслених у роботі демографічних змін населення регіону в подальші періоди його розвитку, по-друге, на вивчені та детальному аналізі конкретних явищ побутового, психологічного та духовного змісту.

Застосування наукових принципів та сучасних підходів у поєднанні із загальнонауковими та спеціальними, методами дозволили у комплексі дослідити динаміку населення Тернопільської області у контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства 1950–1960-х рр.

Висновки до розділу 1

Проведений історіографічний аналіз динаміки населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. дозволяє зробити висновок, що обрана проблематика ще не перебувала у безпосередній науковій розробці. Незважаючи на значну кількість монографічних досліджень та статей, що певною мірою торкаються нашого дослідження, значна частина праць стосується соціально-економічного розвитку регіону та є спадщиною радянської історичної науки, для якої характерною була ідеологічна заангажованість та гіперболізація здобутків комунізму. В цілому, історіографічні праці розподілено на три основні групи: перша охоплює проблеми соціально-економічного розвитку області та західноукраїнського регіону; друга – праці, що відображають демографічні процеси в межах області; третя – наукові розвідки, присвячені механічному рухові населення. В основу розподілу груп на підгрупи було покладено хронологічний принцип. Характерною рисою залученої до дослідження історіографії є певна описовість, що проявляється в ототожненні соціально-економічного розвитку Тернопільщини з іншими західноукраїнськими регіонами, а динаміка населення розглядається лише як дотичний елемент.

Самостійного дослідження вимагає проблематика зміни чисельності населення на території Тернопільської області. Аналіз історіографічних матеріалів дозволяє зробити висновок, що на сьогоднішній день в Україні відсутнє комплексне дослідження цієї проблеми. Здебільшого авторами розглядаються етнічні зміни у західноукраїнському регіоні і нівелюються особливості Тернопільщини у цих процесах. У наявній історіографії практично не зустрічаються факти дослідження кількісних змін населення Тернопільщини у 50–60-х рр. ХХ ст. під впливом економічних змін.

Вагомими були досягнення українських науковців, предмет дослідження яких – депортації населення під час Другої світової війни, однак

важко знайти праці, які б відображали особливості примусового переміщення населення Тернопільської області у 50–60-ті рр. ХХ ст. Частково це можна пояснити тим, що у даний період процес депортації мав політичний характер і переважно був пов'язаний із переселенням та організованим набором робітників.

Проведений джерелознавчий аналіз свідчить, що у фондах центральних та обласного державних архівів, відділах наукових й універсальних бібліотек, зберігається достатня кількість матеріалів, що сприяють ґрунтовному вивченню динаміки населення Тернопільської області під впливом економічних перетворень 1950–1960-х рр. Частина виявлених нами документів вперше введена в науковий обіг, а ті джерела, що вже стали об'єктом різного роду наукових студій, були компілятивно об'єднані, узагальнені й заново проаналізовані з огляду на предмет дослідження. Комплексне використання джерельної бази дає змогу всебічно розкрити обрану наукову проблему, поглибити розуміння досліджуваних процесів, що відбувалися у Тернопільській області упродовж 1950–1960-х рр.

У теоретико-методологічних засадах визначено теоретичні, методологічні та концептуальні основи дослідження динаміки населення на тлі соціально-економічних перетворень у регіоні. Вивчення соціальних та етнонаціональних змін на території Тернопільської області у досліджуваний період зумовило звернення до таких загальнонаукових принципів, як історизму, комплексності джерел, наукового плюралізму, проблемно-хронологічного та принципу системності.

Таким чином, порушена у дисертації наукова проблема ще не була комплексно вивчена. Джерельну базу дослідження складають різнопланові джерела, що говорить про інформативність та достовірність. Аналіз опрацьованих джерел на засадах сучасної методології дозволив розкрити обрану тему та досягти мети.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Алфьоров М. Місце міграції у розвитку населення міст України в 1950 – на початку 1960-х рр. Історія. 2013. Вип. 3 (123). С. 73–78.
2. Аналіз використання трудових ресурсів м. Тернопіль за 1967–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 42. 29 арк.
3. Аналіз використання трудових ресурсів у сільській місцевості Бережанського району за 1967–1975 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 38. 91 арк.
4. Аналітичні записки по капітальному будівництву за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1951. 154 арк.
5. Аналітичні довідки та довідки звірки зі статистики культури, населення і охорони здоров’я за 1957 р. по Тернопільській області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 632. 143 арк.
6. Баланс трудових ресурсів області за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 2. 14 арк.
7. Баланс трудових ресурсів області за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 19. 77 арк.
8. Баланс трудових ресурсів області за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 4. 23 арк.

9. Баланс трудових ресурсів області за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 8. 38 арк.
10. Баланс трудових ресурсів області за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 11. 40 арк.
11. Баланс трудових ресурсів області за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 15. 26 арк.
12. Баланс трудових ресурсів області станом на 15 січня 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 41. 30 арк.
13. Бахметова Г. Ш. Методы демографического прогнозирования. М.: Финансы и статистика, 1982. 159 с.
14. Боднар Г. А. Міграція сільського населення до Львова в 50–80-х роках ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Львів, 2007. 20 с.
15. Болдырев В. А. Итоги переписи населения СССР. М.: Статистика, 1974. 84 с.
16. Буюк Б. Б. Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944–1950-х років (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2001. 257 с.
17. Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2009. Вип. 3. С. 9–40.
18. Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2007. Вип. 1. С. 13–28.

19. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 3–21.
20. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2010. Вип. 13. С. 216–228.
21. Викоренити найпомітніші пережитки минулого // Прапор перемоги. 31 березня. 1966. С. 3.
22. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К.: Рада, 1994. 126 с.
23. Воронко О. Динаміка демографічних процесів в Україні і Чернігівській області: порівняльний аспект проблеми // Сіверянський літопис. Чернігів, 2005. № 4–5. С. 3–10.
24. Галичина: Етнічна історія: Тематичний збірник статей. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 216 с.
25. Гальчак С. Облік як форма контролю та стеження за репатріантами у повоєнному СРСР // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. 2010. Вип. 36. С. 316–327.
26. Грінченко Г. Примус до праці: обриси зневолення // Національна та історична пам'ять. Українські оstarбайтери: доля і пам'ять. 2013. Вип. 9. С. 34–54.
27. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40х–50-ті роки ХХ ст.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2002. 195 с.
28. Дані по адміністративних районах за 1959 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 922. 68 арк.
29. Дані по природному руху населення за 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління

- Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1072. 53 арк.
30. Дані про діяльність колгоспів Чортківського району за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 37. 340 арк.
31. Дані про кількість працюючих і тих, що навчаються в школах робітничої молоді і заочних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах за 1967–1968 навчальний рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 89. 3 арк.
32. Дані про маятникову міграцію робітників на 1 липня 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2571. 52 арк.
33. Дані про одночасний облік сільського населення на 1 січня 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 918. 35 арк.
34. Дані про роботу заводу за 1957–1966 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 170. 5 арк.
35. Дані про рух населення в містах та інших паспортизованих пунктах за 1958 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 757. 38 арк.
36. Дані про службовців та ІТР бавовняного комбінату за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 24. 2 арк.
37. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1

- (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1074. 7 арк.
38. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1961 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1224. 6 арк.
39. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1474. 7 арк.
40. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1963 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1705. 8 арк.
41. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1859. 7 арк.
42. Дані річної розробки по природному руху населення за 1961 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1223. 45 арк.
43. Дані річної розробки по природному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1473. 53 арк.
44. Дані річної розробки по природному руху населення за 1963 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1706. 51 арк.

45. Дані річної розробки по природному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1855. 70 арк.
46. Дані та первинні звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу станом на 16 вересня 1963 р. по сільгосптехніці Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 1665. 159 арк.
47. Дані та списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 12. 10 арк.
48. Дані, довідки працівників відділу адміністративних та торгово-фінансових органів обкому КП України, райкомів партії, відділу оргнабору робітників облвиконкомів обком КП України про хід виконання плану організованого набору робітників для промисловості та будівництва СРСР // Держархів Тернопільської обл. Ф. П-1 (“Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України, м. Тернопіль, 1939–1941 рр., 1943–1991 рр.”). Оп. 1. Спр. 2694. 44 арк.
49. Детальна записка відділу міського господарства ЦК, обкомів КП/б/У, Ради Міністрів, статуправлінь УРСР і міністерства комунального господарства УРСР з питання розвитку комунальних підприємств, благоустрою вулиць, будівництві бань, водопроводів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2126. 236 арк.
50. Детальні аналітичні записки ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР, ЦСУ СРСР про зміни в складі і чисельності сільського населення республіки за 1962 р.; про природний рух населення за 1962 р. та 1-ше півріччя 1963 р. //

- ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1807. 23 арк.
51. Детальні записки і довідки відділів ЦК КП/б/У, обкомів і міськкомів КП/б/У, міськрад, міністерств УРСР, трестів, заводів з питання відновлення і будівництва заводів і фабрик // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2275. 151 арк.
52. Детальні записки і довідки відділу будівництва та міського господарства ЦК, обкомів КП України, Ради Міністрів, організацій будівельних організацій // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 1087. 138 арк.
53. Детальні записки та накази управління оргнабору, про працевлаштуванню прибулих із-за кордону в Тернопільську область у 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 9. 5 арк.
54. Детальні записки, інформація і довідки сільськогосподарського відділу ЦК, обкомів та райкомів КП України, колгоспів – про заходи з укріплення колгоспів інженерно-технічними кадрами, про відправку трактористів і механізаторів в Казахстан на період весняної посівної// ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 1486. 108 арк.
55. Детальні списки облстатуправлінь з питань населення за 1950 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 261. 212 арк.
56. Динамічні ряди по природному руху населення (квартальні) за 1951 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 285. 32 арк.

57. Директиви на накази Державного комітету УРСР з використання трудових ресурсів за 1971 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль” 1950–1979 рр.). Оп. 2. Спр. 22. 2 арк.
58. Директиви та накази Головного управління оргнабору та переселення за 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 13. 3 арк.
59. Для механізаторів // Радянське слово. 1966. 5 травня. С. 1.
60. Документи на переселення у Миколаївську область в 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 27. 337 арк.
61. Доповідна записка про укомплектування бавовняного комбінату, інженерно-технічними і робочими кадрами на 1967–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 60. 2 арк.
62. Для загального добра // Вільне життя. 8 квітня. 1969. С. 3.
63. Евакуація українського населення із Польщі в області УРСР і польського назад із УРСР в Польщу. Благоустрій евакуйованого українського населення із Польщі // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 96. 6 арк.
64. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. К.: Генеза, 1993. 800 с.
65. Жбанова К. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2015. № 2 (122). С. 163–171.

66. З історії радянської Тернопільщини. Учбово-методичні розробки. / Л. Коліщенко, В. Шкварець, М. Кватира. Тернопіль: В-во Тернопільського фінансово-економічного інституту, 1972. 121 с.
67. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах. М.: Статистика, 1972. 164 с.
68. Заставецька О. Господарство: сучасне, минуле, майбутнє // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. Вип. 14–15. С. 15–21.
69. Заставецький Б. Міграція сільського населення та їх вплив на людинність населене них пунктів Тернопільської області // Економічна географія: міжвідомчий науковий збірник. 1974. Вип. 14. С. 64–70.
70. Зауваження відділів ЦК КП України до представлених Держпланом УРСР проектів плану-розвитку народного господарства на 1959–1965 рр. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 1121. 182 арк.
71. Зведений звіт про підготовку робочих та працівників інших масових професій на виробництві по курсах і школах (без ФЗУ) за 1952 р., у Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 271. 43 арк.
72. Зведений звіт про прийом на роботу молоді // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 3120. 28 арк.
73. Зведений звіт про чисельність адміністративно управлінського персоналу по території області на 15 вересня 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1090. 123 арк.
74. Зведений звіт ЦСУ Української РСР про чисельність міського і сільського населення на 1-ше січня 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1176. 170 арк.

75. Зведений звіт чисельності адміністративно-управлінського персоналу на 1 вересня 1959 р. Зведений по території // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 928. 127 арк.
76. Зведені звіти з обліку чисельності спеціалістів з вищою і середньою освітою на території ради міністрів УРСР станом на 1 грудня 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1101. 147 арк.
77. Зведені звіти по вузам, технікумам і школам за 1964/65 навчальний рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1870. 45 арк.
78. Зведені звіти по вузах, технікумах, школах на початок 1959/60 навчального року Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 913. 191 арк.
79. Зведені звіти по колгоспам про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середню спеціальну освіту за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1512. 248 арк.
80. Зведені звіти по області про чисельність робітників по професіях, тарифних розрядах, формах оплати праці на 1 серпня 1959 р. по спеціалізованим видам промисловості // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 940. 180 арк.
81. Зведені звіти по Раднаргоспу // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1329. 120 арк.

82. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 237. 184 арк.
83. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 294. 193 арк.
84. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 341. 186 арк.
85. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 467. 176 арк.
86. Зведені звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу і про розподіл усіх працівників за посадами станом на 1 квітня 1952 р., по організаціях і установах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 272. 16 арк.
87. Зведені звіти про чисельність і склад наукових робітників, наукових установ, підприємств, установ та інших організацій по Тернопільській області за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 645. 25 арк.
88. Зведені звіти про чисельність і склад наукових співробітників і спеціалістів, що займаються науковою роботою на 1 листопада 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1852. 80 арк.
89. Зведені звіти про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середньо спеціальну освіту по управлінням за 1962 р. // Держархів

- Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 1507. 267 арк.
90. Зведені звіти про чисельність робітників і службовців по статі, віку та стажу неперервної роботи станом на 5 травня 1950 р. по підприємствам, установам і організаціям Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 248. 56 арк.
91. Зведені звіти про чисельність робітників та фонд заробітної плати по секторах за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 556. 53 арк.
92. Зведені звіти спеціалістів з вищою і з середньо спеціальною освітою по підприємствам Раднаргоспу станом на 15 листопада 64 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1875. 108 арк.
93. Зведені річні звіти за 1958 р. таблиці № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 по області і міністерствах. Чисельність робітників і службовців та фонд заробітної плати – 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 773. 226 арк.
94. Зведені річні звіти по житлово-комунальному господарству за 1956 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 513. 14 арк.
95. Зведені річні звіти ЦСУ Української РСР та облстатуправлінь про народжених за віком та національністю матері у 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1185. 90 арк.
96. Зведені річні звіти ЦСУ Української РСР та облстатуправлінь про природний рух населення за 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р–582

- (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1183. 88 арк.
97. Зведені річні звіти ЦСУ Української РСР та облстатуправлінь про природний рух населення за 1967 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1270. 80 арк.
98. Зведені статистичні звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу по підприємствах, організаціях і колгоспах області на 15 вересня 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2544. 70 арк.
99. Звіт по кадрам за 1967 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-4706 (“Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ, 1957–1983 рр.”). Оп. 1. Спр. 1445. 5 арк.
100. Звіт про рух, працевлаштування та житлове забезпечення репатріантів і реемігрантів, що прибули на територію Тернопільської області за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 18. 6 арк.
101. Звіт про склад керівних кадрів колгоспів на 1 липня 1952 р. по районах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 276. 45 арк.
102. Звіт про чисельність населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 634. 29 арк.
103. Звіт про чисельність підприємств, чисельність промислово-виробничого персоналу, валової продукції, вартості основних промислово-виробничих

- фондів по галузям промисловості Тернопільської області за 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-4706 (“Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ, 1957–1983 рр.”). Оп. 1. Спр. 132. 96 арк.
104. Звіти по механічному руху населення за 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1858. 7 арк.
105. Звіти по основній діяльності колгоспів за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 73. 375 арк.
106. Звіти по основній діяльності радгоспів за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 39. 214 арк.
107. Звіти по основній діяльності радгоспів за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 109. 323 арк.
108. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 142. 280 арк.
109. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 175. 345 арк.
110. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 204. 380 арк.
111. Звіти по основній діяльності радгоспів Тернопільської області за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 236. 349 арк.

112. Звіти по природному руху населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 635. 46 арк.
113. Звіти по природному руху населення Тернопільської області за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 1. Спр. 477. 79 арк.
114. Звіти про кількість і влаштування прибулих репатріантів на територію Тернопільської області у 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 4. 15 арк.
115. Звіти про облік сільського населення на 1 січня 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1694. 13 арк.
116. Звіти про природний рух населення за 1958 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 755. 63 арк.
117. Звіти про природний рух населення за 1959 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 916. 59 арк.
118. Звіти про природний рух населення Тернопільської області за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 590. 43 арк.

119. Звіти про розподіл працюючих за освітою на 1 березня 1952 р. по організаціям установам і підприємствам Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 275. 87 арк.
120. Звіти про склад керівних кадрів колгоспів на 1 липня 1953 року по районах області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 290. 43 арк.
121. Звіти про чисельність робітників, службовців і фонд заробітної плати за вересень 1950 р. по підприємствах, установах та організаціям Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 250. 85 арк.
122. Іванишина В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 років як джерело вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х роках ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. 2004. Вип. 74–76. С. 126–129.
123. Івасюта М. К. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.). К.: Видавництво АН УРСР, 1958. 115 с.
124. Інформаційний бюлетень з обміну досвідом роботи за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 37. 15 арк.
125. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 370 с.
126. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
127. Киданюк А. В. Соціально-економічні та культурні процеси у селі упродовж 1944–1950 рр. (на матеріалах Дрогобицької, Львівської,

- Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2011. 221 с.
128. Кінаш І. Склад і структура соціальної інфраструктури // Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 3(2). С. 171–176.
129. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. К.: Наукова думка, 1988. 250 с.
130. Ковальчак Г. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР // Український історичний журнал. 1970. Вип. 7. С. 31–40.
131. Колесникова М., Маловичко С. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины в исследовательской практике новой локальной истории // Вспомогательные исторические дисциплины: классическое наследие и новые направления. Материалы XVIII научной конференции. Москва, 26–28 января 2006 г. 2006. С. 244–247.
132. Коріненко П. С. Історія українського селянства. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 296 с.
133. Коріненко П. С. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст.): Монографія / П. С. Коріненко, В. Д. Терещенко, В. В. Старка, А. В. Киданюк. Тернопіль, 2016. 200 с.
134. Коріненко П. С. Правові засади аграрної політики в Україні (др. половина XX – початку XXI ст.). Історичний аспект : монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 368 с.
135. Коріненко П. С. Трансформації земельних відносин в українському селі (IX – початок XXI ст.). Порівняльний аналіз. Тернопіль, 2015, 496 с.
136. Короткий звіт перепису зайнятості міст на 10 травня 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2046. 40 арк.
137. Кошарний Я. Рясні плоди дружби. Львів: Каменяр, 1974. 263 с.
138. Кравченко Б. О. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. [пер. з англ.]. К.: Основи, 1997. 423 с.

139. Кубійович В. М. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1. 1. 1939. Вісбаден, 1983. 174 с.
140. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія. Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2007. 248 с.
141. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Підручник. К.: Вікар, 1999. 737 с.
142. Листи, довідки ЦК, обкомів КП України, міністерств, трестів, колгоспів про забезпечення лісом, шифером і іншими будівельними матеріалами для колгоспного будівництва; про забезпечення лісом будівництв в колгоспах 1957–1960 рр.; про хід будівництва житлових будинків для переселенців // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 448. 245 арк.
143. Ліньов А. Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР в 1945–1953 роках // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. 2006. Т. 52. Вип. 39. С. 38–41.
144. Макарчук В. Депортації і трансферти населення: зло чи неминуче зло? URL: www.historyfoundation.ru/dl.php?file=742
(дата звернення: 11. 04. 2014).
145. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2005. 245 с.
146. Матеріали по роботі партійних організацій Тернопільської області зібрані під час відрядження секретаря ЦК КП/б/У тов. Литвина в січні 1950 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 5. 186 арк.
147. Мелешко Н. Б. Система органів репатріації “переміщених осіб” на території Української РСР (1944–1953): організація, структура, функціонування. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Київ, 2014. 22 с.

148. Накази Головного управління організованого набору за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 1. 10 арк.
149. Накази Головного управління організованого набору робітників при Раді Міністрів Української РСР за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 28. 36 арк.
150. Накази Міністерства сільського господарства УРСР про звіт колгоспів та МТС за 1956–1957 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 570. 201 арк.
151. Накази та інструкції про розробку річних звітів промислових підприємств та бланків одночасного обліку легкої промисловості за 1955 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 204. 154 арк.
152. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Львів: Держстатвидав, 1962. 281 с.
153. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Тернопіль: Облвидав, 1957. 271 с.
154. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1967. 204 с.
155. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1972. 224 с.
156. Народное хозяйство РСФСР в 1970 году: статистический ежегодник. М.: Статистика, 1971. 686 с.
157. Народное хозяйство СССР в 1960 г. Статистический ежегодник. М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1961. 943 с.

158. Народное хозяйство СССР в 1964 г. Статистический ежегодник. М.: Статистика, 1965. 886 с.
159. Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник. М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1966. 911 с.
160. Население СССР. Справочник / ред. А. Боярский. М.: Политиздат, 1974. 1974. с.
161. Население СССР. Чисельность, состав и движение населения СССР. Статистические материалы. М.: Политиздат, 1974. 563. с.
162. Населення України. Трудова еміграція в Україні / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняк, О. А. Малиновської. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
163. Наулко В. Динаміка етнічного складу населення Тернопільщини (XIX–XX ст.) // тез. доп. та повід. 1-ї Терноп. обл. наук. іст. – краєзн. конф. Секція V. 1990. Ч. III. С. 2–4.
164. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження. К.: Наук. думка, 1965. 276 с.
165. Наулко В. І. Карта етнографічного складу населення Української РСР: М-б 1:6,5 млн. К.: Наук. думка, 1979. Т. 8, кн. 2
166. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / Всеволод Наулко. К., 1998. 80 с.
167. Не забути про хутори // Радянське село. 24 жовтня. 1962. С. 2.
168. Ніколаєць Ю. Демографічна динаміка населення Галичини другої половини 1940-х–1950-х років // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2014. Вип. 4–5 (72–73). С. 261–284.
169. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). К.: ІПіЕНД ім. І. Ф Кураса НАН України, 2012. 188 с.

170. Номенклатура посад на 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 10. 8 акр.
171. Одночасний звіт про рух сільського населення за 1 січня 1956 року по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 541. 46 арк.
172. Одночасний звіт про чисельність адміністративного персоналу станом на 1 січня 1955 р. по підприємствах, організаціях і установах Тернопільської області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 2. Спр. 300. 87 арк.
173. Одночасний облік легкої промисловості на 1 січня 1951 р. по районах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 137. 51 арк.
174. Одночасний облік чисельності наукових співробітників і спеціалістів, що займаються науковою роботою на 1 січня 1962 р. Тернопільської обл. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1227. 107 арк.
175. Основні показники роботи заводу за 1945–1958 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 128. 1 арк.
176. Панчук Г. М. Зміни в складі населення Донецької області (1959–1989 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Донецьк, 2001. 185 с.
177. Перелік підприємств і організацій за 1959 р. у Тернопільській області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 138. 21 арк.

178. Перепис торгових організацій і мереж магазинів станом на 1 квітня 1949 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 71. 102 арк.
179. Переписка відділів ЦК КП/б/У з обкомами і райкомами КП/б/У, Міністерствами УРСР з питання призначення, переміщення і звільнення з роботи // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2077. 55 арк.
180. Переписка з обкомами і райкомами КП/б/У про вислання характеристик та інша переписка з обліку кадрів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2076. 31 арк.
181. Переписка з партійними організаціями, міністерствами, трестами, будівельними організаціями з питання укомплектування кадрами промисловості, транспорту та будівництва // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 56. 163 арк.
182. Перший Всеукраїнський перепис населення : історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / [ред. І. Ф. Курас та С. І. Пирожков]. К., 2004. 217 с.
183. Питання оргнабору робітників для промисловості // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 2840. 31 арк.
184. Питання переселення із області в область, із УРСР в східні області Союзу і назад // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 94. 282 арк.
185. Питання переселення із області в область, із УРСР в східні області Союзу і назад // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії

- України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 pp.”). Оп. 24. Спр. 95. 275 арк.
186. Питання репатріації громадян СРСР // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 pp.”). Оп. 24. Спр. 97. 22 арк.
187. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 р. “Розподіл населення за національностями по областях Української РСР” // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 pp.”). Оп. 20. Спр. 86. 176 арк.
188. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року: Українська РСР. ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. М.: Держстатвидав, 1963. 210 с.
189. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року Української РСР (перераховано в адміністративно-територіальних межах на 15 січня 1970 р.) Чисельність наявного і постійного населення по кожному сільському населеному пункту з вказанням числа переважаючої національності. Т. 4. Тернопільська–Чернівецька області // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 pp.”). Оп. 20. Спр. 605. 255 арк.
190. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 р. Українська РСР. М., 1963. 287 с.
191. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 р. Національний склад населення СРСР, союзних і автономних республік, країв, областей і національних округів. – Відомості про кількість, етнічний та мовний склад галицького суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 pp. М., 1973. Т.4. 567 с.
192. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 року : Чисельність населення СРСР, союзних та автономних республік, країв і областей / ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. М.: Статистика, 1972. – 176 с.
193. План розвитку народного господарства області на 1956–1960 pp. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П-1 (“Тернопільський обласний комітет

- Комуністичної партії України, м. Тернопіль, 1939–1941 рр., 1943–1991 рр.”). Оп. 1. Спр. 2935. 186 арк.
194. План фінансування комунальних вкладів на 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 384. 9 арк.
195. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В. М. Даниленко: У 2-х книгах, 3-х частинах. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч 3. 336 с.
196. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр. / Відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1 (Ч. 1–2). 351 с.
197. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на півдні України у 60–80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Запоріжжя, 2000. 18 с.
198. Полян П. М. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. М.: О.Г.И. Мемориал, 2001. 368 с.
199. Природні багатства Тернопільщини – на службу семиріччю // Вільне життя. 8 травня. 1959. С. 4.
200. Про чисельність робітників, службовців і фонд заробітної плати за вересень 1952 р. по підприємствах, установах та організаціях Тернопільської області // Держархів Тернопільської області. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 277. Звіти 195 арк.
201. Проект п’ятирічного плану розвитку місцевого господарства і культурного будівництва Тернопільської області на 1966–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2371 (“Планова комісія виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1986 рр.”). Оп. 3. Спр. 189. 346 арк.

202. Промисловість країни успішно почала рік // Вільне життя. 26 лютого. 1964. С. 3.
203. Пронь Т. Репатріація польського населення з Південно-Східних та Центральних областей Української РСР у Польщу у 1944–1951 роках // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 170–185.
204. Радянська Тернопільщина 1959–1975 документи й матеріали. Парти́йний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / Гол. ред. Ю. Семенов. Львів: Каменяр, 1986. 240 с.
205. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали. Парти́йний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / Гол. ред. С. Нечай. Львів : Каменяр, 1971. 431 с.
206. Реєнт О. Деякі проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український історичний журнал. 2000. № 2. С. 3–26.
207. Реєнт О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. 2006. Вип. 12. С. 8–19.
208. Річний бухгалтерський звіт переселенського відділу з використання балансу за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 2. Спр. 15. 7 арк.
209. Річний звіт відділу переселення Тернопільського облвиконкому по виконанню бюджету за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 19. 33 арк.
210. Річний звіт відділу переселення Тернопільського облвиконкому по виконанню бюджету за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 24. 61 арк.

211. Річний звіт про механічний рух населення по Українській РСР за 1951 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 286. 449 арк.
212. Річний звіт по механічному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2043. 9 арк.
213. Річні звіти по природному руху населення за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2044. 45 арк.
214. Річні звіти по природному руху населення по Тернопільській області за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 756. 88 арк.
215. Річні звіти про природному руху населення за 1956 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 540. 43 арк.
216. Річні розробки з праці зайнятих в промисловості по Тернопільській області за 1952 рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 279. 23 арк.
217. Річні розробки по праці зайнятих в промисловості по Тернопільській області за 1954 рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 31. 53 арк.
218. Рішення та розпорядження Тернопільського Обласного виконавчого комітету за 1952 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської

- обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 29. 39 арк.
219. Робота вищих навчальних закладів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 2732. 185 арк.
220. Розповідь про бюджет нашої області // Вільне життя. 21 березня. 1959. С. 1.
221. Розпорядження виконкому Тернопільської ради депутатів трудящих 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 2. 8 арк.
222. Розпорядження ЦСУ УРСР з обліку породистого скоту і звіти про наявність тварин в колгоспах області за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 953. 84 арк.
223. Розпорядження ЦСУ УРСР про облік адміністративно-управлінського персоналу на 1 вересня 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 763. 63 арк.
224. Розпорядження ЦСУ УРСР про облік керівних кадрів та спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою на 1 грудня 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 552. 43 арк.
225. Розпорядження ЦСУ УРСР про облік чисельності спеціалістів з вищою та середньо спеціальною освітою на 1 грудня 1959 р. по обласним організаціям і інспектурам держстатистики // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 925. 50 арк.
226. Розрахунок чисельності міського і сільського населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1

- (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 636. 23 арк.
227. Розрахунок чисельності населення області на 1. 1. 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 753. 27 арк.
228. Розроблені таблиці по обліку сільського населення на 1. 1. 1953 року по районах Тернопільської області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 478. 28 арк.
229. Сеїтова Е. Переселенські структури у державному апараті СРСР у 40–80-ті рр. XX сторіччя (на прикладі заселення Криму) // Історичний архів. 2012. Вип. 8. С. 63–67.
230. Систематизовані таблиці детальної розробленості підсумків Всесоюзного перепису населення 1959 р. “Зайнятість населення по галузям народного господарства” по Тернопільській області УРСР // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 146. 28 арк.
231. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення. К.: Вид. центр “Просвіта”, 2008. 392 с.
232. Скляр В. Етнодемографічні процеси в столиці України (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) // Народна творчість та етнографія. 2005. №4. С. 15–22.
233. Списки лікувальних закладів і постійних дитячих ясел, що перебували на балансі окремих міністерств, відомств і організацій по областях Української РСР станом на 1 січня 1964 р. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1810. 34 арк.
234. Списки лікувальних закладів, що перебувають на балансі міністерств, відомств і організацій по Українській РСР і областям за 1966 р. // ЦДАВО

- України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1247. 16 арк.
235. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 7. 8 арк.
236. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 8. 4 арк.
237. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 11. 7 арк.
238. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 14. 5 арк.
239. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 15. 6 арк.
240. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого

- комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 16. 5 арк.
241. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 17. 4 арк.
242. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 19. 4 арк.
243. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 20. 5 арк.
244. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1971 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 21. 5 арк.
245. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–3-ому кварталі 1972 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 23. 3 арк.
246. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення

- виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 24. 2 арк.
247. Списки населених пунктів і довідки по обліку сільського населення на 1 січня 1961 року Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1070. 33 арк.
248. Списки населених пунктів станом на 1 січня 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 547. 61 арк.
249. Списки підприємств і організацій Тернопільської області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1517. 128 арк.
250. Списки підприємств і установ за 1956 р. про чисельність робітників і фонд заробітної плати // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 566. 55 арк.
251. Списки підприємств, організацій і установ за вересень 1955 р. Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 318. 124 арк.
252. Списки підприємств, організацій і установ Тернопільської області за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1337. 241 арк.
253. Списки підприємств, установ і організацій станом на 1 січня 1956 року по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 307. 88 арк.

254. Списки підприємств, установ і організацій та чисельність і фонд заробітної плати робітників і службовців за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2792. 148 арк.
255. Списки підприємств, установ і організацій та чисельність і фонд заробітної плати робітників і службовців за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2980. 92 арк.
256. Списки підприємств, установ, обласних організацій за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 780. 58 арк.
257. Списки репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 5. 33 арк.
258. Списки репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 6. 3 арк.
259. Списки репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 10. 9 арк.
260. Списки санаторіїв та домів відпочинку, що перебували на балансі колгоспів діючих у 1959 р. по областях Української РСР // ЦДАВО України.

- Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1792. 23 арк.
261. Список підприємств державної промисловості Сумської–Тернопільської областей // ЦДАВО України. Ф. Р-4706 (“Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ, 1957–1983 рр.”). Оп. 1. Спр. 127. 211 арк.
262. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 154. 22 арк.
263. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 181. 103 арк.
264. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 195. 66 арк.
265. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 205. 91 арк.
266. Список промислових підприємств Тернопільської області по галузях за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 532. 70 арк.
267. Список промислових підприємств Тернопільської області по галузях за 1956 р. (станом на 1 січня 1957 р.). // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 533. 60 арк.

268. Статистичний звіт по підготовці та підвищенню кваліфікації робітників, ІТР і службовці, про чисельність спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою та ін. за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 51. 15 арк.
269. Статистичний звіт про робітників за професіями, тарифними розрядами, формами і системами оплати праці за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 328. 12 арк.
270. Статистичний звіт про чисельність адміністративно-управлінського персоналу за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 41. 2 арк.
271. Статистичний звіт про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середньо-спеціальну освіту за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 22. 5 арк.
272. Статистичний звіт про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середньо-спеціальну освіту за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 271. 12 арк.
273. Статистичний звіт про чисельність робітників по професіям, тарифам розрядам, формі і системі оплати праці за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 282. 10 арк.
274. Статистичний звіт про чисельність спеціалістів з закінченою вищою освітою за вузькими спеціальностями на 1 липня 1952 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 274. 17 арк.

275. Статистичні звіти про виконання плану організованого набору за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 35. 30 арк.
276. Статистичні звіти про підготовку та підвищення кваліфікації робітників, ІТР і службовців, про чисельність спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою та ін. за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 15. 15 арк.
277. Статистичні звіти промислових підприємств про чисельність і освіту робітників, що займають посади та спеціалістів за 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1366 (“Управління місцевої промисловості виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль, 1941–1980 рр.”). Оп. 3. Спр. 546. 25 арк.
278. Статті з районних та міських газет Української РСР за 1958–1959 рр. про підготовку та проведення Всесоюзного перепису населення 1959 р. Т. 4. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 78. 298 арк.
279. Стенограма наради секретарів райкомів КП/б/У Західних областей УРСР 8 липня 1950 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 213. 143 арк.
280. Схема Львівського промислового економічного району // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 4528. 57 арк.
281. Таблиці № 1–3 по містах і міських поселеннях “Чисельність робітників і службовців та фонд заробітної плати за 1957 р.” // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 657. 87 арк.

282. Таблиця динаміки природного руху населення областей Української РСР за 1961–65 рр. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1830. 82 арк.
283. Таблиця динаміки природного руху населення по областям Української РСР за 1951–55 рр. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1783. 108 арк.
284. Телеграми ЦК і Ради Міністрів обкомам; інформація і довідки сільгоспвідділу ЦК, обкомів КП України, Міністерства сільського господарства УРСР про відправлення в Казахську РСР та інші райони освоєння цілинних земель спеціалістів сільського господарства // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 3694. 131 арк.
285. Телеграми ЦК КП України обкомам партії; листи, телеграми обкомів партії про хід виконання завдань по організованому набору робітників у вугільну, лісову промисловість і будівництво // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 150. 125 арк.
286. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). (Етносоціальне дослідження). Львів: Центр Європи, 1997. 176 с.
287. Тернопіль / Тарнополь: історія міста / О. М. Петровський, О. М. Гаврилюк, В. М. Окаринський, І. Я. Крочак. Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.
288. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3-х томах. Тернопіль: ТзОВ “Тернограф”, 2014. Т. 1. 668 с.
289. Тесленко В. Розвиток промисловості Тернопільської області та зміни в її структурі // Економічна географія Міжвідомчий науковий збірник. 1967. Вип. 2. С. 102–106.
290. Теслюк Р., Максименко А. Соціальна інфраструктура як чинник реалізації демопотенціалу прикордонних сільських територій Львівської області

- // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4(108). С. 82–90.
291. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних чинників на динаміку сільського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць. 2014. Вип.15. С. 90–92.
292. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних та культурних чинників на демографічну ситуацію в Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 52–56.
293. Тимків І. В. Міграція населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 107 (16). С. 93–98.
294. Тимків І. В. Репатріація населення Тернопільської області 1950–1960 роках та її наслідки // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 135–140.
295. Тимків І. В. Етнічні зміни населення Тернопільської області у 1950–1960 роках // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. 2018. Вип. 43. С. 143–148.
296. Тимків І. В. Особливості економічних перетворень у Тернопільській області у 1950–1960-х рр. на прикладі промислової сфери // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 93–97.
297. Тимків І. В. Населення західноукраїнських областей (Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської) в 40–80-х рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Україна в контексті європейської історії”. Тернопіль, 2014. С. 222–230.
298. Тимків І. В. Характеристика динаміки населення Тернопільської області 1956–1960 років // Матеріали II Міжнародної науково-практичної

- конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. Тернопіль, 2014. С. 212–215.
299. Тимків І. В. Динаміка населення Тернопільської області 1940-1970 рр. у контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства // Zbiór raportów naukowych. „Współczesna nauka. Nowy wygląd” (30.01.2015 – 31.01.2015). Warszawa, 2015. S. 32–37.
300. Тимків І. В. Динаміка народжуваності міського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль, 2015. С. 123–130.
301. Тимків І. В. Зміни науково-педагогічного потенціалу Тернопільської області 50-х–60-х рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. “Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах”. Дніпропетровськ, 2016. Част. II. С. 113–115.
302. Тимченко С. М. Етносоціальні процеси в українському селі (60–80-і рр. ХХ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: спец: 07.00.02. Запоріжжя, 1995. 529 с.
303. Титульний список існуючих будівництв виробничого призначення на 1966–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 29. 3 арк.
304. Товкун В. Міграція населення і територіальний перерозподіл трудових ресурсів // Розміщення продуктивних сил Української РСР міжвідомчий науковий збірник. 1966. Вип. 5. С. 34–40.
305. Трудовий рапорт // Перемога. 31 березня. 1966. С. 3.
306. Турчин Т. Репатріація примусових робітників з Німеччини до Станіславської області (1944–1953 рр.) // Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 435–441.
307. Форма 9 і 9ф по галузям промисловості на 1 грудня 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1666. 208 арк.
308. Хорев Б. С. Лиходед В. Н. Житель села – работник города. М.: Фининсы и статистика, 1982. 624 с.

309. Чернихівський Г. П. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець: Папірус, 1999. 320 с.
310. Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані: Історія. 2014. Вип. 12. С. 130–135.
311. Штатний розпис та рахунки адміністративно-управлінських видатків переселенського відділу на 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 18. 19 арк.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1950–1960-ТІ РР.

2.1. Загальна характеристика економічного розвитку регіону

Тернопільська область, у зв'язку зі своїм історичним розвитком, була однією із найменш розвинутих в економічному плані регіонів України. Зважаючи на події Другої світової війни, потрібно констатувати факт руйнації наявного господарського комплексу. Для подолання наслідків війни у травні 1945 р. прийнято постанову РНК УРСР “Про заходи по відбудові і дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях на 1945 р.” [45, с. 32]. Цей, та інші нормативні документи, були покликані подолати економічну відсталість області та поклали початок її індустріалізації.

Відповідно до завдань “Про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.” у Тернопільській області відновлено довоєнні підприємства та розпочалося будівництво низки нових. У роки четвертої п'ятирічки, капіталовкладення у розвиток господарства Західної України становили 4,7 млрд крб. Завдяки освоєнню цих коштів на Тернопільщині розпочали функціонувати підприємства харчової промисловості, які були засновані раніше: Самолусківський крохмальний завод Гусятинського району (1928 року заснування), Тернопільський м'ясокомбінат (1939 р.), Чортківський хлібокомбінат (1938 р.), круп'яний завод № 7 м. Підгайці (1921 р.), круп'яний завод № 8 м. Підволочиськ (1912 р.), круп'яний завод № 9 м. Гримайлів (1927 р.), Круп'яний завод № 10 м. Теревовля (1920 р.), круп'яний завод № 11 м. Чортків (1934 р.), Тернопільський пивзавод (1918 р.), Микулинецький пивзавод (1890 р.),

Збараський пивзавод (1750), Кременецький пивзавод (1750 р.) [27, арк. 1–6], Колиндянський вітамінний завод (1903 р.), цукровий завод “Поділля” (1939 р.) [79, арк. 3–4], які разом забезпечували роботою 1271 робітника. Поряд з цим, з’явилися нові галузі виробництва, серед яких потрібно відзначити машинобудівну. Так, у 1946 р. розпочали роботу тернопільські авторемонтні майстерні [75, арк. 21], які у майбутньому стали основою потужного підприємства – Тернопільського машинобудівного заводу [59, арк. 1]. Отже, основу промислового виробництва регіону складала підприємства харчової промисловості, а це означає, що господарський комплекс був аграрного спрямування та базувався на місцевій сировинній базі.

Окрім того, широкого розмаху набуло використання природних ресурсів області. У 1944 р. розпочали свою діяльність лісові господарства у Бережанах, Бучачі, Кременці, Тернополі та Чорткові, на яких працювало 146 робітників [60, арк. 8]. Особливістю функціонування лісгоспів стало забезпечення сировиною місцевих деревообробних підприємств та меблевих фабрик. Поруч з цим, у північних районах області розроблялися торфові родовища, а у 1947 р. відкрито Кременецьку буровугільну шахту [79, арк. 2], яка, на початку 1950-х рр., через значну собівартість видобування була ліквідована. Ці підприємства забезпечували роботою незначну кількість населення і не відігравали важливої ролі у господарстві Тернопільської області.

Виробництво промислової продукції у Тернопільській області на початку 50-х рр. ХХ ст. практично досягло довоєнного рівня. Сировинні та трудові ресурси сприяли поступовому нарощуванню потужностей уже існуючих виробництв і будівництву нових. Попри суттєве економічне зростання Тернопільщини і західноукраїнського регіону в цілому, диспропорція промислового розвитку була ще доволі відчутною, у

порівнянні з іншими регіонами УРСР, а продемонстрований приріст не міг забезпечити роботою наявні трудові ресурси.

Період 1950-х рр. характеризувався початком зростанням машинного парку в промисловості, на транспорті й інших галузях народного господарства, що, в свою чергу, сприяло розширенню ремонтної бази. У 1958 р. у Тернополі функціонувало підприємство з ремонту сільськогосподарських машин [6, с. 92]. Однак, варто розуміти, що зростання машинного парку є умовним, оскільки у нас відсутні попередні дані, з якими можна здійснити порівняння, тому це скоріш констатація його появи на виробництвах. Помітну роль розпочала відігравати поліграфічна промисловість. Як зазначає Г. Ковальчак: “Чисельність персоналу друкарень у м. Тернопіль становила у 1958 р. 70–80 осіб. Проте, це були менші за розмірами установи від аналогічних у Львові, Чернівцях та Ужгороді” [44, с. 164]. У другій половині 60-х рр. ХХ ст. Тернопільщина стала важливим центром цієї галузі. На її розвиток у 1966–1970 рр. влада, згідно з планом розвитку, мала витратити 1,3 млн крб. У 1966 р. добудовано будівлі типографій у містах Борщів, Збараж, Бучач. Окрім того, у тому ж році у м. Тернопіль відкрито склад для зберігання паперу. У цей період – побудовано типографії у Козовій, Ланівцях, Гусятині та Зборові [68, арк. 3]. Зростання кількості поліграфічних підприємств, окрім створення додаткових робочих місць, перетворили Тернопільську область у важливого виробника поліграфічної продукції в УРСР.

Ще однією причиною перетворення області на центр поліграфії була потреба в ідеологічному контролі населення. Саме завдяки друкованому слову радянська пропагандистська машина заходила у кожную сім'ю, що давало змогу впливати на усіх її членів, у тому числі на “неблагонадійних”.

Друга половина 50-х рр. ХХ ст. ознаменувалася для Тернопільської області зростанням економічних показників та покращенням соціально-економічної ситуації. Зросла технічна оснащеність підприємств. Збільшилися показники використання електроенергії у виробничих процесах, у порівнянні

з попереднім періодом. У 1958 р. на одного зайнятого в промисловості робітника споживалося втричі більше електроенергії, ніж у 1950-му. Замість парових двигунів усе частіше використовувалися електродвигуни [72, с. 99]. Проте варто відзначити, що подібне зростання лише підтверджувало застарілість виробничих процесів на підприємствах та демонструвало розбіжності між фактичним станом речей і деклараціями чиновників.

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. зростання промисловості відбувалося в основному за рахунок будівництва нових підприємств і реконструкції та розширення існуючих. Виникли нові галузі промисловості, яких раніше Тернопільщина не знала: машинобудівна, металообробна, газова, хімічна, енергетична. Обсяг капіталовкладень зростав з кожним роком і у 1970 р. досяг 100 млн крб. [40, с. 58].

Ситуація, що склалася у сільському господарстві, мала суттєві відмінності від промисловості. Колективізація краю у другій половині 40-х рр. ХХ ст. проходила вкрай важко і вимагала значних матеріальних та людських ресурсів. Населення області з великим небажанням записувалося у колгоспи, оскільки, першочергово, це означало втрату своєї економічної самостійності. Керівництво області доклало значних зусиль для завершення колективізації. У 1950 р. чисельність колгоспних господарств досягла 1186 [42, с. 64], а кількість їх членів – 424 тис. [19, арк. 1]. Показник членства у колгоспах був низьким і становив 59 % від загальної кількості сільських жителів – 706625 [41, с. 64]. Як зазначав секретар ЦК КП/б/У К. Литвин, який перебував з робочим візитом на Тернопільщині у 1950 р.: “станом на 10 січня 1950 р. у 47 селах області ще не розпочалися роботи по створенню колгоспів” [52, арк. 18]. Ще однією проблемою сільського господарства Тернопільської області досліджуваного періоду був низький рівень забезпеченості кваліфікованим управлінським персоналом.

Дослідник М. Івасюта констатує: “На початку 1950 р. жодний колгосп області не мав свого агронома або зоотехніка” [39, с. 100]. Для подолання цієї проблеми обласне колгоспне управління наймало на роботу сезонних

робітників відповідних професій та організовувало навчальні курси з відповідних професій для колгоспників. Так, в області були організовані курси підвищення кваліфікації, яких на кінець 1950 р. налічувалося 88 агротехнічних та 885 зоотехнічних курсів, де навчалося 44717 колгоспників [39, с. 109]. Водночас рівень забезпеченості викладачами та матеріально-технічною базою цих курсів був надзвичайно низьким. Як зазначав А. Киданюк: “У 1950 р. приміщення навчального корпусу Буцацької школи облікових кадрів Тернопільської області потребувало капітального ремонту, бракувало столів, лавок, класних дошок тощо. Загальний бібліотечний фонд Кременецької обласної агрономічної школи станом на 25 листопада 1949 р. становив лише 3870 книг, із яких із загальноосвітніх предметів 1276, а зі спеціальних – 1121. У Борщівській однорічній сільськогосподарській школі у 1949–1950 н. р. аудиторії не були повністю забезпечені столами, лавками, гуртожитки – ліжками і постільною білизною, бібліотека школи налічувала лише 1600 книг” [42, с. 72–73]. Ще нижчим був рівень забезпеченості шкіл працівниками, зокрема у Кременецькій школі підготовки механізаторських кадрів у 1949–1950 н. р. із 11 викладачів, передбачених штатним розписом було лише 6 осіб [42, с. 73]. Значною проблемою стало забезпечення кваліфікованими кадрами колгоспів (головами, бухгалтерами, агрономами тощо), оскільки частина населення області не виявляла бажання приєднуватися до цієї форми господарювання. Зокрема, як зазначав секретар партійної організації Зборівського району М. Кононенко: “з 44 голів колгоспів 14 є бандпосібниками та куркулями, що на його думку не сприяє покращенню роботи господарств” [84, арк. 24].

У цих історичних умовах влада все ж таки робила спроби подолати кадрову проблему колгоспів. Свідченням цього є той факт, що у 1959 р. замінено 63 голів колгоспів, 42 заступники голів правлінь, 155 бригадирів, 148 завідувачів ферм [10, с. 79]. Проте про кваліфікацію таких управлінців говорити важко, оскільки більшість з них отримали посади через партійну приналежність. Так, серед голів колгоспів області, було 8 колишніх

секретарів райкомів КПУ, 30 інструкторів райкомів та інших політичних працівників і лише 25 з них мали сільськогосподарську освіту [10, с. 79]. Поряд з проблемою освіченості керівних кадрів, була і проблема дискримінації представників місцевої керівної еліти. На початку 1950-х рр., близько 90 % керівників різних рангів у західноукраїнських областях були приїжджими та погано орієнтувалися у регіональній специфіці [48, с. 107]. Водночас, період правління М. Хрущова характеризується постійним зростанням відсотка українців у КПУ. П.-Р. Магочій зазначає: “Етнічні українці склали не лише більшість Центрального комітету КПУ та його політбюро, а й три чверті найвищих партійних та державних посад у республіці” [50, с. 647].

У підтвердження тези “про низькоякісне кадрове забезпечення” слід навести уривок з листування відділу Міністерства сільського господарства УРСР з питань призначення, переміщення та звільнення з роботи з обкомами і райкомами КП/б/У: “Бюро Ворошилоградського обкому КП/б/У своїм рішенням від 13 травня 1950 р. звільнило Свічарівського А. Д. з посади Начальника обласного управління у справах сільського і колгоспного будівництва, як такого, що не забезпечив виконання поставлених завдань. Водночас через деякий час він був призначений начальником Тернопільського обласного управління у справах сільського і колгоспного будівництва” [62, арк. 21].

Ще однією проблемою сільського господарства був низький рівень забезпеченості енергоресурсами. Так, у 1950 р. електрифіковано лише 103 колгоспи, 19 МТС та 3 радгоспи, на 84 токах області проводилася електромолотьба [39, с. 103]. Повністю забезпечити господарства електроенергією вдалося лише у 1965 р., коли було електрифіковано 99,6 % колгоспних ферм [40, с. 59]. З вище зазначеного стає зрозуміло, що говорити про рентабельність та ефективність сільського господарства ще зарано, а

потрібно констатувати факт покращення його матеріально-технічного забезпечення.

До проблем цих додавалися й інші чинники. Як зазначав А. Киданюк: “Суб’єктивним фактором, що негативно позначився на роботі колективних господарств, була незацікавленість керівництва колгоспів та самих колгоспників у результатах своєї праці, що супроводжувалося бездіяльністю, обманом, шахрайством. Це проявлялося у подачі неправдивої інформації, перекручуванні статистичних даних, безвідповідальному ставленні до своїх посадових обов’язків” [42, с. 68].

У досліджуваній період помітно зросло сільськогосподарське виробництво краю. Посівні площі збільшилися більш, ніж у 4 рази. Поряд із цим, зростала і врожайність, зокрема: зернових – на 10,4 цнт., цукрових буряків – на 91 цнт. [40, с. 59]. Однак, подібні показники вкотре підтверджують низьку ефективність системи обробітку землі орієнтацію на виконання планових показників. Окрім того, суттєвих змін зазнала система управління сільськогосподарським виробництвом. Відбувався процес їхнього укрупнення, що більш детально відображено на діаграмі 4 “Динаміка чисельності колгоспних господарств Тернопільської області” (Див. діаграма 4).

Скорочення кількості колгоспів дозволило покращити процес обробітку землі, розширити використання техніки та підвищити продуктивність виробництва. Від’ємна динаміка чисельності господарств була також обумовлена скороченням кількості сільських населених пунктів області. Так, у середині 1960-х рр. один колгосп чи радгосп міг користуватися земельним ресурсами декількох сільських адміністративних одиниць.

Для періоду 1950–1960-х рр. характерним було скорочення чисельності членів колгоспів. Так, їхня кількість зменшилась з 856,1 тис. осіб у 1951 р. до 575, 4 тис. у 1969 р. [12, арк. 2; 31, арк. 21], що було наслідком промислового розвитку області, зростання ролі міста як адміністративного,

культурного та економічного центру і відповідно переїзду туди селянської молоді.

Однак за рівнем промислового розвитку Тернопільщина стояла значно нижче багатьох областей УРСР. У структурі промислового виробництва, як і раніше, переважала харчова промисловість, яка у 1958 р. випускала більше 60 % валової продукції. Як зазначав В. Тесленко: “Звертає на себе увагу дуже низька питома вага машинобудування. Продукція цієї галузі, яка значною мірою впливає на темпи розвитку і технічний прогрес в інших галузях, становила лише 6,4 %” [87, с. 103]. Для Тернопільської області, яка володіла значним трудовим потенціалом, проблема пришвидшення розвитку галузей машинобудування носила особливий характер.

Бюджет Тернопільської області у 1959 р. мав сільськогосподарське спрямування. Так, для потреб промисловості й будівництва, передбачено лише 3 млн 937 тис. крб, тоді як для сільського господарства – 12 млн 136 тис. крб [70]. Це свідчить про важливість аграрного сектору краю у загальній структурі господарства.

Упродовж 1959–1966 рр. у області побудовано й введено у дію близько 180 промислових підприємств і окремих цехів. Серед них – Козівський, Лановецький, Борщівський і Кременецький цукрові заводи, Касперівська ГЕС, Тернопільський асфальтобетонний, фарфоровий заводи, Бережанський склозавод [87, с. 103–104]. У порівнянні з 1966 р. зростання валової продукції промисловості у 1970 р. відбулося у 1,5 рази, в основному за рахунок хімічної та машинообробної галузі [55, с. 16]. Водночас темпи приросту у сільському господарстві були не такими вражаючими. Зокрема, валова продукція зросла з 572,8 млн крб у 1965 р. до 666,7 млн крб у 1970 р. [55, с. 29].

Важливою для економіки Тернопільської області була будівельна галузь, яка складала 7,4 % від усього промислового виробництва [87, с. 103]. У досліджуваній період помітним стало переважання будівельних

комбінатів над традиційними підприємствами галузі. Окрім того, поряд з державним, розповсюдження набуває кооперативне житлобудування. У 1964 р. в обласному центрі об'єднано 170 пайовиків, для яких будувалося 4 житлових будинки, загальною вартістю 627 тис. крб [1, арк. 1]. Проте, оцінювати якість зданих квадратних метрів доволі важко. Так, для прикладу, у житловому кооперативі “Мир”, вул. Кооперативна 3, виявлено низку недоліків: у квартирі № 36 протікали батареї, крани на кухні були в несправному стані; у квартирі № 33 неякісно покладена паркетна дошка, протікали батареї та, знову ж таки, несправний кран на кухні [1, арк. 4]. Попри наявні недоліки, населення, чи не вперше за весь попередній період, отримало можливість мати особисте помешкання за доволі короткий термін.

Основним завданням будівельної галузі того часу було швидке введення в експлуатацію господарських об'єктів. Так, відповідно до доповідної записки, керівнику відділу статистики капітального будівництва ЦСУ УРСР І. Солянику “Про роботу міжколгоспних будівельних організацій у 1964 р.” план введення в дію корівників виконаний на 87,3 %, птахофабрик на 38,9 %. Тоді, як клубів і будинків культури – 11,4 %, дитячих дошкільних закладів – 25,6 % [1, арк. 7]. Однією з причин невиконання річного плану введення у експлуатацію об'єктів будівництва було недостатнє забезпечення об'єктів робочою силою. У цілому, забезпечення робітниками складало 95,6 %; при плані 6815 робітників, їхня чисельність склала – 6530 [1, арк. 11]. До цього додавалися й інші проблеми, перед усім матеріального характеру. Так, у 1959 р. дефіцит стінових матеріалів становив 34,4 млн шт. умовної цегли та 141 тис. кубометрів каменю, гіпс у області не видобувався, хоча був невід'ємною складовою будівництва [64]. У 1950–1958 рр. виробництво цегли зросло в двічі: з 22,4 – до 55 млн шт. [6, с. 245]. Тернопільщина при раціональному використанні природних ресурсів могла повністю забезпечувати потреби будівельної галузі. Зокрема, на її території налічувалося 83 родовища глини, 70 – пісковика, 216 – вапняку та 54 – гіпсу

[66]. Такий дефіцит будівельних матеріалів, незважаючи на відчутне зростання випуску будматеріалів, уповільнював темпи будівництва та негативно впливав на розвиток інших галузей економіки. Подібна ситуація, засвідчує недостатній рівень промислового розвитку регіону та потребу в значних капіталовкладеннях у будівельну галузь. Як зазначав П.-Р. Магочій: “Економіці краю потрібно було також подолати дисбаланс між випуском продукції машинобудування та виробництвом товарів широкого вжитку і сільськогосподарських продуктів” [50, с. 645].

Одним із перших кроків у подоланні наявної ситуації слід вважати діяльність заводу “Електроарматура”, який, з часу введення в експлуатацію в 1957 р. значно збільшив асортимент випущеної продукції (з 1 позиції до 28), а кількість працівників з 700 – до 3000 осіб у 1967 р. У цьому ж році продукція заводу експортувалася у більш, ніж 30 країн світу, у тому числі США та Японію [81, арк. 54]. Це підприємство було одним із передових у регіоні та стало прикладом комплексного використання виробничих ресурсів. Окрім того, на підприємстві в процесі нарощення виробничих потужностей не забували і про турботу про своїх працівників. Зокрема, завод, одним із перших в області, у 1966 р. перейшов на 5-ти денний робочий тиждень [81, арк. 55], що позитивно відобразилося на атмосфері у трудовому колективі.

Приріст промислового виробництва Тернопільської області упродовж 1960–1970 рр. відбувся у 2,1 рази [68, арк. 4]. Подібне збільшення його обсягів сприяло удосконаленню структури промисловості, зокрема, дозволило збільшити вагу машинобудування і металообробки, оновити виробничий фонд харчової, будівельної та інших галузей промисловості. Так, тільки у 1965 р. харчова промисловість області збагатилася низкою нових підприємств. Став до ладу консервний цех м'ясокомбінату у м. Підгайці. Нові ректифікаційні цехи побудовані на Залозецькому, Марилівському та Качанівському спиртзаводах, завершено реконструкцію Чортківського хлібзаводу [86]. Тернопільська область у цьому контексті, як і решта

західноукраїнських областей, мала значно кращі позиції та демонструвала значні темпи економічного зростання. Цьому сприяли значні запаси трудових та сировинних ресурсів регіону.

У період суттєвого зростання промислового виробництва, багато невирішених проблем залишалися у сільськогосподарському секторі. Внаслідок владних експериментів відбулося піднесення виробництва технічних та кормових культур, але водночас культури харчового споживання зазнали лише незначного зростання, а часом навіть зниження розвитку [50, с. 650]. Причин ситуації є чимало, серед них слід виділити командно-адміністративну систему, для якої єдиним покупцем сільгосппродукції була держава, яка скуповувала продукти господарств за неринковими, мінімальними цінами. Це спричиняло зниження мотивації селян та часто халатного ставлення до своєї роботи. Ще однією проблемою був низький рівень розвитку транспортної інфраструктури області, що серйозно ускладнювало доставку сільськогосподарської продукції. Інколи урожай цукрових буряків залишався незбираним на відкритих полях і згнивав до того, як його вивозили [50, с. 650].

Спробу реформувати село зробив М. Хрущов, однак його реформи були половинчастими і непослідовними та призвели до того, що у 1963 р. СРСР імпортував зернові з Канади [50, с. 651]. Така ситуація спричинила згортання хрущовських експериментів і відповідно не дозволила відновити економічне зростання села, яке полягало в оновленні машинно-тракторної бази, заміні устаткування та удосконаленні системи обробітку землі.

Таким чином, економічне зростання на Тернопіллі у середині 50–60-х рр. XX ст. обумовлено розширенням виробничих потужностей виробництв харчової промисловості, зростанням чисельності підприємств машинобудівної, легкої та хімічної галузей. Відповідно до цього відбулося зростання доходів, в основному, міського населення області, що сприяло зростанню ролі сфери послуг та підвищенню їх якості.

У досліджуваний період помітною була переорієнтація існуючих галузей промисловості з випуску сировини на виробництво готової продукції. Ще однією особливістю індустріалізації краю було використання новітнього на той час обладнання, передусім вивезеного із Німеччини, вік якого сягав понад 20 років [47, с. 111]. Однак навіть такі чинники сприяли розвитку промислового виробництва області та дозволили випускати якісну продукцію.

Економіка Тернопільської області у період 1950–1960-х рр. демонструвала високі темпи приросту, спричинені значними матеріальними капіталовкладеннями та залученням значної маси людських ресурсів. Фактично, для області така ситуація ознаменувала появу нових форм господарювання на селі, нових галузей промислового виробництва, таких як хімічна, металообробна та машинобудівна.

2.2. Соціальна структура населення області

Економічні зміни, яких зазнала Тернопільська область після завершення Другої світової війни та у ході повоєнної відбудови, докорінно вплинули на її мешканців і відкрили можливості для їх самореалізації. Початок 50-х рр. ХХ ст. став відправною точкою для появи на території області нових галузей виробництва, що, у свою чергу, призвело до створення значної кількості робочих місць для населення та відкрило для них можливості соціального зростання. Мешканці Тернопільщини отримали безкоштовний доступ до освіти і медицини, а головне – до вибору сфери діяльності.

Рушійною силою усіх соціальних змін краю виступав його новий економічний потенціал, що був складовою частиною планової економіки республіки та безпосередньо залежав від волі партійного керівництва. Рівень економічного розвитку Тернопільської області на початку 1950-х рр. був значно нижчим, від решти областей республіки, населення було змушене швидкими темпами освоювати нові можливості та здобувати професії, передусім, необхідні для потреб місцевої економіки. Такі зміни спричинили розширення меж застосування поняття соціальна інфраструктура, оскільки, як зазначає І. Прокопа: “Вона охоплювала у собі: побутову інфраструктуру (житлово-комунальне господарство, торгівлю, громадське харчування, служби побуту, транспорт, зв’язок) та соціально-економічну, яка складалася із галузей, що брали участь у формуванні робочої сили (освіта, культура, охорона здоров’я) [43, с. 171]. Функціонування цих галузей сприяло зростанню демографічного потенціалу області. Важливо, що не тільки міста, де розвивалася промисловість, а й села отримали можливості для соціального, культурного та побутового розвитку. Рівень розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, зокрема, наявні житлово-комунальні умови, якість освіти та рівень доступу до неї, забезпеченість сільського

населення медичною допомогою істотно визначав умови формування та розвитку демографічного потенціалу цих територій [88, с. 82]. Водночас потрібно констатувати, що подібні зміни були не завжди результатом вдалих реформ, а доволі часто базувалися на примусовому залученні ресурсів від місцевого населення, відсутній або низькій заробітній платі та обов'язковому нав'язуванні радянського способу життя.

Економічне життя Тернопілля у 50–60-х рр. ХХ ст. характеризувалося появою нових галузей виробництва, відкриттям нових підприємств та розширенням виробничої бази уже існуючих. Подібні перетворення потребували залучення до виробничого процесу додаткової кількості робітників та службовців, наукових співробітників, відкриття науково-дослідних станцій та інститутів.

Промислові підприємства області стали рушієм розвитку професійної освіти, оскільки були безпосередньо зацікавлені у висококваліфікованих працівниках. Відповідно до титульного списку капіталовкладень на 1966–1970 рр. Тернопільського бавовняного комбінату планувалося вкласти у житлове будівництво – 8237 млн крб, що становило – 62820 м², у 1968–1970 рр. в будівництво школи – 450 тис. крб на 1250 місць [93, арк. 2]. Для забезпечення упродовж 1965–1966 рр. функціонування ПТУ на 200 учнів – 380 тис. крб. Для забезпечення функціонування дитячих навчальних закладів (1680 місць), які перебували у віданні комбінату у 1967–1970 рр., виділено 1440 тис. крб. На балансі комбінату перебувала також поліклініка, для забезпечення функціонування якої виділялося 200 тис. крб щорічно [93, арк. 2]. Проте, навіть подібні зрушення не змогли повністю вирішити проблеми із житлом для працівників та забезпеченості кваліфікованими кадрами.

Робітники Тернопільського бавовняного комбінату навчалися у школах робітничої молоді, вечірніх та заочних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. Так, у 1967/68 навчальному році їхня кількість

складала 75 осіб, а у наступному навчальному році – 196 [4, арк. 2]. Причому для уникнення зриву процесу виробництва викладачі Ровенського текстильного технікуму приїжджали в Тернопіль для організації навчального процесу зі студентами-заочниками [4, арк. 3]. У майбутньому керівництвом комбінату планувалося відкрити подібний навчальний заклад у Тернополі. Потрібно наголосити, що згідно планів, це мав бути другий за переліком навчальний заклад, який забезпечував би підприємство виробничим персоналом, однак, у майбутньому це не вдалося реалізувати.

У четвертому кварталі 1965 р. завершено будівництво навчального і спального корпусів на 200 осіб, навчання у якому мало вестися у дві зміни. Враховуючи той факт, що гуртожиток розрахований на 200 осіб, то забезпечення студентами двох змін планувалося за рахунок міського населення [93, арк. 2]. Цей випадок, є яскравим прикладом дефіциту житлової площі для мешканців міст та потребу в значних капіталовкладеннях у будівельну галузь.

Розвиток промисловості Тернопільської області наклав відображення на соціальну структуру суспільства. Поява нових галузей промисловості сприяла створенню робочих місць та стимулювала розвиток соціальної інфраструктури навколо діючих підприємств. Так, на 3 підприємствах хімічної промисловості (Почаїв, Скалат, Кременець) працювало 883 робітники [82, арк. 21 зв.], у легкій промисловості було задіяно – 1695 [55, арк. 22 зв.], металообробній – 1412 [82, арк. 23 зв.] та деревообробній промисловості – 1348 робітників [82, арк. 24 зв.]. Крім того, значно підвищився освітній рівень робітників. У порівнянні з 1959 р., у 1960 р. чисельність людей з освітою зросла на 1000 осіб, зокрема, з вищою з 18 – до 41 [55, с. 11]. Це значні досягнення для Тернопільщини, здійснення яких стало можливим з відкриттям вищих навчальних закладів, професійно-технічних училищ та коледжів, але проблему малоосвіченості персоналу на цьому етапі подолати повністю не вдалося.

Динаміка населення у досліджуваній період безпосередньо залежала від соціально-економічних чинників. Чисельність населення Тернопільської області станом на 1 січня 1950 р., у відповідності до архівних матеріалів, становила 1119323 осіб, з яких у містах проживало 124651 мешканців, а у селах – 994672 [37, арк. 15]. Аналіз подальших змін населення регіону демонструє факт певної невідповідності статистичних даних. Зокрема, відповідно до інформації, яка подається у статистичному збірнику “Народне господарство Тернопільської області” за 1972 р., бачимо, що чисельність усього населення у 1950 р. складала 946 тис. осіб [55, с. 7]. Ці дані викликають сумніви, оскільки дослідник А. Киданюк констатує чисельність сільського населення Тернопільської області у 1950 р. на рівні 706,6 тис. осіб [42, с. 64]. Відомо, що чисельність міського населення області після Другої світової війни була на рівні 70–90 тис., що суперечить числу – 1119323 осіб. Такі суттєві розбіжності статистичної інформації є наслідком політичного впливу керівництва області, метою якого було “прикрашення” даних, що стосувалися чисельності населення. Підтвердженням цієї тези слугують матеріали переписів населення: так, станом на 15 січня 1959 р. чисельність усього населення Тернопільської області, у відповідності до даних перепису населення, становила 1085586 осіб, з яких у містах проживало 183346 тис., у селах – 902240 тис. [71, арк. 18]. Таким чином, населення області у 50-х рр. ХХ ст. зменшилося більш, ніж на 37 тис. осіб. Проте, у досліджуваній період природний рух населення області носив позитивний характер: середній коефіцієнт природного приросту для сільської місцевості становив 0,011 %, для міст 0,015 %, причому помітне зростання останнього на 0,002% щорічно [92, с. 214]. Чисельність населення Тернопільської області у 1970 р. зроста до 1152,6 тис. осіб [55, с. 10], приріст населення між переписами 1959 та 1970 рр. становив 67 тис. осіб, що повністю відповідало показникам динаміки населення. Ще одним свідченням неточності показників є те, що чисельність населення 1950 р. лише на 33 тис. нижча від 1970 р. Загалом 47,7 % жителів було працевлаштовано, 19,1% – перебували на забезпеченні

держави (пенсіонери, студенти), решта мали інші джерела доходів або перебували на утриманні родичів [55, с. 10].

Зміна житлово-побутових умов у містах Тернопільської області на початку 1950-х рр. відбувалася повільними темпами і відзначалася відсутністю значного державного капіталовкладення. Значна частина ресурсів спрямовувалася на завершення повоєнної відбудови.

Умови проживання населення у містах залежали від низки чинників: медичного обслуговування, насиченості культурно-освітніх закладів, міського благоустрою, житлових умов, заробітної плати, доходів населення. Зростання темпів розвитку промисловості стимулювало притік населення з сіл в міста, що сприяло підвищенню дефіциту житла для новоселів, стимулювало культурний розвиток та зростання кількості соціальної інфраструктури.

У числі перетворень зазначеного періоду були зміни у системі освіти, зокрема, вищої, яка акумулювала у собі весь науковий потенціал регіону. Викладачі вищих навчальних закладів – це специфічна і особлива група соціуму, що детермінує майбутнє народу. Потрібно відзначити, що рівень вищої школи залежить від кількості та якості її кадрового потенціалу [65, с. 178]. Опрацювання архівних даних дозволяє зробити висновок, що рівень забезпеченості Тернопільської області кваліфікованими науковими співробітниками на початку 50-х рр. ХХ ст. був доволі низьким, найбільш гостру проблему у кваліфікованих працівниках (керівних кадрах) відчувала сільськогосподарська галузь.

Єдиним вищим навчальним закладом у Тернопільській області станом на 1950-й р. був Кременецький педагогічний інститут, реорганізований у серпні того ж року на базі Кременецького державного учительського інституту. У ньому працювало 112 викладачів [6, с. 230]. Покращення рівня кадрового забезпечення освітньої галузі області відбулося у другій половині 50-х рр. ХХ ст. Зокрема, у листі керівника управління статистики Тернопільської області М. Аверченка керівнику відділу статистики культури

Ф. Левицькому від 2 листопада 1957 р. “Про чисельність і склад наукових працівників наукових установ, підприємств, установ та інших організацій” станом на 1 жовтня 1957 р. подається наступна інформація: кількість наукових працівників у Тернопільській області – 37, доктори наук – відсутні, кандидатів наук – 12 [32, арк. 4].

Дещо кращою в кількісному співвідношенні була ситуація з науково-педагогічними працівниками, кількість яких у 1957 р. становила 137 осіб. Цікавим є те, що кількість осіб без наукового звання складала 51 %. У вищих навчальних закладах області уже можна було зустріти одного доктора наук та 37 кандидатів [32, арк. 6]. Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 12 квітня 1957 р. утворено Тернопільський державний медичний інститут [6, с. 228]. Зі “Звіту про чисельність і склад науково-педагогічних працівників Тернопільського медичного інституту станом на 1 жовтня 1957 р.” у вузі працювало 62 науковці, серед яких 1 доктор наук та 24 кандидати. З відкриттям медичного інституту розпочалося стрімке зростання кількості науковців області через приплив науковців і студентів з усіх регіонів країни [91, с. 114].

До числа наукових працівників відносилися також працівники Тернопільської державної сільськогосподарської дослідницької станції, кількість яких станом на 1 жовтня 1957 р. становила 28 осіб, у тому числі – 4 кандидати наук [32, арк. 11]. Чисельність працівників Тернопільського та Кременецького краєзнавчих музеїв області у тому ж році дорівнювала 9 особам [32, арк. 15–16].

Отже, кількість наукових працівників за межами навчальних закладів була незначною. Науковців інженерно-технічного спрямування у області практично не було. На підприємствах краю не були створені умови для залучення до процесу виробництва кваліфікованих наукових співробітників. Функціонування сільськогосподарської дослідницької станції, що була єдиною науково-дослідною установою, говорить про аграрний характер господарства області.

На середину 1960-х рр. чисельність наукових працівників Тернопільської області становила 359 осіб, з яких 9 – докторів наук, 92 – кандидати наук. Зазначимо, що 9 наукових працівників взагалі не мали вищої освіти [33, арк. 29].

Підвищенню наукового потенціалу Тернопільської області сприяло створення в обласному центрі у березні 1960 р. загальнотехнічного факультету Львівського політехнічного інституту, філіалу Львівського політехнічного інституту, 30 червня 1966 р. відділення фінансово-економічного факультету Київського інституту народного господарства [6, с. 231–232]. Відкриття двох вищих навчальних закладів технічного та економічного напрямків дозволили області значно підвищити забезпеченість господарства висококваліфікованими працівниками та створити нові робочі місця для науково-педагогічних працівників.

Якісно зріс освітній рівень керівних кадрів. Так, у 1970 р. серед голів колгоспів з вищою освітою було 159 осіб із 443 [55, с. 119]. Зростання освітнього рівня керівних кадрів є відображенням тенденції позитивних змін, що мали місце в соціальній сфері регіону досліджуваного періоду. Однак таке покращення освітнього рівня не сягало і 50 % від усіх голів, що в черговий раз підтверджує дефіцит кваліфікованої робочої сили.

Чисельність загально-освітніх установ Тернопільської області значно розширилася. У 1950–1960-ті рр. введено в експлуатацію 222 школи у містах і селищах та 191 у селах. У той же період зведено на 27523 місця дошкільних навчальних закладів [55, с. 134]. Навіть таке суттєве зростання матеріальної бази не змогло повністю вирішити проблему із надмірною заповненістю шкіл та дитячих садочків.

Важливим завданням, яке потребувало нагального вирішення, стало забезпечення житлом працівників та службовців області, які у пошуках роботи змінили свої місця проживання. Близько 60 % сімейних робітників, які недавно переїхали у міста, винаймали житло в приватних власників, проживали у родичів або в гуртожитках [11, с. 146]. Умови їхнього

проживання були незадовільними, тому практично усі перебували в черзі на отримання квартири, а часто і змінювали місця проживання. У 1949 р. у Тернополі лише 124 будинки було обладнано під використання газу, а безпосередньо користувалися ним лише 101, через те, що решту не були обладнані газовими плитами [7, арк. 90]. Ще однією проблемою обласного центру була відсутність каналізаційних споруд для стічних вод [7, арк. 93]. Для подолання подібних проблем потрібно було в декілька разів збільшувати капіталовкладення у житлобудування. Під час четвертої п'ятирічки (1946–1950 рр.) здано в експлуатацію 177,6 тис. м² житлової площі, а у наступній (1951–1955 рр.) – лише 108 тис. м² [53, с. 188]. Така ситуація була обумовлена орієнтацією керівництва країни на будівництво об'єктів промислової інфраструктури та забезпечення запланованих темпів розвитку економіки. Житлові проблеми населення вирішувалися вкрай повільно та доволі часто зусиллями самого ж населення. У підтвердження цієї тези наведемо приклад ситуації, що склалася у Зборові “У 1958 р. у місті було здано в експлуатацію лише один двоповерховий житловий будинок площею 240 м²” [83, арк. 5]. Темпи індивідуального житлового будівництва у 1956 р. становили 2,6 тис. м², що на 1,2 тис. більше, ніж у 1950 р. [53, с. 189]. У цей же період за рахунок державних капіталовкладень збудовано і здано в експлуатацію 17 шкіл (14 у сільській місцевості) на 6 тис. учнівських місць [53, с. 189].

Основні правила у житловому будівництві встановили постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 4 листопада 1955 р. “Про усунення надмірностей в проектуванні і будівництві”, постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1957 р. “Про розвиток житлового будівництва в УРСР” [64, с. 192]. Розпочалося спорудження житла типу “хрущовка”. З одного боку це призвело до отримання власного житла тисячам мешканців міст і селищ країни, проте існував й інший бік реформи: однотипність житлових приміщень, низька якість житла, обумовлена катастрофічним дефіцитом житла для населення.

Житлове будівництво області розвивалося форсованими темпами і уже під час п'ятої, шостої та сьомої п'ятирічок вдалося здати в експлуатацію 777,6 тис. м² житла для її мешканців. У 1970 р. було здано в експлуатацію 98,6 тис. м² [55, с. 134]. Це дозволило тисячам осіб отримати довгоочікуване житло, що стало можливим завдяки розвитку будівельного комплексу.

Ще однією особливістю соціально-економічного розвитку області стало стрімке зростання кількості підприємств, установ та організацій. Зокрема, їх чисельність станом на 1959 р. складала 3353 [15, арк. 4 зв.]. Це доволі значний показник, адже кількість підприємств, установ та організацій у Тернополі в 1953 р. становила – 334 [78, арк. 6 зв.], а обласний центр акумулював у собі основну частину промислово-виробничого потенціалу регіону.

Безпосередній вплив на зміну соціальної структури населення передусім мали освітні, культурні, медичні установи. У галузі охорони здоров'я чисельність працівників зросла з 6532 у 1950 р. до 13448 у 1960 р. [54, с. 193]. Водночас потрібно констатувати той факт, що у 1950 р. медичні заклади були укомплектовані персоналом лише на 82 % [9, арк. 212]. Така стрімка динаміка зростання чисельності працівників галузі охорони здоров'я була наслідком розширення мережі медичних установ у містах та селах Тернопільської області. Функцію постачальників кваліфікованих медичних кадрів взяли на себе утворений в 1957 р. медичний інститут, Кременецьке та Чортківське медучилища.

У Тернополі, в 1963 р. функціонувала міська поліклініка, міська лікарня з пологовим будинком, обласна лікарня, станція переливання крові, фізіологічний диспансер, психоневрологічний диспансер, онкодиспансер, фтизіатричний диспансер та шкірно-венерологічний, на яких було працевлаштовано 2344 медичних працівники [77, арк. 3].

Ситуацію, що склалась у медицині, відображено на діаграмі 5 “Динаміка чисельності ліжко-місць у медичних установах Тернопільської області 1950–1960 рр.” (Див. діаграму 5).

Отже, чисельність лікарняних закладів області швидкими темпами зростала до 1965 р., після чого відбулося доволі відчутне уповільнення. Причини останнього, слід шукати у завершеності докорінних змін у системі господарства регіону, що дозволило у короткий період зробити доступним медичне забезпечення для усього населення. Спад зростання чисельності ліжко-місць у медичних уставах опосередковано слід пов'язувати і з політичними змінами у Радянському Союзі; як відомо 1970-ті рр. стали початком періоду “застою” та сповільненням темпів економічного розвитку.

Попри помітне зростання кількості лікарняних закладів, їхня чисельність була значно нижчою від решти областей УРСР. Так, станом на 1 січня 1960 р. у області не функціонувало жодного закладу, який би перебував на балансі підприємств, установ чи організацій [76, арк. 1–16]. Ця ситуація підтверджує факт невисоко рівня розвитку економіки краю, оскільки підприємства не мали можливості вкладати кошти у лікувальні заклади для своїх працівників.

Зростання чисельності підприємств, установ та організацій призвело до зростання кількості адміністративно-управлінського персоналу. Зокрема, у 1959 р. його кількість становила – 17005, що складало 13,9 % від загального числа робітників (122216) [15, арк. 5]. У наступному році відбулося зростання чисельності адмінперсоналу до 17189 осіб [14, арк. 5], проте загальна чисельність підприємств, установ та організацій зменшилась до 2829 [14, арк. 4 зв.]. Подібне зменшення, скоріш за все, обумовлено укрупненням дрібних підприємств та установ, а також їхнім перепідпорядкуванням у зв'язку із децентралізацією управління економікою, яка мала місце у СРСР. Вплив на зменшення кількості управлінців мало і укрупнення адміністративних одиниць, зокрема сільських рад, що мало місце в 1958 р.

До числа службовців М. Гулай відносить таких членів соціальних груп у радянський період: інженерно-технічну інтелігенцію (інженерно-технічних працівників, економістів, бухгалтерів, зайнятих у сфері промисловості,

будівництва, транспорту, зв'язку); спеціалістів сільського господарства (агрономів, зоотехніків, ветлікарів); науково-технічну (наукових працівників, інженерів, викладачів та аспірантів вузів, які проводили науково-дослідну роботу); медичну (лікарів, провізорів, фельдшерів, медсестер, працівників спеціалізованих лабораторій тощо); педагогічну (вихователів дитячих дошкільних установ, учителів всіх типів шкіл, викладачів середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, які не займалися науковою роботою); управлінську (працівників партійних, радянських та інших органів, кооперативних та громадських організацій тощо); художню та творчу (літераторів, артистів, художників, музикантів, працівників ідеологічних установ та засобів масової інформації, органів пропаганди); культурно-просвітницьку (бібліотекарів, культосвітніх працівників, лекторів та ін.); військову інтелігенцію [3, с. 101]. Зазначимо, що представники усіх цих категорій уже були представлені у соціально-виробничому середовищі нашої області.

Із роз'яснювальної записки керівнику відділу зведених робіт та статистики праці І. Мотрич, керівника статистичного управління Тернопільської області М. Аверченка "Зведений звіт про виконання плану з чисельності робітників та фонду заробітної плати по установах, підприємствах, організаціях обласного та районного підпорядкування" зростання чисельності працівників відбувалося і по окремо взятих установах області. У 1958 р. було утворено управління пожежної охорони Лановецького району у складі 13 осіб [71, арк. 24]. У комунальному господарстві зростання чисельності робітників відбулося за рахунок збільшення об'єму робіт з благоустрою населених пунктів. Подібна ситуація склалася і у житловому господарстві: відбулося зростання кількості робітників на 32 особи, у зв'язку зі здачею в експлуатацію нових житлових будинків та організацією нових будинкових управлінь [71, арк. 24]. Аналізуючи цю статистичну інформацію, стає зрозуміло, що усі зрушення у

чисельності працівників були не суттєвими та практично не відобразилися на загальній кількості робітників та службовців.

Докорінні зміни у соціальній структурі населення західноукраїнського регіону охопили і сільське населення. Зникло явище приватної власності й частина населення з категорії землевласників змушена була перейти у найманих сільськогосподарських робітників. Як зазначає М. Гулай: “У результаті соціально-економічного переустрою західноукраїнського села виник новий тип сільського працівника – колгоспник. За радянського режиму він опинився в умовах повної правової (відсутність паспортів, загроза позасудового покарання за невиконання норм виробітку трудоднів) та соціально-економічної (жорстка система економічного визиску через необґрунтовано високі податки, відсутність гарантованої оплати, особливо у грошовій формі) незахищеності. Селяни не були зацікавлені в результатах своєї праці в колгоспах, а це породжувало соціальну пасивність” [3, с. 94]. Щодо відсотка колгоспників у загальній чисельності населення, то він становив 71 % населення Тернопільської області [3, с. 94]. Водночас існували й інші факти роботи колгоспників. Так, завдяки зростанню продуктивності виробництва у с. Гермаківка Борщівського району, яке у 1960 р. отримало 3,5 млн крб прибутків, вдалося побудувати школу, баню, перукарню, впорядкувати дороги. У тому ж році закладено парк та розпочалося будівництво клубу [69, с. 26]. Однак, ці приклади скоріше винятки із загальної картини, ніж реальний стан справ у колгоспах.

Значних змін зазнала і оплата праці спеціалістам, які прибували за державним розподілом для роботи в колгоспи, після завершення навчання. Зокрема, у 1960 р. усім колгоспам області рекомендовано встановити місячні ставки оплати праці, визначені постановою ЦК КП України і РМ УРСР. Цю постанову виконали лише 142 господарства області [8, арк. 4]. Подібне виконання свідчить про невідповідність, байдужість керівництва та недостатнє фінансове забезпечення колгоспів для виконання поставлених завдань.

У відповідності до результатів всесоюзного перепису населення 1959 р. соціальна структура населення Тернопільської області виглядала наступним чином: 282 165 осіб були задіяні у виробничих галузях; 4528 – займали керівні посади; 462 – інженери; 1003 – медичних працівники; 3697 – науково-педагогічні кадри [72, арк. 1–2]. У сільському господарстві задіяно 306851 робітник [72, арк. 15]. Подібні цифри є підтвердженням початку переходу області до індустріального характеру господарства та зростанням ролі сфери послуг у суспільному житті.

Важливою рисою соціальної інфраструктури Тернопільської області 1950–1960-х рр. був розвиток торгівельної галузі, оскільки він відображав рівень купівельної спроможності та матеріального забезпечення населення. У 1949 р. чисельність торгових організацій становила 409 одиниць, які забезпечували роботою 5558 осіб, із загальною кількістю магазинів – 1557 [61, арк. 1]. Станом на 1960 р. чисельність осіб, зайнятих у торгівлі та громадському харчуванні, зросла удвічі, в порівнянні з показником 1949 р. Значно розширилася торговельна мережа Тернополя. Зокрема, наприкінці 1960-х рр. кількість торгових точок була більше 250, що забезпечувало роботою понад 1000 працівників [42, с. 95]. Подібна ситуація була притаманна і для інших галузей невиробничої сфери: розширювалася мережа закладів громадського харчування; зросла чисельність ательє, майстерень та хімчисток; відкрито побутокбінат та телеательє [41, с. 95]. Загальна чисельність працівників, зайнятих у роздрібній торгівлі та громадському харчуванні у 1970 р., становила 20025 осіб [57, с. 180].

Для забезпечення підвищення культурного рівня жителів обласного центру у 1963 р. там функціонували будинок народної творчості (12 працівників); Драматичний театр (126); філармонія (97); 6 бібліотек (55) [74, арк. 4]; кінотеатр “Перемога“, кінотеатр “ім. І. Франка“, кінотеатр “Мир” (80) [77, арк. 5].

Влада обласного центру піклувалася і про облаштування місць відпочинку для свої жителів. Окрім скверів і прибудинкових територій, у

місці функціонував парк ім. Т. Г. Шевченка, заснований у 1953 р. (закладено у 1951 р.), Старий парк, який заново відкрито у 1961 р., у 1970 р. його перейменовано у парк слави воїнів Великої Вітчизняної Війни [67]. Підтримкою парків у належному вигляді у 1963 р. займалися 24 працівники [78, арк. 5].

Чисельність працівників обласного управління культури у 1956 р. становила 2135 осіб, що є доволі високим показником, у порівнянні з попередніми роками. Так, 374 особи забезпечували функціонування кінотеатрів, 167 – функціонування кіноточок на підприємствах та установах, 257 – обслуговували кіноточки у сільській місцевості [34, арк. 7].

З метою покращення соціальної інфраструктури у сільській місцевості, у 1959 р. збудовано 5 сільських клубів та відремонтовано 32 за рахунок державних коштів. Бюджетом області, у 1959 р., передбачалося виділити на фінансування культурної сфери на селі 12 млн 136 тис. карбованців [70].

Деяко іншою була ситуація з чисельністю бібліотечних установ. Зокрема, їхня кількість з 1705 у 1950 р. зменшилась – до 955 у 1970 р., причому 86 % бібліотек розташовувалися у сільській місцевості [55, с. 208]. Причиною такого помітного скорочення стали адміністративно-територіальні зміни у області, що призвело до їх укрупнення та підвищення якості надання послуг.

Таким чином, економічні перетворення, що відбувалися у Тернопільській області у період 1950–1960-х рр. безпосередньо впливали на її соціальний розвиток та сприяли зміні професійно-виробничої структури населення. Попри те, що мешканці області отримали можливість здобувати раніше недоступні професії та, в обов'язковому порядку, бути працевлаштованими, це не сприяло їхньому всебічному розвитку. Соціальні зміни відбувалися під тиском та диктувалися передусім бажанням комуністичного режиму міцно закріпитися в області. Окрім того, низка навчальних закладів, у тому числі вищих, випускали спеціалістів лише під конкретні замовлення підприємств, установ та організацій. Функціонування

сфери послуг сприяло зростанню чисельності спеціалістів невиробничих професій, що є яскравим свідченням підвищення рівня сфери обслуговування населення, проте якість наданих послуг вимагала покращення.

Отже, у досліджуваній період соціально-професійна структура населення зазнала докорінних змін та була повністю інтегрована у загальнореспубліканське русло. Жителі області отримали доступ до широкої мережі освітніх, культурних та медичних установ. Попри явні здобутки, потрібно констатувати, що описані соціальні зміни певною мірою суперечили будь-яким формам індивідуальності та приватності громадян та зламали суспільний устрій, який сформувався серед українців упродовж попереднього історичного періоду.

2.3. Зміни етнічної структури населення Тернопільської області

Соціально-економічні та демографічні зміни, спричинені подіями Другої світової війни та повоєнної відбудови, суттєво змінили не тільки кількісний, а й етнічний склад населення Тернопільської області. Згідно з даними В. Кубійовича, станом на 1 січня 1939 р. на території Тернопільського воєводства проживав 61 % українців, 30 % поляків та 8 % євреїв [47, с. 12], решту населення становили представники інших національностей, у тому числі росіяни. Місцями проживання українців були села, тоді як представники інших національностей переважно концентрувалися у містах.

Внаслідок подій Другої світової війни місце колишніх традиційних національних груп – поляків та євреїв, зайняли росіяни та представники інших народностей СРСР. Росіяни, які переважно були військовослужбовцями та представниками управлінського апарату, перебували в особливих умовах адаптації, що на практиці дозволяло отримати більш оплачувану роботу та кращі соціальні можливості. Як зазначав І. Терлюк “Російські мігранти, на відміну від представників інших національностей, користувались широкою державною підтримкою. На всіх рівнях росіяни відчували більший психологічний комфорт у “специфічному” іноетнічному середовищі західних областей. Це допомагало їх адаптації” [85, с. 74]. Названі преференції дозволили значно підвищити чисельність росіян в області. Наприклад, їхня чисельність у селищі Підгайці Тернопільської області з 1950 р. – до 1959 р. зросла в шестеро і склала 175 осіб [85, с. 85].

С. Макарчук зазначав: “росіяни переважно проживали у містах і дуже мало в селах” [51, с. 161]. Підтвердження даної тези ми знаходимо у матеріалах Держархіву Тернопільської обл., а саме: у 1962 р. у колгоспах Борщівщини працював лише 1 росіянин та 1 особа іншої національності [93, арк. 8]; у колгоспах Бучацького району не працювало жодної особи іншої національності [18, арк. 12]; в Гусятинському районі у колгоспних

господарствах працював 1 росіянин [18, арк. 117]; у відділі колгоспного будівництва працювало 6 росіян [18, арк. 26].

У 50–60-х рр. ХХ ст. була доволі поширеною практика, коли секретарство у партійних організаціях виробничих колективів доручали росіянам. Так, станом на 1 січня 1954 р. у Тернопільській області серед секретарів парторганізацій колгоспів кожен п'ятий, а в промисловості й транспорті – кожен другий, був росіянином [49, с. 32]. І. Терлюк наводить спогади очевидців про переселення росіян у Західну Україну: “У Бучач я приїхала зі своїми батьками у 1956 р. з Воронежу, де я народилась і проживала до того часу... Переїхали... через призначення батька по партійній лінії... (Сорокіна Л. І., 62 роки)” [85, с. 66]. За подібним сценарієм на терени області переїхала значна частина російського населення та осіб інших національностей.

Зростання чисельності представників різних національностей на підприємствах, установах та організаціях області у 50-х рр. ХХ ст. було швидким і стосувалося усіх сфер життєдіяльності населення. Зокрема, національний склад наукових співробітників області станом на 1 листопада 1957 р. виглядав наступним чином: українці – 26, росіяни – 9, білоруси – 1, євреї – 1 [32, арк. 5 зв.]. Ситуація з науково-педагогічними працівниками того ж року була такою: українців – 102, росіян – 26, білорусів – 2, татар – 1, євреїв – 4, вірмен – 1, естонців – 1 [32, арк. 7 зв.]. Зазначимо, що упродовж наступних років відбулося значне зростання науково-педагогічних працівників першочергово за рахунок українців, однак зростала і чисельність осіб інших національностей. Зокрема, у 1964 р. чисельність українців зросла до 259 осіб, росіян – до 76, євреїв – до 9, білорусів – до 4 осіб. Залишилася незмінною чисельність науковців з вірменською національністю, з'явився 1 латиш та 4 особи інших національностей [33, арк. 30 зв.]. З цієї інформації стає очевидно, що представники інших національностей практично не проживали у сільській місцевості та працювали у органах управління, промисловості та сфері обслуговування населення.

Важливим чинником, який вплинув на етнічну динаміку населення Тернопільської області, був його природній приріст, що демонстрував позитивні зрушення. У 1958 р. у містах області народилося 3448 дітей, а в 1959 р. – 3555. Серед народжених у 1958 р. 2934 були українцями, кількість росіян становила 359, поляків – 106, осіб інших національностей – 49. Кількість народжених українців у 1959 р. становила 3064, росіян – 329, поляків – 98, осіб інших національностей – 64 [89, с. 127]. Ці тенденції зберігалися і в наступні роки, що пов'язано з економічними чинниками та підвищенням рівня добробуту сімей. Для росіян, з метою русифікації, створено умови і для здобуття освіти. Так, з 1066 шкіл області в 1959/60 н. р. 6 були російськомовними і давали освіту 3399 учням. Із врахуванням того, що загальна кількість учнів у тому ж навчальному році в області становила 139033 [17, арк. 60].

Згідно із даними перепису населення 1959 р. у Тернопільській області його чисельність становила 1085586 осіб, серед яких кількість українців дорівнювала 1030166 осіб, росіян – 26904, поляків та представників інших національностей – 23510 та 5006 осіб відповідно [94, с. 79]. Пояснення вимагає той факт, що у статистичних даних відсутня інформація щодо чисельності євреїв у етнічному складі населення області, адже кількома роками раніше їхня чисельність була доволі помітною. С. Макарчук пояснює це тим, що “кількість єврейського населення в Івано-Франківській та Тернопільській областях була настільки незначною, що відомості про нього не ввійшли до зведеного тому підсумків перепису Української РСР” [51, с. 161]. М. Гулай засвідчує тенденцію до розміщення у соціально престижнішому міському середовищі переважної більшості населення, яке приїхало (росіян та осіб інших національностей), тоді як найчисельніші традиційні національні групи регіону (українці, поляки) й надалі віддавали перевагу проживанню у сільській місцевості [3, с. 71].

Разом з тим, у статті В. Наулка, поряд із уже згаданими етносами, які проживали на Тернопіллі, додаються білоруси – 1,8 тис. та євреї – 1,6 тис. осіб

[57, с. 3]. Наведені дослідником дані підтверджують, що динаміка чисельності етносів Тернопільської області значно відрізнялася від західноукраїнських тенденцій, що більш яскраво проявилось у наступні роки.

Подібної думки дотримується і В. Скляр, який, на прикладі російської національної меншини, констатує зростання її чисельності у всіх областях України, окрім однієї – Тернопільської, де навпаки відбулося скорочення росіян у період 1959–1970-го рр., що становило 1,12 % [73, с. 187]. І. Терлюк проаналізував дані більш ширшого діапазону років і констатує, що: “російське населення Тернопільської області між 1959 і 1979 рр. зберігало виразну тенденцію до зменшення. Темпи його приросту скоротились на 4,6 %. І хоч у наступному десятиріччі частка росіян серед населення області дещо зросла, проте, за переписом 1989 р. їх абсолютна чисельність навіть не досягла рівня 1959 року” [85, с. 25].

Подібні тенденції прослідковуються і серед населення області, що мало вищу освіту. Зокрема, із запропонованої діаграми 6 “Національний склад осіб Тернопільської області, що мали вищу освіту, станом на 1960 р.” (Див. діаграму 6) зрозуміло, що загальна кількість осіб із вищою освітою становила 10447, серед яких: українці – 8934, росіяни – 1143, євреї – 194, інші – 87, білоруси – 61, вірмени – 9, грузини – 3, татари – 3, латиші – 2, мордовці – 1 [16, арк. 8 зв.; 9].

Наголосимо, що в опрацьованих архівних матеріалах не зустрічали інформації про поляків, які, без сумніву, були представлені у даній категорії. Однак, аналізуючи статистичні дані, потрібно констатувати факт різкого скорочення чисельності польського населення у результаті повоєнних репатріаційних процесів та примусового виселення. Зменшення числа польського населення вплинуло на національну структуру робітників та службовців [90, с. 147]. Наприклад, у 1964 р. серед працівників Подільського раднаргоспу не було жодного поляка [35, арк. 4; 9 зв.], що само собою є дивним, оскільки зовсім недавно вони були представлені в усіх без винятку підприємствах, установах та організаціях.

Такою ж була і ситуація у промисловості. Так, на заводі “Електроарматура”, у 1961 р. серед 67 спеціалістів з вищою освітою було 49 українців, 17 росіян та 1 єврей [80, арк. 5], із середньоспеціальною – 65 українців, 16 росіян, 1 єврей та 2 особи інших національностей [80, арк. 5].

Згідно із даними про службовців та ІТР Тернопільського бавовняного комбінату станом на 1 липня 1965 р. до складу керівних кадрів входило 4 українці, 3 росіян та 1 єврей [5, арк. 2]. Це ще одне підтвердження тези, що кожен другий керівник підприємства був представником іншої національності. З одного боку, керівництво країни могло керуватися їхніми професійними якостями, однак, найчастіше це виглядало як безпосередній прояв цілеспрямованої русифікації західноукраїнських земель.

Зменшення чисельності польського населення області обумовлено і зростанням кількості змішаних шлюбів. О. Калакура зазначає: “Багато полячок, одружившись з українцями, росіянами чи представниками інших національностей, здебільшого втрачали або істотно знижували власну етнічну ідентичність” [44, с. 360].

Окрім польського населення, яке відчутно зменшувалося в результаті міжетнічних шлюбів, потрібно навести приклад і росіян, у середовищі яких відбувалися аналогічні процеси. Для російського населення були характерними також і найнижчі темпи народжуваності. Це зумовлено значним дисбалансом статевої структури російського населення на користь чоловіків, які переважали у міграційних потоках в Тернопільську область. З роками ця тенденція міжетнічних шлюбів ставала все більш помітною, тоді як відбувалося зменшення числа російського чоловічого населення у механічному русі [89, с. 127].

Незначними темпами збільшувалася кількість народжених осіб інших національностей, однак за два десятиліття їхнє число збільшилося практично удвічі. Причини повільного зменшення народжуваності слід вбачати у

переході до малодітності сімей та їхній орієнтації на добробут і забезпеченість.

Порівнюючи дані всесоюзного перепису населення 1970 р. з попередніми, потрібно вкотре наголосити на зменшенні чисельності основних груп національних меншин та зростанні представництва осіб інших національностей. Поляки, які у попередні періоди були другими за чисельністю після українців, поступилися росіянам. Водночас у області відбулося зменшення чисельності російського населення на 2, 23 %, при чому, як зазначає В. Скляр: “1,5 тис. росіян у середньому були україномовними” [75, с. 346]. Аналіз переписів населення свідчить про те, що росіяни та представники інших національностей в основному проживали в містах, тоді як чисельність українців та поляків була більшою серед жителів сільської місцевості. І. Терлюк пояснює це тим, що росіяни практично не змінювали місця свого проживання після приїзду на терени області [85, с. 25].

Чисельність україномовних українців у досліджуваній період зросла на 77,3 тис. або на 7,53 % [75, с. 342], російськомовних зменшилась з 3,3 тис. у 1959 р. до 2,8 тис. у 1970 р. [75, с. 343]. Загальна чисельність українців зросла на 76,8 тис. або 7,45 % [75, с. 340]. Аналіз даних перепису засвідчує по суті, мононаціональність Тернопільської області та у певній мірі суперечить загальнореспубліканським тенденціям.

У період 1950–1960-х рр. білоруси, які проживали на теренах області, вибрали місцем свого проживання інші регіони республіки, або ж під час проведення перепису у графі національності зараховували себе до росіян.

Таким чином, етнічна строкатість населення Тернопільської області значно змінилася у досліджуваній період. До етносів, які тут проживали раніше, додавалися нові, які потрапляли сюди в результаті переселенської політики радянського керівництва.

Чисельність російського та російськомовного населення зменшилася у 50–60-ті рр. ХХ ст. та зберігала тенденцію до скорочення. Окрім того,

більшість росіян проживали у містах та дуже повільно змінювало місця проживання. Негативної динаміки зазнав і польський етнос, який у довоєнний період відігравав важливу роль у житті регіону. У цей час польське населення влилося у процес асиміляції, у першу чергу з українцями, а також, згідно репатріації поверталось до Польщі. Чисельність інших етносів, як свідчать результати переписів населення, була незначною та коливалася у межах 4–5 тис. осіб, в залежності від соціально-економічних та політичних умов.

Отже, визначальними чинниками, що відображали етнічну динаміку, були природний та механічний приріст населення та тогочасні політичні тенденції. Для досліджуваного періоду характерним також зростання частки українського населення у містах, органах влади, серед керівництва підприємств, установ та організацій. Однак, саме у цей період розпочався процес скорочення приросту чисельності населення сіл, в основному українців.

Висновки до розділу 2

Соціально-економічні зміни, що мали місце у Тернопільській області у 1950–1960-х рр., були результатом державної політики, скерованої на відбудову країни після Другої світової війни. Відставання в економічному розвитку Тернопільщини, як і усєї Західної України, від решти областей УРСР спричинило форсування темпів розбудови промисловості та колективізацію села шляхом примусової ліквідації одноосібних господарств. Разом з тим, у досліджуваний період зросло матеріальне забезпечення колгоспів, покращилася їхня технічна база, а до середини 60-х рр. ХХ. ст. колективні господарства було повністю електрифіковано.

Особливу роль в економічному житті області відіграла промисловість. У досліджуваний період відбувався перехід від видобутку сировини до її переробки та випуску готової продукції і матеріалів. У ході повоєнної відбудови та подальшого промислового розвитку значно зросла роль будівельної галузі, яка базувалася на місцевих ресурсах. Окрім того, закладено підвалини машинобудівної, хімічної та металообробної промисловостей. Тернопільщина перетворилася на значний промисловий центр західноукраїнського регіону, у якому помітну роль почали відігравати великі промислові комбінати та заводи з переробки сільськогосподарської продукції.

Промислові підприємства брали на себе відповідальність за соціалізацію своїх працівників, їхнє медичне обслуговування та культурний відпочинок. При уже згаданих підприємствах успішно функціонували навчальні заклади, відомчі лікарні, спортивні та культурні клуби. Саме у цей період швидкими темпами виростали багатоповерхові житлові масиви в обласному центрі, Чорткові, Кременці, Бережанах, які, зазвичай, були прив'язані до промислових виробництв. Індивідуальні та багатоквартирні житлові будинки зводилися і у сільській місцевості. Однак, навіть значні темпи житлобудування не змогли забезпечити наявні потреби населення в

особистій житловій площі. Села збагатилися побутовими підприємствами, фельдшерсько-акушерськими пунктами, клубами та бібліотеками, що, в свою чергу, спричинило там дефіцит кваліфікованих працівників та призвело до примусового направлення туди спеціалістів після завершення навчання.

Трансформації в економіці краю вплинули на соціальну структуру населення Тернопільської області. Зокрема, відбулося стрімке зростання спеціалістів невиробничої сфери. Населення отримало можливість користуватися послугами побутових комбінатів, швейних ательє, кінотеатрів, театрів тощо.

Усі зазначені явища, в соціально-економічному житті призвели до етнічних змін серед населення області. У досліджуваний період подолано чітко виражену раніше етнічну стратифікацію суспільства. Чи не вперше українці стали переважати у керівних органах, на підприємствах, установах та організаціях. Поляки та євреї втратили свої керівні позиції та значно зменшили свою частку серед усього населення області. Водночас, радянське керівництво активно впроваджувало політику русифікації населення, етнічні росіяни та російськомовні отримували певні преференції під час працевлаштування, у організації дозвілля та побуту. Однак, Тернопільщина стала одним із небагатьох регіонів, де політика русифікації населення не досягла бажаних результатів. Чисельність російського та російськомовного населення демонструвала тенденцію постійного зменшення. Потрібно констатувати і той факт, що у цей період розпочався процес скорочення приросту українців, у першу чергу у сільській місцевості.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Аналітичні записки по капітальному будівництву за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1951. 154 арк.
2. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944–1950-х років (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2001. 257 с.
3. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х–50-ті роки ХХ ст.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2002. 195 с.
4. Дані про кількість працюючих і тих, що навчаються в школах робітничої молоді і заочних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах за 1967–1968 навчальний роки. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 89. 3 арк.
5. Дані про службовців та ІТР бавовняного комбінату за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 24. 2 арк.
6. Державний архів Тернопільської області: путівник. Тернопіль: Астон, 2011. 370 с.
7. Детальна записка відділу міського господарства ЦК, обкомів КП/б/У, Ради Міністрів, статуправлінь УРСР і міністерства комунального господарства УРСР з питання розвитку комунальних підприємств, благоустрою вулиць, будівництві бань, водопроводів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2126. 236 арк.

8. Детальні записки, інформація і довідки сільськогосподарського відділу ЦК, обкомів та райкомів КП України, колгоспів – про заходи з укріплення колгоспів інженерно-технічними кадрами, про відправку трактористів і механізаторів в Казахстан на період весняної посівної // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 1486. 108 арк.
9. Детальні списки облстатуправлінь з питань населення за 1950 р. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 261. 212 арк.
- 10.3 історії радянської Тернопільщини. Учбово-методичні розробки. / Л. Коліщенко, В. Шкварець, М. Кватира. Тернопіль: В–во Тернопільського фінансово–економічного інституту, 1972. 121 с.
11. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах. М.: Статистика, 1972. 164 с.
12. Зведений звіт про роботу колгоспів області за 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 6. 70 арк.
13. Зведений звіт про роботу колгоспів області за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 14. 17 арк.
14. Зведений звіт про чисельність адміністративно управлінського персоналу по території області на 15 вересня 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1090. 123 арк.
15. Зведений звіт чисельності адміністративно-управлінського персоналу на 1 вересня 1959 р. Зведений по території // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 928. 127 арк.
16. Зведені звіти з обліку чисельності спеціалістів з вищою і середньою освітою на території РМ УРСР станом на 1 грудня 1960 р. // Держархів

- Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1101. 147 арк.
- 17.Зведені звіти по вузах, технікумах, школах на початок 1959–1960 навчального року Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 913. 191 арк.
- 18.Зведені звіти по колгоспам про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середню спеціальну освіту за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1512. 248 арк.
- 19.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1949 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 1. 24 арк.
- 20.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 4. 13 арк.
- 21.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1952 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 10. 16 арк.
- 22.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 15. 59 арк.
- 23.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 17. 46 арк.
- 24.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр.19. 51 арк.

- 25.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 32. 56 арк.
- 26.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 37. 95 арк.
- 27.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 52. 61 арк.
- 28.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 66. 62 арк.
- 29.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 148. 79 арк.
- 30.Зведені звіти про роботу колгоспів за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 300. 92 арк.
- 31.**Зведені звіти про роботу колгоспів за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 467. 176 арк.
- 32.Зведені звіти про чисельність і склад наукових співробітників, наукових установ, підприємств, установ та інших організацій по Тернопільській області за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 645. 25 арк.
- 33.Зведені звіти про чисельність і склад наукових співробітників і спеціалістів, що займаються науковою роботою на 1 листопада 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління

- Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1852. 80 арк.
- 34.Зведені звіти про чисельність робітників та фонд заробітної плати по секторах за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 556. 53 арк.
- 35.Зведені звіти спеціалістів з вищою і з середньо спеціальною освітою по підприємствам Раднаргоспу станом на 15 листопада 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1875. 108 арк.
- 36.Звіт про роботу колгоспів за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 43. 116 арк.
- 37.Звіт про чисельність населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 634. 29 арк.
- 38.Звіти по природному руху населення Тернопільської області за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 1. Спр. 477. 79 арк.
- 39.Івасюта М. К. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.). К.: Видавництво АН УРСР, 1958. 115 с.
- 40.Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 370 с.
- 41.Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
- 42.Киданюк А. В. Соціально-економічні та культурні процеси у селі упродовж 1944–1950 рр. (на матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської,

- Тернопільської області): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2011. 221 с.
43. Кінаш І. Склад і структура соціальної інфраструктури // Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 3(2). С. 171–176.
44. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. К.: Наукова думка, 1988. 250 с.
45. Ковальчак Г. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР // Український історичний журнал. 1970. Вип. 7. С. 31–40.
46. Кошарний Я. Рясні плоди дружби. Львів: Каменяр, 1974. 263 с.
47. Кубійович В. М. Етнічні групи південно західної України (Галичини) на 1. 1. 1939. Вісбаден, 1983. 174 с.
48. Курс лекцій з історії України: у 4 ч: Новітня історія України / П. С. Коріненко, В. Д. Терещенко, М. В. Бармак. Тернопіль: Астон, 2007. Ч. 4. 400 с.
49. Леськів М. М. Радянський режим у західних областях України (1944–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2008. 196 с.
50. Магочій П.–Р. Україна: історія її земель та народів (пер. з англ.: Е. Гийдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
51. Макаруч С. Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. // Галичина: Етнічна історія: Тематичний збірник статей. 2008. С. 130–165.
52. Матеріали по роботі партійних організацій Тернопільської області зібрані під час відрядження секретаря ЦК КП/б/У тов. Литвина в січні 1950 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 5. 186 арк.
53. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Тернопіль: Облвидав, 1957. 271 с.
54. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1967. 204 с.
55. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1972. 224 с.

56. Народное хозяйство СССР в 1964 г. Статистический ежегодник. М.: Статистика, 1965. 886 с.
57. Наулко В. Динаміка етнічного складу населення Тернопільщини (XIX–XX ст.) // Тез. доп. та повід. 1-ї Терноп. обл. наук. іст. - краєзн. конф. Секція V. 1990. Ч. III. С. 2–4.
58. Номенклатура посад на 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 10. 8 акр.
59. Основні показники роботи заводу за 1945–1958 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 128. 1 арк.
60. Перелік підприємств і організацій за 1959 р. у Тернопільській області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 138. 21 арк.
61. Перепис торгових організацій і мереж магазинів станом на 1 квітня 1949 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 71. 102 арк.
62. Переписка відділів ЦК КП/б/У з обкомами і райкомами КП/б/У, Міністерствами УРСР з питання призначення, переміщення і звільнення з роботи // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2077. 55 арк.
63. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 р. Національний склад населення СРСР, союзних і автономних республік, країв, областей і національних округів. М., 1973. Т.4. 567 с.
64. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко: У

- 2-х книгах, 3-х частинах. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 3. 336 с.
65. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр. / Відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1 (Ч. 1–2). 351 с.
66. Природні багатства Тернопільщини – на службу семиріччю // Вільне життя. 8 травня. 1959. С. 4.
67. Програма підтримки парків міста на 2016–2018 роки. URL: <http://www.rada.te.ua/normativnie-dokument/programi/>
68. (дата звернення: 12. 07. 2015).
69. Проект п'ятирічного плану розвитку місцевого господарства і культурного будівництва Тернопільської області на 1966–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2371 (“Планова комісія виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1986 рр.”). Оп. 3. Спр. 189. 346 арк.
70. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали. Партійний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / [Гол. ред. С. Нечай]. Львів: Каменяр, 1971. 431 с.
71. Розповідь про бюджет нашої області // Вільне життя. 21 березня. 1959. С. 1.
72. Розрахунок чисельності населення області на 1. 1. 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 753. 27 арк.
73. Розроблені таблиці по обліку сільського населення на 1. 1. 1953 року по районах Тернопільської області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 478. 28 арк.
74. Сеїтова Е. Переселенські структури у державному апараті СРСР у 40–80-ті рр. ХХ сторіччя (на прикладі заселення Криму) // Історичний архів. 2012. Вип. 8. С. 63–67.

75. Систематизовані таблиці детальної розробленості підсумків Всесоюзного перепису населення 1959 р. “Зайнятість населення по галузям народного господарства” по Тернопільській області УРСР // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 146. 28 арк.
76. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення. К.: Вид. центр “Просвіта”, 2008. 392 с.
77. Списки лікувальних закладів, що перебувають на балансі міністерств, відомств і організацій по Українській РСР і областям за 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1247. 16 арк.
78. Списки підприємств і організацій Тернопільської області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1517. 128 арк.
79. Списки підприємств, установ і організацій станом на 1 січня 1956 року по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 307. 88 арк.
80. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 154. 22 арк.
81. Статистичний звіт по підготовці та підвищенню кваліфікації робітників, ІТР і службовців, про чисельність спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою та ін. за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 51. 15 арк.
82. Статистичний звіт про робітників за професіями, тарифними розрядами, формами і системами оплати праці за 1969 р. // Держархів Тернопільської

- обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 328. 12 арк.
83. Статистичні звіти промислових підприємств про чисельність і освіту робітників, що займають посади та спеціалістів за 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1366 (“Управління місцевої промисловості виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль, 1941–1980 рр.”). Оп. 3. Спр. 632. Спр. 546. 25 арк.
84. Статті з районних та міських газет Української РСР за 1958–1959 рр. про підготовку та проведення Всесоюзного перепису населення 1959 р. Т. 4. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 78. 298 арк.
85. Стенограма наради секретарів райкомів КП/б/У Західних областей УРСР 8 липня 1950 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 213. 143 арк.
86. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). (Етносоціальне дослідження). Львів: Центр Європи, 1997. 176 с.
87. Тернопільщина в шістдесят п’ятому // Вільне життя. 2 березня. 1965. С. 4.
88. Тесленко В. Розвиток промисловості Тернопільської області та зміни в її структурі // Економічна географія Міжвідомчий науковий збірник. 1967. Вип. 2. С. 102–106.
89. Теслюк Р., Максименко А. Соціальна інфраструктура як чинник реалізації демопотенціалу прикордонних сільських територій Львівської області // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4 (108). С. 82–90.
90. Тимків І. В. Динаміка народжуваності міського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль, 2015. С. 123–130.

- 91.Тимків І. В. Етнічні зміни населення Тернопільської області у 1950–1960 роках // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. 2018. Вип. 43. С. 143–148.
- 92.Тимків І. В. Характеристика динаміки населення Тернопільської області 1956–1960 років // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. Тернопіль, 2014. С. 212–215.
- 93.Титульний список існуючих будівництв виробничого призначення на 1966–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 29. 3 арк.
- 94.Чорний С. М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник. К.: ДНВП “Картографія”, 2001. 88 с.
- 95.Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані: Історія. 2014. Вип. 12. С. 130–135.

РОЗДІЛ 3

ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УПРОДОВЖ 1950–1960-Х РР.

3.1. Вплив радянської соціально-економічної системи на зміну чисельності населення регіону

Період економічних трансформацій, що розпочався на теренах Тернопільської області на початку 1950-х рр., ознаменував докорінні зміни у суспільстві, його культурі та побуті. Зокрема, здійснено спробу підвищити рівень соціальних стандартів для населення під впливом економічних, науково-технічних, культурних та освітніх чинників, що в умовах нарощування виробничих потужностей стимулювало зміни у його структурі та мобільності.

Рівень економічного розвитку Тернопільської області станом на 1950 р. був низьким та суттєво поступався сусіднім областям. Єдиною сферою господарства, у якій вже завершилися структурні перетворення та розпочався процес поступового нарощування темпів приросту виробництва, було сільське господарство. Промисловість краю виробляла незначну кількість продукції та потребувала значних фінансових капіталовкладень, розвитку сировинної бази, а також залучення кваліфікованих кадрових ресурсів. Загальна чисельність робітників і службовців в області становила 85204 особи, з яких безпосередньо у промисловому виробництві було задіяно – 14163 працівника [44, с. 219].

Станом на 1 грудня 1950 р. в області функціонувало лише декілька галузей промислового виробництва: вугільна – 297 робітників; лісова та паперова – 905; легка промисловість – 610; м'ясна та молочна – 646; харчова – 2514; місцева паливна – 5 [55, с. 274]. Близько 30 % від загальної кількості робітників працювали у харчовій промисловості, основу якої склали малі та середні підприємства.

Індустріалізація області у 50–60-х рр. ХХ ст., окрім трудових ресурсів, вимагала відповідної сировинної та енергетичної бази, на нарощування яких і

було зосереджено увагу керівництва країни. Про це йшлося у директивах з'їздів КПРС, рішеннях пленумів ЦК КПРС та постановах радянського уряду у досліджуваній період. Ще одним чинником, якому потрібно було протистояти комуністичному режиму був спротив населення проти примусового насадження цієї форми господарювання. У ході індустріалізації робилися спроби подолати недоліки роботи державного, партійного та господарського апарату. Чисельний бюрократичний апарат чинив спротив реформуванню органів влади та захищав консервативну радянську систему управління. Для тогочасної системи управління реформи були практично неприйнятними, службовці не бажали втрачати владні повноваження та віддавати їх на місця. Задекларовані зміни дуже рідко впроваджувалися у життя та проходили довгий шлях у владних кабінетах.

У другій половині 50-х рр. ХХ ст. відбулися докорінні зміни в структурі господарства області. Внаслідок політики індустріалізації підвищилася роль промислового виробництва, що було свідченням подолання аграрного характеру регіону, а відповідно зламано віковий уклад господарювання. Тернопільська область потребувала у функціонуванні багатогалузевої промисловості, що вимагало значних капіталовкладень. Виникла необхідність у створенні цілих галузей промисловості, докорінній перебудові системи експлуатації і промислової переробки природних багатств, забезпеченні індустрії паливно-енергетичною і будівельною базою, домогтися пропорційності в розвитку профільюючих і обслуговуючих галузей, а також їх істотної інтеграції в єдиний господарський комплекс [39, с. 105].

Внаслідок змін у господарському комплексі, появи нових галузей виробництва відбулося зростання чисельності робітників та службовців області в декілька разів. Зокрема, загальна чисельність працівників становила 116582 особи, членів артілей та промислової кооперації – 2704 [22, арк. 2].

У постанові президії ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. “Про політичне і господарське становище західних областей Української РСР” відзначалося, що “майже всі пости у партійних і радянських органах зайняті працівниками,

скерованими із східних областей УРСР та інших республік Радянського Союзу” [52, с. 291]. Переважна більшість надісланих владою функціонерів погано орієнтувалася у специфіці соціально-економічного життя Тернопільської області, поєднуючи це зі зловживанням службовим становищем. Частина кваліфікованих місцевих кадрів працювала на другорядних посадах та не могла сприяти відбудові рідного краю.

У досліджуваний період владою задекларовано зміну напрямку розвитку економіки СРСР. Зокрема, Голова РМ СРСР Г. Маленков на п'ятій сесії Верховної Ради СРСР 8 серпня 1953 р. заявив про необхідність переходу до політики поліпшення добробуту народу, турботи про максимальне задоволення його матеріальних потреб і закликав за “2–3 роки домогтися створення у країні достатку продовольства для населення і сировини для легкої промисловості” [52, с. 184]. На практиці усе було зовсім по-іншому. Значна частина коштів вкладалася у важку промисловість, першочергово для потреб військово-промислового комплексу і за залишковим принципом фінансувалася решта галузей. Побутові потреби населення Тернопільщини, згідно із цим планом, вирішувалися дуже повільно. У контексті реформи здійснено заходи, спрямовані на скорочення управлінського апарату. У 1954–1956 рр. в УРСР у рамках цієї політики скоротили 61 тис. управлінців [50, с. 157], для Тернопільщини це означало зменшення чисельності адміністративного апарату на 706 осіб [14, арк. 5].

Наступним етапом реформування системи управління господарством було прийняття 31 травня 1957 р. Верховною Радою УРСР Закону “Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР” [40, с. 158]. Територія Тернопільської області стала частиною Львівського економічно-адміністративного району, в майбутньому – раднаргоспу. Проте подібне реформування призвело до порушення структури промислового виробництва та призупинення функціонування окремих галузей промисловості.

Вагому частку промислового виробництва Тернопільської області складала будівельна галузь, основу виробничих потужностей якої складали цегельні заводи та кар'єри, що були введені в експлуатацію ще у довоєнний період. Пришвидшення приросту житлобудівництва було спричинено введенням в експлуатацію Комбінату будівельних матеріалів у м. Тернополі в 1955 р., на якому працювало лише 17 робітників [68, арк. 11]. Проте функціонування цього комбінату на початковому етапі не змогло забезпечити потреб галузі. Введення в дію комбінату будівельних деталей призвело до скорочення кількості робітників на цегельних заводах у містах області. Зокрема, уже на наступний рік після заснування, на комбінаті будівельних деталей у Тернополі працював 121 робітник [69, арк. 4]. У наступні роки відбулося нарощення виробничих потужностей комбінату та відповідно кількості працівників.

Однак будівельна галузь була чи не єдиною сферою виробництва, яка, хоч і повільно, проте демонструвала зростання темпів розвитку. Якщо на початку її завданням було відновлення зруйнованих під час війни об'єктів інфраструктури та житлово-побутових комплексів, то у наступні десятиліття вона забезпечувала потреби промисловості та житлобудування. Будівельна галузь забезпечувала роботою значну частину населення, оскільки, ці підприємства були чи не найбільшими за кількістю робітників в області у 50-х рр. ХХ ст.

У пояснювальній записці керівника статистичного управління Тернопільської області М. Авереченка керівнику відділу зведених робіт та статистики праці УРСР І. Мотрич “Зведений звіт про виконання плану з чисельності робітників та фонду заробітної плати по установах, підприємствах і організаціях обласного та районного підпорядкування” [22, арк. 13] подається детальний аналіз динаміки чисельності робітників з прив'язкою до галузей господарства. Зокрема, збільшення числа робітників на промислових підприємствах області у період 1957–1958 рр. на 95 осіб у результаті розширення робіт на харчових комбінатах та заводу залізобетонних буддеталей

[22, арк. 13]. Позитивна динаміка росту чисельності робітників зберігалася практично в усіх галузях суспільного життя, за винятком тих, що підлягали реформуванню та укрупненню. Для прикладу, зменшення кількості робітників сільських рад пояснюється їхнім укрупненням. Чисельність робітників райвиконкомів зменшилася на 82 особи у зв'язку із переведенням землемірів із штату райвиконкому в районні інспекції з сільського господарства і скороченні штату [22, арк. 24].

Чисельність промислово-виробничого персоналу впродовж 1955–1956 рр. зросла з 12308 до 13714 осіб. У співвідношенні до усього персоналу кількість робітників становила 82 %, інженерно-технічного персоналу – 8 %, службовців – 6 % [44, с. 17]. Загальна чисельність робітників і службовців Тернопільської області 1956 р. становила 124232 особи [44, с. 222]. Як бачимо, загальне число робітників, у порівнянні з 1950 р., зросло на 147,5 %, що стало наслідком відновлення функціонування низки колишніх виробництв, введенням у експлуатацію нових підприємств та зростання використання трудових ресурсів для потреб промисловості.

Кількість промислових підприємств області у 1956 р. становила 4224 [44, с. 16], з яких 66,9 % припадало на кузні, млини та інші дрібні підприємства колгоспів. Навіть за такої ситуації промисловість Тернопільщини демонструвала зростання валової продукції. У співвідношенні з 1950 р. зростання виробництва промислової продукції в 1956 р. відбулося на 224 % [44, с. 16]. Це вражаючі показники, однак на практиці все виглядало зовсім по-іншому. Аналізуючи наявні статистичні дані, стає зрозуміло, що Тернопільщина у 1950 р. не була промисловим регіоном і введення в експлуатацію незначної кількості виробництв одразу змінювало показники, чим вміло користувалася радянська пропагандистська система.

Наприкінці десятиліття розпочалося стрімке зростання чисельності робітників, обумовлене введенням в експлуатацію великих промислових виробництв. У 1957 р. розпочали свою роботу Бучацький цукровий завод, Тернопільський електроарматурний завод, Тернопільський завод штучної

шкіри, Козівський цукровий завод. У 1958 р. вступив в дію Лановецький цукровий завод [3, с. 256].

У 1958 р. в Тернополі функціонувало 28 промислових підприємств і артілей, де було задіяно понад 10 тис. осіб [34, с. 92]. У наступні роки чисельність виробничого персоналу зростала внаслідок уведення в експлуатацію нових промислових підприємств та розширення виробничої бази уже існуючих. Питома вага області за кількістю промислових робітників складала 6,7 % від західноукраїнських норм [36, с. 55]: це була найменша частка від усіх робітників регіону. Водночас відсоток капіталовкладень у промисловість у 1958 р. становив 10,2 % від загальної суми [36, с. 55] і перевищував показники Рівненської, Чернівецької та Закарпатської областей.

Для Тернопільської області 50-ті рр. ХХ ст. стали початком індустріалізації та ознаменували появу нових галузей виробництва. Відбувалося залучення трудових резервів з сіл, які, здобувши найпростішу виробничу кваліфікацію, ставали робітниками та мешканцями міст. У області до харчової та будівельної додалися нові галузі: сільськогосподарське машинобудування, електротехнічна, хімічна, трикотажна, фарфорово-фаянсова і скляна [10, с. 15]. Сільське населення роботу в містах розцінювало як можливість позбутися важкої та низькооплачуваної колгоспної роботи.

Такий спосіб організації виробництва приносив швидкі зміни в економіці та давав можливість отримати певний економічний приріст. Проте, загалом система носила екстенсивний характер, оскільки орієнтація на миттєвий результат та гонитва за показниками призводила до залучення все більшої кількості робітників та заперечення чиннику пришвидшення механізації виробництва. Подібне свідчення є наслідком непродуманої економічної політики радянського керівництва, що у майбутньому призведе до значних фінансових та ресурсних затрат на виправлення цих помилок.

Промисловість Тернопільщини, як і всієї Західної України, розвивалася значно швидшими темпами, ніж на решті території країни. У 1958 р. рівень випуску промислової продукції був вищим, ніж у 1950 р., у 2,9 рази [36, с. 35].

У кінці 50-х рр. ХХ ст. характер економіки області зазнав докорінних змін – чи не вперше рівень промислового виробництва перевищив частку сільського господарства, що ознаменувало перехід до індустріально-аграрного суспільства. Проте, за рівнем промислового розвитку, Тернопільщина стояла значно нижче інших областей УРСР. У 1965 р. промислові підприємства області виробляли лише 2,5 % валової продукції промисловості Південно-західного економічного району [72, с. 103]. Однак, можливість використати промислові здобутки на практиці населення Тернопільщини так і не отримало. Виготовлена продукція відправлялася за межі області, а місцеве населення було змушене витратити час у чергах, щоб отримати необхідні речі.

Зрушення, що відбулися у господарській сфері, позитивно вплинули на добробут населення. Зокрема, упродовж 1958–1960 рр. в області відкрито 144 магазини, в місті Тернополі – універмаг на 100 робочих місць; якісно зріс рівень медичного обслуговування: було введено в експлуатацію обласну лікарню на 450 ліжок. Загалом в області мережа лікарень зросла на 1355 ліжок [54, с. 25]. Позитивна динаміка відбулась і у сфері житлобудування: загальна сума капіталовкладень в цю галузь становила 136 млн крб. Для забезпечення потреб населення у житлі було здано 98 тис. м² житлової площі, або понад 3200 квартир [54, с. 25]. У порівнянні з 1956 р. загальна кількість зданої в експлуатацію житлової площі зросла у 37 разів, що стало результатом зростання економічного потенціалу Тернопільської області та, у певній мірі, політики тодішньої влади.

У ході зростання рівня господарського та соціального розвитку чисельність населення Тернопільської області, згідно із даними перепису, станом на 1 січня 1960 р., становила 1085586 осіб [51, с. 16], кількість промислово-виробничого персоналу – 29583 особи [43, с. 20]. Усього робітників, станом на 1960 р., налічувалося 138531 особа [43, с. 191], з яких значна частина була задіяна у таких галузях промисловості: харчовій – 27,1 %, будівельній – 20,9 %, машинобудуванні – 17,9 % та деревообробній – 13,3 % [43, с. 21].

Чисельність колгоспників у 1960 р. в Тернопільській області становила – 618,5 тис. осіб, з яких працездатного населення – 423,7 [23, арк. 25]. Загальна чисельність колгоспників у УРСР у тому ж році становила 6293 тис. [47, с. 62]. Таким чином, сільське населення Тернопільщини складало 9,8 % від загальнореспубліканського [73, с. 55]. Отримані дані вкотре підтверджують аграрний характер області. Середня чисельність робітників і службовців того ж року становила лише 138531 особу [43, с. 192]. Сільське господарство залишилось домінуючою галуззю виробництва та найбільш чисельною за кількістю задіяних працівників. Ця перевага стосовно решти галузей була у 4,5 рази, що не дозволяє говорити про досягнутий на той час індустріальний характер Тернопільської області.

Згідно з інформацією, поданою у статистичному щорічнику “Народне господарство СРСР”, чисельність населення Тернопільської області у 1962 р. становила 1132 тис. осіб. [47, с. 17]. Потрібно зазначити, що ця інформація у певній мірі відрізняється від даних, які подаються у збірнику ЦСУ УРСР за 1972 р. у якому чисельність населення області досягла цієї відмітки лише у 1965 р. [45, с. 7]. Таким чином, стає зрозумілим факт коригування показників з метою їх відповідності плану, оскільки його невиконання було неприйнятним для тогочасного владного середовища.

Для зростання рівня виробництва у другій половині 60-х рр. ХХ ст. особлива увага приділялася розміщенню промислових новобудов у малих та середніх містах області (Збараж, Борщів, Бережани, Зборів та Кременець), що дало змогу повніше використати наявні резерви трудових ресурсів. Промислове будівництво стимулювало приріст міського населення, яке у 1965 р. складало 257 тис., або 22 % від загального числа населення області: 1149 тис. [48, с. 21]. У згаданих містах широко розгорнулося житлове будівництво. Тільки у м. Кременець упродовж 1965–1970 рр. споруджено 13 тис. м² житла. Окрім того, споруджено близько семисот індивідуальних житлових будинків [77, с. 167].

У 1965 р. розпочалося будівництво бавовняного комбінату в Тернополі, цукрового заводу в Збаражі, сирзаводу в Чорткові [72, с. 104]. Подібна ситуація позитивно вплинула на динаміку міського населення, оскільки це спричинило притік робочої сили та переїзд у міста на постійне місце проживання. Чисельність населення області у 1965 р. становила 1142 тис. (міське – 238 тис., сільське – 904 тис.) [48, с. 51].

Значна увага, окрім промисловості, приділялася й нарощуванню обсягів сільськогосподарського виробництва. Темпи приросту визначалися плановими завданнями, у ході яких переглянуто структуру посівних площ, впроваджувався передовий досвід виробництва, стимулювався притік керівних кадрів та кваліфікованих спеціалістів. Робилися спроби спеціалізації сільськогосподарського виробництва [54, с. 4]. Потрібно віддати належне і тому факту, що на початку 60-х рр. ХХ ст. чи не вперше за всю історію українського села відбувся перехід від екстенсивного – до інтенсивного способу обробітку землі. В результаті хрущовських реформ більшість колгоспів стали рентабельними та демонстрували приріст виробництва сільгосппродукції в середньому 7 % щорічно [44, с. 188].

Згідно з даними всесоюзного перепису населення 1970 р. кількість сільських мешканців становила 883945 осіб [50, с. 16], що на 2,4 % менше від показника 1959 р., який становив 905987 осіб [50, с. 16]. Причину скорочення кількості сільського населення на цей період слід шукати в урбанізації та у сповільненні темпів природного приросту на селі [74, с. 91]. Загальна чисельність населення Тернопільської області станом на 1 січня 1970 р. становила 1152668 осіб [50, с. 16].

Процес урбанізації означав не тільки зростання частки міського населення, а й зміни в соціальній структурі жителів міст та сіл. Дані переписів населення дозволяють прослідкувати зростання чисельності міського населення області упродовж 1959–1970 рр. з 179599 до 268723 осіб [50, с. 16], або на 49,6 %. Цей показник є наслідком зростання ролі міст у господарському комплексі регіону, розвитком соціальної інфраструктури, покращенням рівня

медичного обслуговування населення. Попри подібні здобутки у соціальній сфері, варто констатувати факт, що не всі прибулі у міста переймали містянську ментальність, а навпаки рураризували місто. Біля багатоповерхівок виникали грядки, за містами – “городи”, або “дачі”. Звички міщан значною мірою залишилися сільськими [71, с. 225].

Процес економічних перетворень, в основному, торкнувся лише великих міст. Зокрема, чисельність населення м. Тернополя упродовж 1959–1970 рр. зросла з 52245 до 84663 мешканців [50, с. 16], або 36,37 % від загального приросту міського населення за цей період. Кількість мешканців міст Кременець та Чортків зросла в середньому на 20–25 %.

Приріст чисельності населення Тернопільщини у 1959–1970 рр. відбувся на 6,17 % [50, с. 16], тоді як в УРСР на 12,6 % [48, с. 10]. Це пов'язано з уповільненням темпів приросту сільського населення та зростанням його міграційної активності у пошуках роботи за межами території області.

Зростання кількості капіталовкладень у виробництво призвело до підвищення рівня його ефективності та технічної забезпеченості. Відбулося зростання валової промисловості в 1970 р. на 162 % у порівняння з 1955 р. [45, с. 16], що, в свою чергу, вимагало збільшення чисельності робочої сили в безпосередній пропорції зі зростанням виробництва.

Найбільш інтенсивні зміни в структурі населення відбувалися упродовж 1959–1960-х рр. Їх головними причинами виступили: подальше зростання чисельності міського населення, що було пов'язане із перебудовою його професійної структури, перетворенням колгоспів в радгоспи, зрушення в структурі народного господарства, зростання ролі невиробничих галузей виробництва [8, с. 125]. Відбулося зростання заробітної плати робітників та прибутків колгоспників, що, у свою чергу, вплинуло на підвищення товарообігу всередині області. Населення області стало більше купувати радіотовари, меблі, мотоцикли, велосипеди, готовий одяг [34, с. 61].

Отже, особливістю процесу індустріалізації області була відсутність сировинної бази для промислових виробництв, що були побудовані у цей

період. Практично усі виробництва, за винятком будівельної та харчової галузі, працювали на привізній сировині та завезених комплектуючих деталях.

Динаміка населення області досліджуваного періоду безпосередньо залежала від економічних чинників. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що у містах області з вищим розвитком промисловості темпи приросту населення були швидшими. У містах, де стрімко впроваджувалося промислове виробництво, зростала роль супутніх галузей господарства, відбувалося розширення сфери обслуговування населення, підвищувався рівень добробуту його мешканців.

Характерною особливістю цього періоду історії Тернопільської області є початок урбаністичних процесів на хвилі економічних перетворень, збільшення частки міського населення, зменшення ролі сільського господарства у її економіці. Саме у даний період відбулася зміна позицій міста і села, перше стало відігравати важливішу роль у житті суспільства через більші можливості для особистісного розвитку населення.

Зростання кількості капіталовкладень у виробництво призвело до підвищення рівня його ефективності та технічної забезпеченості, що вимагало зростання чисельності робочої сили. Передусім це стосувалося обласного центру та таких міст як Бережани, Кременець, Чортків, Збараж. Водночас, це відобразилося на ролі сільської місцевості у господарстві регіону. Населення зробило вибір у бік міського способу життя, що спричинило процес скорочення кількості сільських мешканців.

3.2. Динаміка міського населення в контексті економічного розвитку

Досліджуваний період для Тернопільської області характеризується зростанням ролі міста у господарському, соціальному та культурному плані. Місто стало привабливим для жителів області у зв'язку з наявністю дефіциту трудових ресурсів та можливістю покращення матеріального становища. На розвиток міст Тернопільської області, починаючи з 50-х рр. ХХ ст., впливала низка чинників, серед яких виділимо економіко-географічні умови (розвиток господарства, територія розташування, наявність сировинної бази та енергетичних ресурсів, рівень розвитку шляхосполучень), соціальні (освітній комплекс, розвиненість сфери обслуговування населення) та демографічні (наявність трудових ресурсів, можливість залучення демографічних ресурсів з приміських зон).

Одним із чинників, що безпосередньо впливав на динаміку населення міст, була наявність промислових об'єктів, які забезпечували робочими місцями його мешканців та стимулювали розвиток соціальної інфраструктури.

Динаміка зростання чисельності населення Тернопільської області у період 1950–1960 рр. була найвищою у ХХ ст. і склала 67,1 тис. осіб або 6,18 % [62, с. 238]. Населення міст Тернопільської області станом на 1 січня 1950 р., згідно з даними, що подаються у віснику ЦСУ Тернопільської області 1972 р., становило 117 тис. осіб [45, с. 7], що складало 11% від загального числа населення області. Такий дисбаланс щодо співвідношення сільського і міського населення, у наступні десятиліття призведе до того, що селяни області стануть головним джерелом трудових ресурсів для промисловості області та визначатимуть хід урбанізації міст. Мешканці сіл, які, в силу певних обставин, не були задіяні у сільському господарстві, залишали свої домівки у пошуках роботи та кращої долі, а згодом залишалися у містах на постійне проживання.

Чисельність робітників, зайнятих у промисловому виробництві, станом на 1 грудня 1950 р. становила 8533 особи, з яких 29,4 % працювало у харчовій

галузі [55, с. 274]. Невелика чисельність промислових робітників пояснюється низьким рівнем промислового розвитку та переважанням аграрного сектору в господарському комплексі області.

Чисельність промислового персоналу в містах області станом на 1 січня 1952 р. становила 60802 особи, які працювали на 1123 підприємствах. Зокрема, на 7 підприємствах хімічної промисловості – працевлаштовано 408 осіб [57, арк. 19], у металообробній – 8902 [57, арк. 19 зв.]. Лідером, за кількістю господарських одиниць та працівників, була харчосмакова промисловість, на 485 підприємствах якої працювало 24530 осіб [57, арк. 20 зв.]. Лише 6098 працюючих було задіяно на 275 підприємствах деревообробної та швейної промисловості [57, арк. 20]. Зі звіту “Про розподіл працівників за освітою” упродовж 1952 р. у харчовій промисловості працювало 2783 особи [31, арк. 7], у м’ясо-молочній галузі – 790 працівників [31, арк. 12].

Таким чином, 40,3 % усіх працюючих у сфері промислового виробництва були задіяні у харчовій промисловості. Варто наголосити, що термін “харчова промисловість” включає у себе низку сфер виробництва, які безпосередньо використовують виробничі ресурси інших галузей господарського комплексу.

Станом на 1953 р. кількість промислових підприємств області, що розташувалися у міській зоні, зменшилося на три одиниці і становило 1120, однак, варто відзначити зростання числа працівників на 1008 одиниць – до 61810 осіб [59, арк. 16]. Із загальної кількості працівників 8,9 % становили службовці. Чисельність працівників швейної промисловості Тернопільщини у 1953 р. становила 5437 осіб, які працювали на 108 підприємствах [59, арк. 18 зв.]. Потрібно відзначити зростання швейних виробництв області на 10 % у порівнянні з попереднім періодом. Відбулося також збільшення числа працівників харчосмакової промисловості на 1643 осіб, однак, потрібно констатувати зменшення кількості підприємств з 485 у 1952 р. – до 473 у 1953 р. [59, арк. 19]. Подібні явища збільшення кількості працюючих та скорочення підприємств можна спостерігати і в інших галузях виробництва,

оскільки, відбувався процес укрупнення існуючих виробництв та збільшення штату їхніх працівників.

Процес реорганізації підприємств області продовжився і у наступні роки. Скорочення кількості працюючих комунальних господарств відбувалося у 1954 р. Зокрема, у листі керівника відділу статистики Тернопільської області від 2 березня 1955 р. йдеться про наступне: “В 1954 р. скорочено адмінперсонал комунального господарства на 5 штатних одиниць, а місцевої промисловості на 1 [49, арк. 54]. У 1954 р. спостерігалось продовження зростання числа промислового персоналу до 69529 осіб, незважаючи на скорочення числа підприємств на 7,5 %, що становило 1035 одиниць [58, арк. 10].

Промисловий потенціал Тернопільської області у 50-х рр. ХХ ст. був доволі слабким, тому першочерговим завданням радянського керівництва було подолання наявної диспропорції між промисловістю та сільським господарством. Окрім того, владі потрібно було вирішувати ще одне, не менш важливе, завдання із забезпечення промислових підприємств кваліфікованими робітничими кадрами.

Відновлення роботи старих та введення в експлуатацію нових підприємств несло за собою збільшення чисельності населення міст області. Проте, потрібно наголосити на тому, що перша половина 1950 р. не відзначалася швидкими темпами містобудування та урбанізації. Причиною подібних явищ була відсутність великих промислових об'єктів на теренах області, які б потребували значного числа робочих рук. Зокрема, Чортківський горілочний завод у 1954 р. забезпечував роботою 26 осіб, а 1957 р. кількість працівників скоротилося до 25 [68, арк. 11]. На крейдовому заводі №11 м. Чорткова, заснованому в 1934 р., у 1954–1955 рр. працював відповідно 31/30 робітників [68, арк. 12]. У швейних майстернях Тернополя, Кременця та Чорткова в 1955 р. працювало 23 особи. Чоботарською справою у м. Чорткові того ж року офіційно займалося 3 особи, у чоботарні м. Тернополя в 1955 р. працювало 2 працівники [68, арк. 13]. Аналізуючи інформацію, можна зробити висновок про незначний обсяг виробничих потужностей цих підприємств.

Подібною була ситуація на тютюнових заводах області. Такі підприємства функціонували у Кременці, Борщові, Ягільниці та Монастириську і забезпечували роботою у 1954 р. 152 особи, а у 1955 р. на цих же підприємствах працював 141 робітник [68, арк. 11]. Скорочення числа робітників відбулося на тютюновому заводі м. Кременця з 45 у 1954 р. до 26 робітників у 1955 р. Попри функціонування низки підприємств у цій галузі, варто відмітити і те, що усі вони були засновані упродовж 1918–1921 рр., а радянській владі залишалося лише відновити їх довоєнний виробничий потенціал.

Важливим критерієм ефективного розвитку економіки Тернопільської області, під час повоєнної відбудови та у наступні роки, стала будівнича галузь. Якщо на початку 1950-х рр. її завданням було відновлення зруйнованих під час війни об'єктів інфраструктури та житлово-побутових комплексів, то у наступні десятиліття вона забезпечувала потреби промисловості та житлобудування. Підприємства будівельної галузі були чи не найбільшими за числом працюючих в області у 50-х рр. ХХ ст. На вапняково-крейдових заводах м. Кременця та Бережан у 1954 р. працювало 292 особи [68, арк. 14]. Наступного року їх число зросло на 13,6 %, що було продиктовано зростанням потреб населення у будівельній сировині. Частиною будівельної галузі Тернопільщини були цегельні заводи, які розташовувалися в основному у містах зі значною потребою будівельної сировини. Для забезпечення потреб у будівельних матеріалах м. Заліщики та його околиць було відновлено роботу цегельно-черепичного заводу, який у 1954 р. забезпечував роботою 108 працівників, більшість з яких були вихідці із сіл та районних центрів [68, арк. 16].

На цегельних заводах Теремовлі та Бережан у 1954 р. працювало 383 працівники, проте уже наступного року їх кількість зменшилася до 335, що було зумовлено спадом виробництва на цій території. Водночас Тернопільський цегельний завод за період з 1954–1955 рр. збільшив штат своїх

працівників з 209 – до 242 [68, арк. 14], що обумовлено підвищенням ролі обласного центру та його потребами у будівельній продукції.

Зростання ролі будівельної галузі в Тернопільській області сприяло створенню нових управлінських структур, які б координували дії із забезпечення сировиною та готовою продукцією будівельні об'єкти, що, у свою чергу, призводило до створення нових робочих місць та зростання населення міст області. Так, засноване у 1954 р. кар'єрне управління у Тернополі за рік збільшило кількість працівників з 95 до 131 осіб.

У середині 50-х рр. ХХ ст. у області розвивалася легка та текстильна промисловості. Зокрема, кількість жителів міст області, зайнятих у текстильній промисловості у 1954 р., становила 213 осіб [48, арк. 3; 68, арк. 15]. Проте, наявні виробничі потужності не змогли задовільнити потреби місцевого населення у продукції. На підприємствах легкої промисловості у Тернопільській області станом на 1 січня 1955 р. працювало 919 осіб. Вони функціонували у Чорткові, Тернополі та Теребовлі [68, арк. 16].

Кількість працівників 29 підприємств республіканського підпорядкування, що спеціалізувалися на виробництві продовольчих товарів, у 1954 р. становила – 1436 осіб, а у наступному році їх число зросло на 1,3 % [68, арк. 19]. Водночас на 33 підприємствах обласного підпорядкування даної галузі у 1954 р. працювало 246 працівників, а у 1955 р. – 260 [68, арк. 22]. Проте на 57 подібних підприємствах районного підпорядкування відбулося скорочення працівників з 578 у 1954 р. до 566 у 1955 р. [68, арк. 24]. Отже, за нашими даними, у виробництві продовольчих товарів на 119 підприємствах різного підпорядкування у період 1954–1955 рр. працювало в середньому 2276 робітників з тенденцією до зростання числа працівників цієї галузі на 1,39 %.

На підприємствах інших галузей промисловості у 1955 р. працювало – 6967 осіб, а кількість підприємств становила 2969 [68, арк. 88–91]. Однак, варто відзначити, що переважна більшість з них працювали на підприємствах колгоспів, і, зазвичай, проживали у сільських населених пунктах. Кількість працівників на колгоспних підприємствах у 1955 р. дорівнювало показнику –

5375 осіб, які працювали на 2828 виробництвах [68, арк. 91]. Таким чином, проаналізувавши дані за 1955 р., зазначаємо, що реальна кількість працівників, зайнятих у інших галузях промислового виробництва у містах області, становила – 1592 особи, або 22,8 %.

Зі зростанням ролі міст, як господарських і адміністративних центрів, набувають розвитку автотранспортні підприємства, які розміщувалися у міських населених пунктах та забезпечували роботою своїх мешканців. Зокрема, чисельність робітників у цій галузі станом на вересень 1956 р. становила 2388 особи. Автотранспортні колони розташовувалися у таких містах як: Микулинці, де налічувалося 240 працівників, Кременеці – 292, Чорткові – 323, Бережанах – 167, Бучачі – 198, Збаражі – 147, Борщові – 11, Тернополі: автоколона № 1 – 436; автоколона № 2 – 337 [64, арк. 2]. Кількість робітників дорожніх господарств області у 1956 р. становила 403 [64, арк. 1]. Подана інформація свідчить про наявність розвиненої мережі підприємств цієї галузі, що дозволяло забезпечувати в основному товарне перевезення.

Доволі часто установи та організації, які знаходилися у містах, обслуговували потреби сільських населених пунктів. Для прикладу, в міських управліннях з будівництва колгоспів – будівельних відділах, у 1956 р. працювало 49 осіб [64, арк. 4]; у Бучацькій школі десятників-будівельників – 26 осіб; у сільському управлінні з будівництва колгоспів – 11 [64, арк. 5]. Подібні випадки були непоодинокими та відображали загальну ситуацію економічного розвитку області, оскільки саме у містах була належна інфраструктура для забезпечення функціонування установ та організацій. Окрім того, міста були більш забезпечені кваліфікованими працівниками.

У 1957 р. відбулося певне скорочення працівників будівельної галузі. На крейдяному заводі м. Кременця у 1957 р. працювало 126 осіб [69, арк. 2], що, у порівнянні з попереднім роком, менше на 1,5 %. На Заліщицькому цегельно-черепичному заводі у 1957 р. працювало 90 осіб, або 16,6 % менше, ніж у минулому році. На цегельному заводі Теремовлі працювало 110 осіб [69, арк. 2] та Бережанському – 179 [69, арк. 2 зв.]. Ці підприємства теж скоротили свій

штат працівників у 1957 р. на 13,7 %. Відбулося скорочення працівників і на Тернопільському цегельному заводі до 230 осіб [69, арк. 2 зв.]. Єдиною установою у будівельній галузі, яка збільшила штат працюючих, було обласне кар'єрне управління, де працювало 150 осіб [69, арк. 2 зв.], або на 12,7 % більше, ніж у попередній період. Подібне важко пояснити об'єктивними причинами, тому що область як ніколи потребувала будівельної продукції через зростання будівництва об'єктів промисловості та господарсько-житлових комплексів.

Констатуємо зростання кількості працівників і у легкій промисловості області: зокрема, упродовж з 1955–1956 рр. кількість працівників на пеньковому заводі м. Копиченці зросла з 75 до 84 осіб; Чортківська швейна фабрика у 1955 р. забезпечувала роботою 432 працівника, а у наступному – 485. Швейна фабрика Тернополя також продемонструвала зростання кількості своїх працівників з 400 у 1955 р. – до 426 у 1956 р. [69, арк. 3]. Єдиним винятком була Тербовлянська взуттєва фабрика, яка скоротила свій штат на 4 особи у 1956 р. до 124 працівників [69, арк. 3 зв.]. Всього у легкій промисловості області упродовж 1955 та 1956 рр. працювало відповідно 1101 та 1136 осіб. Таке ледь помітне зростання є наслідком відсутності великих підприємств у цій галузі, а виправлення такої ситуації стало першочерговим завданням у наступні роки.

Одним із головних завдань керівництва області було створення нових робочих місць, що несло за собою зростання чисельності населення міст, розвиток його соціальної інфраструктури та покращення матеріального забезпечення їх мешканців. Введення у експлуатацію у 1956 р. Бережанського овочевисушувального заводу забезпечило робочими місцями 27 мешканців міста [69, арк. 4]. На Чортківському хлібокомбінаті у 1956 р. працювало 48 осіб. Тернопільський хлібозавод у тому ж році надавав робочі місця 111 працівникам [69, арк. 4]. На окремих заводах харчової промисловості відбувалося скорочення працівників у 1955–1956 рр., зокрема на Бучацькому спиртзаводі з 60 – до 56 та Борщівському з 59 – до 41 робітника [69, арк. 4 зв.].

Загалом, кількість промислових підприємств області у 1956 р. становила 860, не включаючи дрібні промислові виробництва, кузні, млини, промислові підприємства колгоспів [44, с. 16].

Усі економічні зрушення, яких зазнали міста Тернопільської області, позитивно вплинули на динаміку населення. Уведення в експлуатацію нових підприємств, відкриття управлінських установ спричинило створення нових робочих місць та зростання чисельності населення. Так, згідно з даними обласного управління статистики, кількість міського населення станом на 1 січня 1956 р. становила 123,5 тис. осіб, при чому у цьому році природній приріст становив – 1960 осіб, механічний – 211. Найбільш суттєвих змін чисельність населення міст зазнала за рахунок адміністративних перетворень – 10442 осіб. Це призвело до зростання кількості населення міст на 12613 мешканців у 1957 р. [25, арк. 9]. Значення адміністративно-територіальних змін у зростанні кількості населення було високим, що обумовлене включенням приміських населених пунктів до складу міст та об'єднанням декількох населених пунктів в один. Подібні зміни вирішували проблеми комунікації в управлінні господарськими комплексами та трудовими ресурсами підприємства. Зростання чисельності населення стимулювало розвиток житлового будівництва у містах області. Зокрема, упродовж з 1951 – по 1956 рр. число зданої в експлуатацію житлової площі зросло на 65,7 % [44, с. 188].

Зміна кількості населення, що мала місце у Тернопільській області, викликала низку запитань у керівництва республіканського статистичного управління. Зокрема у листі-поясненні керівнику відділу населення та охорони здоров'я статистичного управління УРСР М. Деденку керівника відділу статистики Тернопільської області М. Аверченко йдеться про наступне: “Збільшення числа населення міських поселень відбулося у зв'язку з адміністративно-територіальними змінами за рахунок приєднання до м. Тернопіль від Козлівського району с. Кутківці, від с. Березовиця Микулинецького району території раднаргоспу “Поділля” газокompресорної

станції і від с. Біла Велико-Глибочанського району території птахокомбінату. Дані територіальні зміни у період 1957–1958 рр. викликали розходження у кількості міського населення на 570 осіб” [42, арк. 1].

Відмінності пояснюються тим, що відповідно до рішення облвиконкому від 31 грудня 1957 р. за № 1069 селище Березовиця приєднано до м. Тернопіль. Упродовж I – II кварталів 1958 р. населення Березовиці, прописано паспортним відділом м. Тернопіль як прибуле, а фактично це населення в кількості 570 осіб було враховано до с. Березовиця і вдруге прописано до Тернополя. Отже, це населення було враховано двічі [56, арк. 1].

Таким чином, згідно із “Розрахунком чисельності міського населення Тернопільської області за 1957 р.” на 1 січня 1957 р. становила – 135,9 тис. осіб. Зміни населення – 5375 осіб, природній приріст становив – 2109, механічний приріст – 766. У міста з інших населених пунктів прибуло 14442, вибуло 13676 осіб, зміни за рахунок адміністративно-територіальних змін – 2400. Чисельність міського населення на 1 січня 1958 р. становила – 141,2 тис. осіб [42, арк. 2]. Найбільшим за чисельністю населення та економічним потенціалом містом області був Тернопіль, кількість населення якого у 1957 р. дорівнювала 32,8 тис. осіб. Наступними населеними пунктами за розмірами та кількістю населення були: Чортків – 17,1 тис., Кременець – 16,3, Бережани – 8,8, Борщів – 5,1, Бучач – 5,5, Терехівка – 5,5 тис. осіб [25, арк. 11].

Введення в експлуатацію підприємств у міських поселеннях, розширення виробничих потужностей уже існуючих та низка адміністративних змін призвели до зростання чисельності міського населення у 1958 р. на 3,8 %, що становило 141,2 тис. осіб [42, арк. 4]. Значне зростання чисельності населення відбулося у Тернополі – на 11,8 %, що було спричинене зростанням його ролі в економіці краю. Загалом, чисельність робітників та службовців по районах за 1958 р. на 1642 підприємствах, установах та організаціях області становила 91150 осіб [67, арк. 2 зв.].

У 1958 р. у структурі промислового виробництва Тернопільщини провідне місце займали галузі, що ґрунтувалися на місцевій сировинній базі:

харчова, яка випускала 60 % валової продукції, легка – 12,2 %, лісова та деревообробна – 9,9%, промисловість будівельних матеріалів – 7,4 % [72, с. 103]. Отже промислова палітра області практично не змінила свого обличчя. Частка інших науко- і трудомістких галузей промисловості була низькою та потребувала значної уваги з боку керівництва країни.

У області розвивалися і підприємства електротехнічної і приладобудівної промисловості. Зокрема, Тернопільський електроарматурний завод у квітні 1958 р. випустив перші світильники та інші товари побутової та промислової електрики, а у зовсім недалекій перспективі переріс у велике виробниче підприємство “Ватра” [3, с. 90].

Згідно з даними, що подаються начальником статистичного управління Тернопільської області у листі начальнику відділу статистики населення і охорони здоров'я статистичного управління УРСР Н. Деденко, чисельність міського населення упродовж 1958 р. збільшилася на 31,5 тис, у тому числі і за рахунок природного приросту населення на 2540 чоловік, механічного приросту на 2658, внаслідок адміністративно-територіальних змін – 26258, а також розширення меж міст та міських поселень [61, арк. 1].

У ході низки територіальних трансформацій змінилася адміністративна карта області. Зокрема, згідно з рішенням виконкому обласної ради депутатів трудящих № 561 від 14 липня 1958 р., с. Почаїв віднесено до селища міського типу; рішенням № 403 від 24 травня 1958 р. села Хоростків і Вібранівка об'єднані у смт. Хоростків. Чергові територіальні зміни здійснили відповідно до рішення № 19 від 17 січня 1959 р., за яким с. Козова віднесено до селища міського типу. Адміністративні межі обласного центру розширено у відповідності до рішення виконкому Тернопільської обласної ради трудящих № 746 від 13 вересня 1958 р. Зокрема, у межі м. Тернопіль включені наближені села. Рішенням № 402 від 24 травня 1958 р. території міст та міських поселень розширені за рахунок приєднання населених пунктів сільської місцевості [61, арк. 1].

Таким чином, внаслідок низки адміністративно-територіальних змін чисельність міського населення області на 1 січня 1959 р. складала 174,5 тис. осіб, що, у порівнянні з попередніми показниками, більше на 23,5 % [61, арк. 2]. Лідером серед міст, де відбувалося найбільш інтенсивне зростання населення був Тернопіль – 50,4 тис. Загалом, у великих містах чисельність населення становила: Кременець – 16,5 тис.; Чортків – 16,2 тис.; Бережани – 8,8 тис.; Тербовля – 5,8 тис. [61, арк. 3].

Збільшення кількості населення стимулювало подальший ріст і розвиток промисловості регіону. У ході семирічного плану розвитку народного господарства (1959–1965 рр.) в обласному центрі передбачалося спорудити галантерейну і меблеву фабрику. Планувалося будівництво багатьох підприємств харчової промисловості: Тернопільський м'ясокомбінат, 7 маслозаводів, кондитерську фабрику в м. Чортків, макаронну фабрику в м. Бережани [9, с. 77]. Реалізація запланованого мала збільшити питому вагу промисловості у валовому продукті Тернопільської області у декілька разів, проте для здійснення запланованого потрібно було зробити величезний поступ у будівельній галузі, розширити наявну матеріально-технічну базу та чисельність працівників.

Для забезпечення семирічки місцевими будматеріалами заплановано спорудити Тернопільський цементно-асфальтний завод та близько 20 цегельно-черепичних заводів [9, с. 77]. Однак реальне введення в експлуатацію низки підприємств відбулося лише у 70-х рр. ХХ ст. Зокрема, Тернопільський цементно-асфальтний завод розпочав випуск продукції лише у 1973 р., що уповільнювало заплановані темпи розвитку будівельної галузі краю.

Дані щодо міського населення області містяться у результатах всесоюзного перепису населення 15 січня 1959 р., де зазначається, що його кількість становила 183,3 тис. осіб [45, с. 7]. Водночас чисельність міського населення області, згідно із даними перепису, що подаються у справі № 753 “Розрахунок чисельності населення області на 1. 1. 1959 р.” Держархіву Тернопільської обл. становить 179064 особи [61, арк. 15]. Причину подібних

розходжень слід шукати в тому, що у архівних матеріалах інформація подана одразу після проведення перепису, без урахування уточнень та коректив, що здійснювалися керівництвом, на відміну від даних, поданих у статистичних збірниках пізніших років.

Важливою частиною статистики населення є виокремлення деталей, які стосуються зайнятості. У цьому контексті актуальним буде документ під назвою “Зведений звіт про чисельність робітників в окремих професіях промисловості станом на 1 січня 1959 р. по Тернопільській області”. Аналізуючи документ, можемо констатувати, що в області налічувалося 12859 осіб всього персоналу, з якого 10748 – промислово-виробничого, 9468 – робітників [15, арк. 9].

Загальна чисельність промислово-виробничого персоналу у 1959 р. становила 22020 осіб, з яких, для прикладу, на будівництві задіяно 13468 робітників, що становило 61,1 % від усієї чисельності робітників області [45, с. 193].

Одночасно зі зростанням чисельності населення міст області відбувалося і збільшення трудових ресурсів, проте подібне явище стосувалося лише міських населених пунктів. Згідно із даними, упродовж 1 січня 1959 – 1 січня 1960 рр. відбулося зменшення трудових ресурсів в області на 22,6 тис. осіб, або на 3,8 %. Водночас, у містах їхня кількість зросла на 6,4 тис. або на 5,2 %, а в селах зменшилася на 30,0 тис. осіб або на 6,1 % [2, арк. 1]. Зменшення трудових ресурсів пояснюється уточненням чисельності населення, згідно із результатами всесоюзного перепису населення. Збільшенням числа працюючих у містах відбулося в результаті введенням в експлуатацію низку підприємств і установ: Козівського цукрового заводу, Тернопільського заводу штучної шкіри, Чортківського м'ясокомбінату; створення автобази у містах Бучач та Хоростків; відкриття у Тернополі обласної лікарні, станції переливання крові і пологового будинку [2, арк. 1].

У 1961 р. введено в дію Лановецький цукровий завод [1, арк. 15], у 1962 р. розпочато будівництво Кременецького цукрового заводу – одного із

найбільших на Тернопільщині. Упродовж 1959–1965 рр. в Тернопільській області побудовано 166 нових підприємств [72, с. 103], що спричинило вирішення важливих соціальних проблем, забезпечило зайнятість працездатного населення, покращило його матеріальний добробут, оскільки із загального числа введених у експлуатацію промислових підприємств переважна більшість розміщувалась у районних центрах з недостатнім рівнем розвитку промисловості. Потрібно віддати належне тодішній владі, яка намагалась наблизити виробничі підприємства до місць концентрації трудових ресурсів [75, с. 125].

Таким чином, зростання економічного потенціалу міст області стимулювало розвиток соціальної інфраструктури, що безпосередньо впливало на зростання чисельності населення. Окрім того, збільшення чисельності населення спричиняло зростання трудових ресурсів та стимулювало введення в експлуатацію нових підприємств.

Чисельність трудових ресурсів Тернопільської області на 1 січня 1961 р., у порівнянні із попередніми роками, зросла на 10,1 тис. або на 1,7 %. Як і у попередній період, подібне зростання відбулося, передусім, у містах – на 17,7 тис. або на 13,7 %. Уповільнення темпів скорочення чисельності трудових ресурсів відбулося і в селах області, зокрема, показник скорочення зупинився на позначці 7,6 тис. осіб або 1,7 % від загальнообласного [1, арк. 15].

Посилення економічного потенціалу міст вплинуло на розвиток житлового будівництва і на комунальну сферу області. Зокрема, в експлуатацію вводилися школи, культурно-освітні заклади, лікарні. У період 1959–1965 рр. передбачалося збудувати 29 шкіл на 13400 учнівських місць (у тому числі 4 школи-інтернати, та 12 дитячих садків), здійснити суцільну радіофікацію міст і сіл області [9, с. 77]. Це не могло не позначитися на позитивній динаміці народжуваності у містах області.

Кількість народжених у 1961 р. в містах Тернопільської області становила 4350 особи [6, арк. 6]. Однак, згідно із даними, що містяться у листі заступника керівника статистичного управління керівнику відділу статистики

населення та охорони здоров'я Н. Діденко від 2 листопада 1961 р., кількість народжених у лікарнях з міською пропискою становила 4008 осіб. Водночас зареєстровано у відділах реєстрації актів цивільного стану 4325 новонароджених дітей [6, арк. 45]. Причини розбіжності слід вбачати у тому, що частина породіль, які мешкали у містах, народжували у родичів в сільській місцевості, не звертаючись за лікарською допомогою, а реєстрацію новонароджених проводили за місцем проживання [77, с. 126]. У 1962 р у містах Тернопільської області народилося 4672 осіб, померло – 1503 [7, арк. 9 зв.]. Природний приріст населення становив 3169 осіб.

Таким чином, на динаміку населення міст області, передусім, впливав розвиток промисловості та створення нових робочих місць. Важливим був і факт зростання темпів будівництва соціальної інфраструктури у даних населених пунктах, що призводило до осідання там трудових ресурсів і стимулювало процес народжуваності.

Чисельність працівників, задіяних у промисловості у 1963 р. становила 31850, у тому числі за основним місцем роботи – 28711, робітників – 24642, ІТР – 2288, персоналу неосновної діяльності – 3129 [76, арк. 9 зв.]. У лісовій, паперовій та деревообробній галузі промисловості працювало 914 осіб [76, арк. 11 зв.]. Зважаючи на наявність значної кількості підприємств легкої промисловості у містах області, кількість задіяних робітників у цій галузі була незначною і становила у 1963 р. 2086 осіб [76, арк. 56 зв.]. Найбільш чисельною за кількістю працівників була галузь харчової промисловості, у якій працювало 14527 осіб, що становило 45,6 % від усіх працюючих у промисловості області [76, арк. 90 зв.].

Зважаючи на значне економічне зростання, помітно збільшилась питома вага міського населення у загальній кількості усіх мешканців області. Так, у 1965 р. чисельність мешканців міст області становила 219 тис, що на 21,6 % більше показника 1959 р. [45, с. 7]. Одночасно відбувалося і зростання трудових ресурсів. Зокрема, кількість зайнятого населення (трудова ресурсів) у 1965 р., що проживало у великих містах області, становила 33313 осіб: у

Бережанах – 9178; Збаражі – 4000; Кременці – 10916; Чорткові – 10480 [38, арк. 24–26]. Попри усі намагання тогочасної влади акцентувати увагу на значущості цих показників, реальний стан справ суттєво відрізнявся. Для прикладу, загальна чисельність трудових ресурсів згаданих міст була значно вищою від потреб їх промислового-виробничого сектору.

Основна кількість новобудов розміщувалася у районах з недостатнім рівнем розвитку промисловості, що у певній мірі вирішило географію розміщення промислових виробництв та дало змогу використовувати місцеві трудові ресурси.

Відбувалася реконструкція вже існуючих підприємств, що дало змогу збільшити їхні виробничі потужності. У 1965 р. розпочалося будівництво великого бавовняного комбінату у Тернополі, цукрового заводу в Збаражі, сирзаводу у Чорткові, продовжилася реконструкція і розширення Тернопільського машинобудівного заводу [72, с. 104]. Того ж року здано в експлуатацію Кременецький цукровий завод, який забезпечував роботою у період цукроваріння понад 1000 працівників, а середньорічна чисельність робітників становила 745 [77, с. 163].

Таке помітне збільшення кількості промислових підприємств призвело до зростання валової продукції більш, ніж удвічі. Відбулося залучення широкої маси трудових ресурсів на виробництва, що значно пришвидшило процес урбанізації міст області. Однак, влада не могла повноцінно забезпечити роботою наявну робочу силу, основу якої складали вихідці із сільської місцевості.

Список підприємств та організацій області та чисельність працівників у 1968 р. не враховуючи зайнятих у м. Тернопіль, становила 151918 осіб. Статистичні дані, які стосуються обласного центру, подаються за галузевим принципом, що є безпосереднім наслідком високої концентрації там низки установ, підприємств, а також обласних управлінь. Зокрема, у Міністерстві енергетики задіяно 1461 працівника, громадській авіації – 149 (Див. таблиця 1); на Тернопільській нафтобазі працювало 49 осіб; у Міністерстві меліорації

водного та лісового господарства – 576 та 16 осіб відповідно (Див. таблиця 1); у міських установах та організаціях, у сферу повноважень яких входили питання культури, було задіяно 310 осіб (Див. таблиця 1). У промисловому виробництві в 1968 р. на окремих підприємствах м. Тернопіль працювало 5152 осіб, у харчовій промисловості – 1447 (Див. таблиця 1), кількість працівників швейних фабрик – 1127, завод штучної шкіри забезпечував роботою 380 осіб (Див. таблиця 1). Із введенням в експлуатацію Тернопільського бавовняного комбінату в 1968 р. роботу отримало 1315 працівників, на фарфоровому заводі працювало 418 робітників, ПМК–5 та ПМК–12 працювало 212 та 223 особи відповідно (Див. таблиця 1).

Чисельність міського населення в Тернопільській області у 1968 р. збільшилася до 247 тис. осіб, що обумовлено зростанням економічних показників регіону. Партійне керівництво докладало значних зусиль та домагалася від уряду капіталовкладень у розвиток промисловості. Так, протягом 1966–1970 рр. у промисловий комплекс Тернопільщини інвестовано 125 млн крб [72, с. 106], що прискорило процес індустріалізації області та модернізації уже існуючих підприємств. Чисельність працівників підприємств установ та організацій Тернопільської області, не враховуючи працівників обласного центру, становила у 1969 р. – 159822 [66, арк. 3–43].

Динаміка чисельності працівників у Тернополі зберегла позитивні тенденції та продемонструвала зростання на 25,2 %, що на той час є безпосереднім наслідком розширення виробничих потужностей підприємств легкої промисловості. Зокрема, чисельність працівників Бавовняного комбінату у 1969 р. становила 3510 осіб [66, арк. 46], що у 2,6 рази перевищувало минулорічні показники. Окрім того, потрібно наголосити на тому, що комбінат ще не працював на 100 % своїх потужностей. У 1969 р. на комбінаті задіяно 23 робітники у будівництві нових виробничих об'єктів [66, арк. 46].

Число підприємств Тернопільської області у 1970 р. становило 1645, на яких працювало 64653 особи [11, арк. 3]. Попри значні темпи зростання чисельності промислово-виробничого персоналу у регіоні, потрібно відмітити,

що це лише 0,1 % від усього виробничого персоналу УРСР. Чисельність зайнятого населення у промисловому виробництві у 1970 р. в УРСР становила 6438127 осіб [50, с. 214]. Згідно даних перепису населення, станом на 1 січня 1970 р. чисельність міського населення області становила 268 тис. осіб, або 23 % від усіх жителів області. Кількість мешканців обласного центру дорівнювала 184,7 тис., Кременця – 19,7, Чорткова – 19,2, Бережан – 12,5, Бучача – 11,2 та Теремовлі – 10,9 [46, с. 7].

Таким чином, зростання соціально-економічного потенціалу Тернопільської області позитивно вплинуло на динаміку населення міст. Промисловість виконала роль локомотиву, який прискорив темпи урбанізації міст та вплинув на розвиток міської інфраструктури. Варто відзначити і те, що у досліджуваний період на теренах регіону з'являються нові трудові містки та наукоємні галузі виробництва, для роботи на яких залучали працездатне населення не тільки міст, а й сільської місцевості. Більшість працівників, що проживали у сільській місцевості, згодом переселялися у міста на постійне місце проживання. Значна увага приділялася механізації та автоматизації окремих виробництв та цілих підприємств. Подібна діяльність була спрямована на якнайширше залучення місцевих трудових ресурсів у промисловості та ліквідацією диспропорції між окремими галузями виробництва.

Для забезпечення населення міст житлом відбулося помітне збільшення частки будівельної галузі у питомій вазі господарства області. Для стимулювання житлового будівництва вводилися в експлуатацію будівельні комбінати, які, окрім залучення трудових ресурсів, виконували важливе завдання з виробництва будівельних матеріалів для потреб будівництва. У містах, розпочинаючи з кінця 50-х рр. ХХ ст. з'явилися нові мікрорайони та вулиці з багатоповерховою забудовою. Особливістю міст Тернопільщини було те, що більшість нових мікрорайонів розбудовувалися із врахуванням потреб у робочій силі для цукрових заводів. Практично у кожному районі області, де функціонувало цукрове виробництво, розбудовувалися містечка цукровиків зі школами, дитячими садочками, лікарнями та закладами культури.

Чисельність міських жителів області у досліджуваний період зросла більш, ніж на 100 %. Щодо темпів зростання чисельності міського населення Тернопільської області, то варто відмітити наступну закономірність: чим більші територіальні межі міст та розвиненіша промислова інфраструктура, тим швидшими були темпи зростання чисельності населення. Так, Тернопіль упродовж з 1950 по 1970 рр. збільшив чисельність своїх мешканців більш, ніж утричі, а менші за розмірами міста збільшили число жителів в середньому на 20 %.

У процесі аналізу динаміки населення було помічено одну важливу закономірність: з метою покращення показників чисельності працівників та виконання поставлених завдань керівниками галузевих управлінь інколи провадився подвійний облік робітників. На місцевому рівні частими були зміни підпорядкування окремих підприємств для демонстрації росту робітників у певній галузі. Окрім того, відбувалося зачислення МТС до підприємств промислової галузі, хоча їхнє основне завдання полягало в обслуговуванні сільськогосподарських об'єктів. Подібні маніпуляції з формами підпорядкування, облік одних і тих же працівників у деяких галузях одночасно дозволяв демонстрацію динаміки зростання чисельності працівників. Згодом внаслідок значних капіталовкладень у промисловість області відбулося стрімке зростання виробництва та збільшення чисельності робітників області у декілька разів.

3.3. Особливості демографічних процесів у селах Тернопільської області

У контексті вивчення динаміки чисельності населення Тернопільської області 1950–1960-х рр. окремої уваги потребують демографічні зміни, що відбулися у сільській місцевості регіону під впливом тогочасних соціально-економічних трансформацій.

Стан сільського господарства області у 50-х рр. ХХ ст. характеризувався низкою змін, що були спричинені завершенням процесу колективізації та інтеграції в єдиний державний сільськогосподарський комплекс. Одним із чинників, що впливали на зміну демографічної ситуації на селі, стало впровадження там соціальних проектів та їх прив'язка до господарських об'єктів. Так, для прикладу, у 1948 р. в Тернопільській області побудовано 257 об'єктів культурно-побутового призначення, а саме: 64 клуби, 29 хат-читалень, 25 дитячих садків та яселів, 9 лікарень та амбулаторій, 69 бань, 52 приміщення правління колгоспів [35, с. 101].

На кінець 1949 р. кількість членів колгоспів зупинилася на позначці 286,4 тис., з яких чоловіків працездатного віку – 118,1 тис. та жінок – 168,3 тис. [16, арк. 1]. Ці, порівняно із іншими регіонами УРСР, невеликі показники членства у колективних господарствах області були “швидко виправлені” у наступні роки. Колективізація на західноукраїнських землях в основному завершилась у 1950 р. і охопила 1,5 млн або 92,7 % селянських господарств, із загальним числом колгоспів – 7200 [37, с. 184]. У 1951 р. кількість колгоспів Тернопільської області становила 894 одиниці із загальним числом членів – 856,1 тис. Працездатного населення було лише 441,8 тис. осіб [12, арк. 2]. Аналіз архівних джерел дозволяє зробити висновок, що місцеве керівництво зарахувало до членів колгоспу усіх сільських мешканців, включаючи дітей та осіб непрацездатного віку.

На думку В. Івасюти – необхідною умовою подальшого зростання соціально-економічного розвитку сільського господарства було укрупнення колгоспів [33, с. 103]. Основою тверджень автора була постанова радянського уряду від 7 липня 1950 р. “Про укрупнення дрібних колгоспів”, а також “Про завдання партійних і радянських організацій по дальшому зміцненню складу голів колгоспів та інших працівників колгоспів” [33, с. 103]. Дослідник наголошує, що більша частина колгоспів не була дрібними, оскільки вже під час колективізації в 1944–1950 рр. створювалися великі господарства.

У листі керівника відділу статистики І. Гичко від 1 липня 1953 р. йдеться про зменшення в цьому році числа колгоспів з 882 – до 829, що зумовлено укрупненням окремих колгоспів [32, арк. 1]. У звіті про роботу колгоспів за той же рік кількість членів колгоспу становила 564,2 тис, з яких працездатного віку лише 396,3 тис. [13, арк. 2]. Таким чином, всього лише за два роки кількість колгоспників зменшилася на 291,9 тис. осіб, що повністю викриває процедуру завищення показників за попередні роки.

Кількість колгоспників у 1953 р., згідно із даними розрахунку населення, становила 757775 осіб [13, арк. 2 зв.]. Проте існують і інші, більш реалістичні, дані. Зокрема, згідно з таблицею “Обліку сільського населення” на 1 січня 1953 р. населення розподілилося наступним чином: колгоспники – 271128; робітники і службовці – 18735; одноосібники – 2303; інші – 177; тимчасово непрацюючі – 128; всього чисельність працездатного населення – 262471 [13, арк. 1]. Причину суттєвих розходжень у вихідних даних слід шукати у невідповідальному ставленні працівників місцевих статистичних управлінь, їхню орієнтацію на плановість та намагання демонструвати постійне зростання кількості колективізованого населення.

Актуальною проблемою тогочасних колективних господарств був невисокий рівень освіченості як простих його членів, так і керівних кадрів. У звіті “Про склад керівних кадрів колгоспів” за 1952 р. загальне число керуючих становило 5877 осіб, з яких з вищою освітою – 3, середньоспеціальною – 76, загальною середньою освітою – 61, семирічною освітою – 642, початковою

освітою – 4866 [24, арк. 1]. Подібні показники відображають реальну ситуацію з рівнем розвитку освіти, яка мала місце у селах Тернопільської області на початку 50-х рр. XX ст. Недостатня освіченість керівництва ставила під сумнів виконання поставлених завдань з розвитку сільського господарства у досліджуваній період. Офіційно проголошена “культурна революція” не дала бажаних результатів у підготовці керівних кадрів. На 1 вересня 1953 р. у Тернопільській області з 821 голови колгоспів вищу освіту мали 7 осіб, або 0,8 %, середню – 104 особи, або 15 %, середню професійну – 97 осіб, або 11,8 %; уже на 1 січня 1955 р. із 760 голів колгоспів Тернопільської області вищу освіту отримали 24 особи, або 3 %, середню – 160 осіб, або 21 %, середню професійну – 174 особи, або 23 % [41, с. 139].

У сільській місцевості крім колгоспів існували і інші форми виробництва. На заводі нерудних будівельних матеріалів с. Добриводи Збаразького району у 1954 р. працювало 313 осіб, у наступному році – 344. Цегельно-черепичний завод с. Оришківці Копичинецького району у 1954 р. забезпечував роботою 216 працівників. Наступного року чисельність робітників зменшилась на 18,5 % і становила 176 осіб [68, арк. 14].

Окрім осіб безпосередньо зайнятих у сільському господарстві, у сільській місцевості робітники були задіяні і у інших галузях виробництва. Зокрема, у 1956 р. чисельність промислово-виробничого персоналу у селах області становила 246 осіб, в обслуговуванні сільського господарства було зайнято 177, у лісовому господарстві – 1795 [21, арк. 23], усього робітників та службовців – 3622 [21, арк. 24].

Чисельність працівників на заводі нерудних будівельних матеріалів с. Добриводи Збаразького району станом на 1 січня 1957 р. зросла, в порівнянні з 1955 р., на 5 осіб [69, арк. 1]. На цегельно-черепичному заводі с. Оришківці працювало 121 особа, що на 45,4 % менше попереднього періоду. У с. Самолусківці Гусятинського району на Крохмальному заводі працювало у період 1955–1956-го рр. – 48 та 46 осіб відповідно [69, арк. 4]. На цукровому

“Поділля” с. Березовиця Микулинецького району працювало понад 500 робітників [69, арк. 4].

На 6 спиртзаводах, які знаходилися у сільській місцевості, у 1956–1957 рр. працювало 304 робітники. У наступному році їхня чисельність становила 250 осіб [69, арк. 4 зв.]. Упродовж наступного року чисельність робітників спиртової промисловості сіл області зменшилась на 17,7 %, що було обумовлено включенням окремих сіл до складу міських поселень. На Ягільницькому кінному заводі у 1958 р. працювало 313 працівників [27, арк. 9], на Вишнівецькому птахокомбінаті працювало 98 осіб [27, арк. 39], а Скалоподільський розплідницький радгосп забезпечував роботою 69 осіб [27, арк. 75].

Таким чином, у селах Тернопільської області основну частину несільськогосподарських виробництв займали підприємства будівельної та харчової промисловості. Така ситуація повністю відображає рівень промислового розвитку Тернопільської області у 50-х рр. ХХ ст., оскільки, саме ці дві галузі були основою господарського комплексу.

У статті заступника голови облплану А. Бахарєва “Природні багатства Тернопільщина на службу семиріччю” йдеться про те, що виробництвом місцевих будівельних матеріалів займаються колгоспи та міжколгоспні підприємства. У області таких міжколгоспних рад налічувалося 35, вони включають в себе: 35 кар’єрів з видобутку каменю, понад 50 підприємств з виробництва черепиці і вапна та 6 цегельних заводів [53].

Разом з укрупненням, радянське керівництво працювало над впровадженням спеціалізації сільськогосподарського виробництва, що призвело до скорочення колгоспів та підвищувало рівень їхньої рентабельності. Зростав рівень матеріального забезпечення та впроваджувалася механізація виробництва. До 1965 р. планувалося завершити електрифікацію колгоспів [9, с. 77]

Значні соціально-економічні зрушення, що мали місце у сільській місцевості, позитивно позначилися на темпах зростання кількості населення.

Загальна чисельність сільського населення Тернопільської області станом на 1 січня 1950 р. становила 946 тис. осіб [37, с. 7]. Вже у 1956 р. за даними статистичного звіту вона зросла до 963,3 тис. Найбільшими за кількістю населення районами були Бережанський (39,4 тис.), Козівський (34,8 тис.) та Підгаєцький (35,2 тис.) осіб [25, арк. 21].

Кількість сільського населення Тернопільської області у 1957 р. становила 947000 осіб [60, арк. 3]. Народилося – 20146, померло – 1033 [61, арк. 8]. Дана інформація демонструє факт скорочення чисельності сільського населення у річний період, незважаючи на високі темпи його природного приросту. Причину скорочення вбачаємо у високій міграційній активності населення.

Для покращення економічної ситуації сіл було розроблено низку партійних програм на державному рівні. На січневому пленумі ЦК (1955 р.) економічна програма голови РМ СРСР Г. Маленкова була піддана критиці першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущовим. Діяльність голови РМ була оцінена як некомпетентна, а він сам був звинувачений у спробах завоювати “дешеву популярність” в очах народу [41, с. 169]. М. Хрущов робив ставку на створення великих, добре механізованих господарств, де мали працювати не селяни, а сільськогосподарські працівники. Своєю кінцевою метою ця програма мала зближення міста і села, ліквідацію так званих дрібнобуржуазних пережитків у житті селян [41, с. 118].

Спроби переглянути деякі аспекти кадрової політики, не торкаючись при цьому основ тоталітарного суспільства, не дали бажаного для керівництва країни результату. Значну увагу було приділено підготовці, перепідготовці та розстановці працівників керівної ланки, фахівців сільського господарства, рядових колгоспників. Якісних змін подібні перетворення не принесли, оскільки носили непослідовний характер та були вибірковими.

Матеріали XX з'їзду компартії накресливали основні директиви розвитку сільського господарства СРСР на 1956–1960 рр. Вони полягали в тому, щоб збільшити за п'ятирічку валову продукцію технічних культур, картоплі, овочів і

продуктів тваринництва; поліпшити агротехніку вирощування сільгоспкультур; впровадити кукурудзу як найбільш урожайну культуру; підвищити врожайність і розширити в Україні посіви цукрових буряків; розвивати громадське тваринництво; піднести роль машинно-тракторних станцій і т. д. [41, с. 126].

Досліджуючи зміни населення області, потрібно наголосити на обов'язковості в усіх сферах життя радянського суспільства поняття плану та його виконання за будь-яку ціну. Винятком у даному аспекті не стала і демографічна політика, де робилися спроби змодельювати ріст чисельності сільського населення на короткотерміновий період. У таблиці 6 “План–розрахунок чисельності сільського населення за період 1957–1965 рр.” (Див. таблиця 6) проілюстровано як виглядали ці плани.

Потрібно наголосити на постійному покращенні матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва на Тернопільщині. Для забезпечення даних вимог в області функціонувало управління з будівництва колгоспів, на якому у 1956 р. працювало 51 особа [64, арк. 6].

Кінець 50 – початок 60-х рр. ХХ ст. характеризується подальшим скороченням господарських одиниць. Так, у 1959 р. кількість колгоспів становила 609 [4, арк. 1 зв.], що на 30,9 % менше показника 1952 р. У процесі скорочення кількості колгоспів відбулося зростання показників членства у них до 616,7 тис. осіб [4, арк. 1 зв.], або на 9,2 % більше показників 1952 р. У колгоспі “Ленінським шляхом” с. Суходіл Гусятинського району всього наявних членів колгоспу та їх дітей у 1959 р. – 1080 осіб, працездатного населення – 548 [26, арк. 23 зв.]. Чисельність населення сільських рад Гусятинського району станом на 1 січня 1959 р. дорівнювала 30008 осіб [61, арк. 13].

У колгоспі “Червоні Бережани” Бережанського району загальна кількість членів колгоспу на 1 січня 1960 р. становила 1369 осіб, з яких жінок – 581, чоловіків – 361, осіб старших від 59 р. – 402, причому всього членів колгоспу разом з дітьми у книзі обліку членів та їх сімей налічувалось 1782 [26, арк. 1 зв.]. У ході ведення обліку кількісного складу населення однієї

господарської одиниці були допущені помилки, що на загальнообласному рівні призвело до суттєвого відхилення від реальних даних.

Чисельність сільського населення Тернопільської області у 1959 р. згідно даних перепису становила – 908650 осіб, водночас, згідно зі статистичними даними, чисельність населення області на 1 січня 1959 р. дорівнювала 908107 [61, арк. 16]. Перепис населення проводився у період найменшої рухомості населення, тобто до середини січня 1959 р., однак наявні розходження є наслідком уточнення даних місця постійного проживання та прописки.

Згідно із розрахунками, поданими у листі заступника керівника статистичного управління від 24 лютого 1959 р., кількість сільського населення області зменшилася на 20295 осіб, що пояснюється, віднесенням сіл Козова, Почаїв та Хоростків до селищ міського типу та включенням до типу міських населених пунктів [61, арк. 9].

Таке суттєве зменшення населення відбулось, незважаючи на приєднання до Коропецького району Гориглядської сільради Станіславської області [61, арк. 9]. Варто відзначити й інші невідповідності у статистичних даних. Зокрема, згідно інформації, що подається у справі 753 Держархіву Тернопільської обл. “Річні звіти щодо природного руху населення по Тернопільській області за 1957 р.”, чисельність сільського населення області станом на 1 січня 1959 р. становила 930,7 тис. осіб [61, арк. 18]. У тій же справі містяться відомості про кількість сільського населення області (908650 осіб), що були подані у результатах всесоюзного перепису населення 1959 р. [61, арк. 18]. Порівнявши ці цифри, виявилось, що у річних звітах, в порівнянні із переписом населення, більше на 22050 осіб, або на 2,36 %. Подібна невідповідність даних пояснюється, у першу чергу, несумлінним ставленням до своїх посадових обов’язків працівників відділу статистики, секретарів сільських рад та інших органів – у компетенцію яких входило ведення реєстру мешканців.

У листі В. Бутової від 5 березня 1960 р. керівнику відділу статистики населення і охорони здоров'я ЦСУ УРСР знаходимо пояснення наявних розбіжностей. Так, її основною причиною виступало введення у реєстр одних і тих же осіб двічі, за місцем постійного проживання та тимчасового перебування. Двічі враховувалися хворі, що перебували у лікарнях, санаторіях, диспансерах та учні навчальних закладів, за межами місця постійного проживання. Для прикладу, в Буцацькому районі частина студентів технікуму проживала в селах, однак вони були включені і у міський реєстр мешканців [5, арк. 4]. Такі прогріхи посадових осіб були не єдиними, зокрема, згідно із даними підрахунку сільського населення, кількість підсобних господарств становила 257855, за іншими даними – 258227 [5, арк. 4].

Недоліки ведення статистичного обліку населення вказані і в листі керівника статистичного управління Тернопільської області М. Аверченко керівнику відділу статистики населення і охорони здоров'я ЦСУ УРСР Н. Деденко. Зокрема, у ньому йдеться: “Повідомляємо, що станом на 1 січня 1960 р. по Микулинецькому району число господарств робітників і службовців більше числа працюючих в державних і кооперативних підприємствах та установах за рахунок пенсіонерів, які ніде не працювали, проте до виходу на пенсію відносилися до категорії робітників і службовців. Це населення проживає в селах, наближених до м. Тернополя, а також до Микулинецького району приєднано Струсівський район з центром у с. Струсів, частина населення, що раніше працювала у держустановах станом на 1 січня 1960 р. тимчасово не працювали, однак були віднесені до категорії робітників і службовців” [5, арк. 2].

Усього в області станом на 1 січня 1960 р. кількість сільського населення дорівнювала 897819 осіб, що на 8507 менше, або на 0,9 %, ніж на 1 січня 1958 р. Згідно із даними обліку сільського населення, в області нараховувалося учнів до 16 річного віку 115146 або на 8162 осіб більше, ніж у звітах загальноосвітніх шкіл. Збільшення тих, хто вчиться, пояснюється тим, що діти, проживаючи в селах і населених пунктах близьких до міських

поселень, навчаються в містах, а також частина дітей, що живе в селах окремих районів, межуючи з іншими областями, навчаються в школах цих областей [5, арк. 4].

60-ті рр. ХХ ст. характеризуються докорінними змінами в соціально-економічному розвитку українських сіл. Не винятком була і Тернопільська область. Як стверджує П. Коріненко: “На початку 60-х рр. ХХ ст. чи не вперше за всю історію українського села відбувся перехід від екстенсивного до інтенсивного способу обробітку землі. В результаті вдалих хрущовських реформ колгоспи стали рентабельними та демонстрували приріст виробництва сільгосппродукції в середньому 7 % щорічно” [37, с. 188].

Одночасно із економічним зростанням села відбувався процес покращення та зростання його культурно-освітньої бази. Станом на 1 січня 1960 р. у області працювало 962 сільських клуби [54, с. 27], що у 2,5 рази більше показника 1945 р. Згідно із довідкою управління культури Тернопільського облвиконкому “Про мережу та роботу культурно-освітніх закладів області”, кількість сільських бібліотек становила 703 одиниці, колгоспних клубів – 14, колгоспних бібліотек – 306 [54, с. 27]. Констатуємо, що ці та інші чинники покращення соціальної інфраструктури сільської місцевості уже не могли зупинити процес урбанізації та відтоку трудових ресурсів для потреб промисловості.

Розвиток сільського господарства області відбувався в контексті семирічної програми, яка була запропонована на ХХІ з’їзді КПРС у доповіді М. Хрущова: “Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 рр.” [78, с. 51]. У ході цієї програми передбачалося вкладання значної суми грошей на покращення машинно-тракторного забезпечення господарств та будівництво об’єктів соціальної інфраструктури.

За період семирічки зріс обсяг та якість побутового обслуговування населення. Зокрема, із 750 підприємств побутової сфери області понад половина розташовувалася у сільській місцевості [70].

Зі зростанням економічного потенціалу колгоспів відбулося розширення штату обласного сільгоспуправління. Зокрема, у 1960 р. чисельність його персоналу становила 2895 осіб, з яких: постійних робітників – 1026; сезонних – 1741; ІТР – 34; службовців – 34; молодшого обслуговуючого персоналу – 9 [28, арк. 2 зв.]. Водночас чисельність працівників Тернопільського сільгоспуправління у 1962 р. становила 1907 осіб, з яких постійних робітників – 1040, сезонних – 734, ІТР – 55, службовців – 42, молодшого обслуговуючого персоналу – 6, робітників будівельної галузі – 25 [29, арк. 10]. Як бачимо, скорочення чисельності відбулося за рахунок зменшення кількості сезонних робітників практично у 1,5 рази, що було обумовлено підвищенням освітнього рівня сільськогосподарських працівників та зростанням матеріального забезпечення господарств.

У 1963 р. відбулося зростання чисельності працівників обласного сільгоспуправління на 34 %, що стало наслідком посилення системи контролю з боку влади над сільським господарством і жодним чином не вплинула на покращення його показників [28, арк. 35 зв.].

Зміни у сільськогосподарському житті регіону спричинили зростання кількості працівників радгоспів. У м'ясо-молочному радгоспі “Україна” с. Шумляни Підгаєцького району чисельність постійних робітників становила 308 осіб, сезонних – 1088, ІТР – 16, службовців – 10, молодшого обслуговуючого персоналу – 3, всього робітників – 1425 [28, арк. 32 зв.]. Переважання сезонних робітників над рештою працівників радгоспу говорить про сезонний характер робіт у господарстві. Радгосп “Зоря комунізму” Шумського району забезпечував постійною роботою – 376 працівників, чисельність сезонних робітників становила – 396, ІТР – 8, службовців – 10, молодшого персоналу – 3, робітників зайнятих в капітальному ремонті – 39. Загальна чисельність робітників – 832 [28, арк. 65 зв.]

Зі зростанням соціально-економічного розвитку сільської місцевості зростала потреба і у спеціалістах несільськогосподарських професій.

Наприклад, кількість юридичних консультантів розташованих у сільській місцевості в 1962 р. становила – 9 осіб [63, арк. 18].

Чисельність сільського населення та форми господарювання в 1964 р. подані в “Одноразовому звіті про стать та вік сільського населення на 1 січня 1964 р. (по 485 сільрадах)”: кількість господарств колгоспників становила 255612 одиниць з населенням 938525 осіб, з них працювали в державних та кооперативних підприємствах, установах та супутніх організаціях – 79902 осіб, в організаціях, що знаходяться в містах – 23955 осіб, кількість працюючих на допоміжних сільськогосподарських підприємствах – 3643 особи [30, арк. 3]. Порівнюючи дані звіту з попереднім, варто зазначити динаміку зменшення чисельності населення сіл та господарств їх мешканців. Окрім того, потрібно наголосити і на зменшенні кількості сільських населених пунктів. Подібне скорочення було спричинене включенням у міську агломерацію сіл, наближених до міст та укрупненням сіл навколо великих поселень.

Чисельність сільрад області упродовж 1962–1964 рр. зменшилася на 15,6 %, внаслідок укрупнення малих сільських населених пунктів. Окрім того, у 60-х рр. XX ст. радянській владі уже не потрібно було масове представництво чиновників у кожному населеному пункті, а достатньо було якісно доукомплектувати кадри великих сільрад.

З другої половини 60-х рр. XX ст. кількість працездатного населення зменшилася з 389,4 тис. [17, арк. 2] до 358,1 тис. осіб [20, арк. 21], що є свідченням процесу сповільнення народжуваності та активізації міграційної активності. Загальна чисельність населення сіл області у 1965 р. становила 913 тис. осіб [45, с. 7]. Наступного року його чисельність скоротилась на 0,76 % до 906 тис. [45, с. 7]. У 1966 р. розпочався процес скорочення приросту чисельності сільського населення Тернопільської області на наступні десятиліття. Чисельність працездатного населення сіл області у 1966 р. дорівнювала 383,1 тис, при чому кількість колгоспників зупинилась на позначці 590,9 тисяч членів [18, арк. 2]. Потрібно зазначити скорочення кількості сільськогосподарських робітників в області впродовж 60-х рр. XX ст., не

зважаючи, на зростання темпів економічного розвитку села. У 1967 р. кількість членів колгоспу дещо зросла і становила 595,4 тис, однак відбувся процес скорочення чисельності працездатного населення до 379,1 тис., або на 1,04 % [19, арк. 1 зв.]. Упродовж 1966–1969 рр. чисельність працездатного сільського населення, задіяного у сільському господарстві, скоротилась на 6,52 % і зупинилась на позначці 358,1 тис. осіб [20, арк. 21]. Дане скорочення обумовлено створенням робочих місць у промисловості, культурі та зростанню ролі побутової сфери у сільській місцевості. Згідно даних перепису населення 1970 р. кількість сільських мешканців становила 883945 осіб [51, с. 16], що на 2,4 % менше від показника 1959 р., який становив 905987 осіб [51, с. 16]. Причину скорочення кількості сільського населення у цей період слід шукати у процесі урбанізації та у сповільненні темпів природного приросту у селі.

Констатуємо і порушення вікової структури сільських мешканців, оскільки більшість молоді виїжджала в міста спочатку на навчання, а згодом і на постійне проживання. Зменшення кількості сільського населення області відбувалося відповідно до загальноукраїнських демографічних процесів. Так, за період з 1960–1985 рр. сільське населення УРСР скоротилося з 22,5 до 17,7 млн. осіб [37, с. 190].

Таким чином, динаміка сільського населення безпосередньо залежала від соціально-економічних змін, які мали місце у державі. До таких зрушень належать зміни територіальних меж Тернопільської області, міграційні процеси, пришвидшені темпи урбанізації. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що динаміка кількості сільського населення, розпочинаючи з 60-х рр. ХХ ст., мала негативний характер, незважаючи на чималі темпи розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Розпочався процес старіння села, оскільки молодь активно переселялася у міста та залишалася там на постійне проживання.

Висновки до розділу 3

Динаміка населення Тернопільської області 50–60-х рр. ХХ ст. залежала від низки соціально-економічних перетворень, які назавжди змінили її господарське обличчя. Індустріальні процеси у даному регіоні відчутно відрізнялися від аналогічних у сусідніх областях, що було спричинено відсутністю сировинної бази та низькою кваліфікацією робітників. Значна частина виробництв, за винятком будівельної та харчової, була залежною від зовнішньої сировини та комплектуючих. У містах, де промислове виробництво розвивалося швидшими темпами, приріст населення був більшим, ніж у решті області. Окрім того, населення міст отримало можливість користуватися більш ширшими можливостями сфери обслуговування, отримало доступ до раніше недоступних благ.

Цей період в історії Тернопілля став початком урбаністичних процесів, що було обумовлено економічним зростанням. У даному контексті відбулося підвищення ролі обласного центру і таких міст як Бережани, Кременець, Чортків, Збараж.

Середина ХХ ст. стала зламом у демографічній історії регіону, що проявився у стрімкому зростанні чисельності міського населення на тлі скорочення природного приросту сільського. Міська інфраструктура була більш привабливою для людей та дозволяла обирати кращі можливості для розвитку і реалізації. З розвитком соціальної бази з'явилася потреба у працівниках із спеціальною освітою, дефіцит яких на початковому етапі був подоланий завдяки мігрантам з інших регіонів. Проте, уже згодом в області були відкриті навчальні заклади, які у достатній кількості готували потрібних спеціалістів.

Невідворотних змін зазнали і села Тернопільщини. Форсована колективізація зламала хід індивідуального розвитку господарств селян. Відбулося порушення вікової структури сільських мешканців, оскільки

більшість молоді виїжджала в міста спочатку на навчання, а згодом і на постійне проживання, що спричинило старіння сіл. У 50–60-х рр. ХХ ст. на Тернопільщині спостерігався процес скорочення чисельності сільських населених пунктів, що здійснювалося надзвичайно швидкими темпами. Так, за даний період цей показник становив 21,3 %, що в майбутньому призведе до значних змін у структурі населення.

Мешканці сіл Тернопільської області, розпочинаючи з 50-х рр. ХХ ст., все частіше обирали несільськогосподарські професії та ставали учасниками міграційних процесів. У першу чергу, сільські жителі сприяли урбанізації міст своєї області та неохоче покидали її терени. Наслідки цих процесів можна оцінювати двояко: з одного боку це сприяло розвитку міст, з іншого ж – їхній рураризації.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Баланс трудових ресурсів і розрахункові таблиці за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 49. 15 арк.
2. Баланс трудових ресурсів і розрахункові таблиці за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 57. 41 арк.
3. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944–1950-х років (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2001. 257 с.
4. Дані про діяльність колгоспів Чортківського району за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 37.340 арк.
5. Дані про одночасний облік сільського населення на 1 січня 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 918. 35 арк.
6. Дані річної розробки по природному руху населення за 1961 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1223. 45 арк.
7. Дані річної розробки по природному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1473. 53 арк.
8. Динамика населения СССР 1960–1980 гг. / Э. К. Васильева, И. И. Елисеева, И. О. Кашина, В. И. Лаптев. М.: Финансы и статистика, 1985. 176 с.

- 9.3 історії радянської Тернопільщини. Учбово-методичні розробки / Л. Коліщенко, В. Шкварець, М. Кватира. Тернопіль: В-во Тернопільського фінансово-економічного інституту, 1972. 121 с.
10. Заставецька О. Господарство: сучасне, минуле, майбутнє // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. Вип. 14–15. С. 15–21.
11. Зведений звіт про прийом на роботу молоді // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 3120. 28 арк.
12. Зведений звіт про роботу колгоспів області за 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 6. 70 арк.
13. Зведений звіт про роботу колгоспів області за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 14. 17 арк.
14. Зведений звіт чисельності адміністративно-управлінського персоналу на 1 вересня 1959 р. Зведений по території // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 928. 127 арк.
15. Зведені звіти по області про чисельність робітників по професіях, тарифних розрядах, формах оплати праці на 1 серпня 1959 р. по спеціалізованим видам промисловості // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 940. 180 арк.
16. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1949 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 1. 24 арк.
17. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 237. 184 арк.

18. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 294. 193 арк.
19. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 341. 186 арк.
20. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 467. 176 арк.
21. Зведені звіти про чисельність робітників та фонд заробітної плати по секторах за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 556. 53 арк.
22. Зведені річні звіти за 1958 р. таблиці № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 по області і міністерствах. Чисельність робітників і службовців та фонд заробітної плати – 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 773. 226 арк.
23. Звіт про роботу колгоспів за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 43. 116 арк.
24. Звіт про склад керівних кадрів колгоспів на 1 липня 1952 р. по районах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 276. 45 арк.
25. Звіт про чисельність населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 634. 29 арк.

26. Звіти по основній діяльності колгоспів за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 73. 375 арк.
27. Звіти по основній діяльності радгоспів за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 39. 214 арк.
28. Звіти по основній діяльності радгоспів за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 109. 323 арк.
29. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 175. 345 арк.
30. Звіти про облік сільського населення області на 1 січня 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1694. 13 арк.
31. Звіти про розподіл працюючих за освітою на 1 березня 1952 р. по організаціям установам і підприємствам Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 275. 87 арк.
32. Звіти про склад керівних кадрів колгоспів на 1 липня 1953 року по районах області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 290. 43 арк.
33. Івасюта М. К. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.). К.: Видавництво АН УРСР, 1958. 115 с.
34. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 370 с.
35. Киданюк А. В. Соціально-економічні та культурні процеси у селі упродовж 1944–1950 рр. (на матеріалах Дрогобицької, Львівської,

- Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2011. 221 с.
36. Ковальчак Г. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР // Український історичний журнал. 1970. Вип. 7. С. 31–40.
37. Коріненко П. С. Історія українського селянства. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 296 с.
38. Короткий звіт перепису зайнятості міст на 10 травня 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2046. 40 арк.
39. Кошарний Я. Рясні плоди дружби. Львів: Каменяр, 1974. 263 с.
40. Курс лекцій з історії України: у 4 ч: Новітня історія України / П. С. Коріненко, В. Д. Терещенко, М. В. Бармак. Тернопіль: Астон, 2007. Ч. 4. 400 с.
41. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2005. 245 с.
42. Накази Міністерства сільського господарства УРСР про звіт колгоспів та МТС за 1956–1957 рр. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 570. 201 арк.
43. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Львів: Держстатвидав, 1962. 281 с.
44. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Тернопіль: Облвидав, 1957. 271 с.
45. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1972. 224 с.
46. Народное хозяйство РСФСР в 1970 году: статистический ежегодник. М.: Статистика, 1971. 686 с.

47. Народное хозяйство СССР в 1960 г. Статистический ежегодник. М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1961. 943 с.
48. Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник. М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1966. 911 с.
49. Одночасний звіт про чисельність адміністративного персоналу станом на 1 січня 1955 р. по підприємствах, організаціях і установах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 2. Спр. 300. 87 арк.
50. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 р. Національний склад населення СРСР, союзних і автономних республік, країв, областей і національних округів. – Відомості про кількість, етнічний та мовний склад галицького суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 рр. М., 1973. Т.4. 567 с.
51. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 року: Чисельність населення СРСР, союзних та автономних республік, країв і областей / ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. М.: Статистика, 1972. 176 с.
52. Повеєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В. М. Даниленко: У 2-х книгах, 3-х частинах. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч. 3. 336 с.
53. Природні багатства Тернопільщини – на службу семирічці // Вільне життя. 8 травня. 1959. С. 4.
54. Радянська Тернопільщина 1959–1975. Документи й матеріали. Партийний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / (Гол. ред. Ю. Семенов). Львів: Каменяр, 1986. 240 с.
55. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали. Партийний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / (Гол. ред. С. Нечай). Львів: Каменяр, 1971. 431 с.

56. Річні звіти по природному руху населення по Тернопільській області за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 756. 88 арк.
57. Річні розробки з праці зайнятих в промисловості по Тернопільській області за 1952 рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 279. 23 арк.
58. Річні розробки по праці зайнятих в промисловості по Тернопільській області за 1954 рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 31. 53 арк.
59. Розпорядження ЦСУ УРСР з обліку породистого скоту і звіти про наявність тварин в колгоспах області за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 953. 84 арк.
60. Розрахунок чисельності міського і сільського населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 636. 23 арк.
61. Розрахунок чисельності населення області на 1. 1. 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 753. 27 арк.
62. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення. К.: Вид. центр “Просвіта”, 2008. 392 с.
63. Списки підприємств і організацій Тернопільської області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1517. 128 арк.

64. Списки підприємств і установ за 1956 р. про чисельність робітників і фонд заробітної плати // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 566. 55 арк.
65. Списки підприємств, установ і організацій та чисельність і фонд заробітної плати робітників і службовців за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2792. 148 арк.
66. Списки підприємств, установ і організацій та чисельність і фонд заробітної плати робітників і службовців за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2980. 92 арк.
67. Списки підприємств, установ, обласних організацій за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 780. 58 арк.
68. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 205. 91 арк.
69. Список промислових підприємств Тернопільської області по галузях за 1956 р. (станом на 1 січня 1957 р.). // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 533. 60 арк.
70. Тернопільщина в шістдесят п’ятому // Вільне життя. 2 березня. 1965. С. 4.
71. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3-х томах. Тернопіль: ТЗОВ “Тернограф”, 2014. Т. 1. 668 с.
72. Тесленко В. Розвиток промисловості Тернопільської області та зміни в її структурі // Економічна географія Міжвідомчий науковий збірник. 1967. Вип. 2. С. 102–106.

73. Тимків І. Вплив соціально-економічних та культурних чинників на демографічну ситуацію в Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 52–56.
74. Тимків І. Вплив соціально-економічних чинників на динаміку сільського населення Тернопільської області 50-х–60-х рр. ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць. 2014. Вип. 15. С. 90–92.
75. Тимків І. В. Динаміка народжуваності міського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль, 2015. С. 123–130.
76. Форма 9 і 9ф по галузям промисловості на 1 грудня 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1666. 208 арк.
77. Чернихівський Г. П. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець: Папірус, 1999. 320 с.
78. Шульга І. Комуністична партія України – організатор шефства робітничого класу над колгоспним селом республіки (вересень 1953–1955 рр.) // Український історичний журнал. 1959. № 1. С. 43–51.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЧНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1950–1960-Х РР.

4.1. Особливості міграційного процесу досліджуваного регіону

Зміни у динаміці населення Тернопільської області зумовлені міграційними процесами середини ХХ ст., що охопили всю УРСР. Під процесом міграції розуміється сукупність переміщень населення країни, пов'язаних зі зміною постійного місця проживання [73, с. 138]. Міграції населення належать до складних системних об'єктів дослідження. Їх складність, багатоаспектність і соціологічний характер передбачають необхідність комплексного, всебічного дослідження [48, с. 36]. Міграція населення виконує ряд функцій у суспільному розвитку: прискорювальну, розподільчу та селективну [48, с. 34]. Прискорювальна функція полягає у забезпеченні того чи іншого рівня просторової рухомості і означає як змінність складу мешканців різних регіонів, так і розширення числа місць проживання окремими громадянами. Селективна – полягає у нерівномірній участі в міграції різних соціально-демографічних груп, що веде до зміни якісного складу населення різних територій. Перерозподільча функція пов'язана зі зміною розміщення продуктивних сил між окремими територіями, в тому числі природними зонами, районами, різними типами сільських і міських поселень, формуванням відповідного співвідношення між попитом і пропозицією робочої сили [11].

Вивчення міграційних потоків у Тернопільській області дає можливість детального аналізу тогочасних економічних та соціальних потреб населення. Наявність надлишку трудових ресурсів була характерна не тільки для Тернопільщини, а й для більшості областей Західної України. Водночас, східні області Української РСР відзначалися високим рівнем промислового розвитку

і великою концентрацією населення у містах і селищах міського типу та залучали значну кількість трудових ресурсів із заходу республіки [79, с. 35].

У СРСР питаннями внутрішнього переміщення населення займалися спеціальні управління у структурі виконавчої влади, у розпорядженні яких знаходилися усі важелі впливу на міграційні потоки населення. Зокрема, для нас особливе зацікавлення викликає діяльність головного переселенського управління і головного управління при РМ УРСР, що було реорганізоване у Державний комітет РМ УРСР із використання трудових ресурсів у лютому 1967 р. [60, с. 164]. Водночас на місцевому рівні при регіональних Радах депутатів трудящих були створені Переселенські відділи, що безпосередньо підпорядковувалися головному переселенському управлінню. Тернопільська обласна контора з організованого набору робітників, яка була створена на підставі наказу головного управління з організованого набору робітників при РМ УРСР від 15 квітня 1950 р. № 163–к, проіснувала до 1 липня 1953 р., коли на її базі був створений відділ організованого набору робітників Тернопільського облвиконкому. Згідно з рішенням облвиконкому, від 12 серпня 1955 р. № 818, він був об'єднаний із відділом переселення у відділ організованого набору робітників і переселення облвиконкому. Відповідно до указу президії Верховної Ради УРСР від 5 травня 1967 р. на його базі був створений відділ з використання трудових резервів облвиконкому [22, с. 264].

Міграція населення у межах Тернопільської області, у першу чергу, впливала на зміну співвідношення людності у міських і сільських населених пунктах. Упродовж значного періоду основною галуззю виробництва в області було сільське господарство. Після завершення колективізації та початку механізації колгоспів зросла продуктивність праці, а отже, й надлишки робочої сили. Значна частина мешканців працездатного віку, закінчивши школи, виїжджали в міста здобувати освіту, де згодом залишалася на постійне проживання.

Ще одним поштовхом для сільських мешканців Тернопільщини переїжджати у міста стала різниця у рівні життя в міській та сільській

місцевостях, яка, хоч і поступово зменшувалася, проте ще залишалась доволі істотною. У містах області були сконцентровані основні промислові виробництва та вводилися в експлуатацію нові підприємства. У міських населених пунктах була більш розвиненою сфера побутового обслуговування, там розташовувалися практично усі професійні і вищі навчальні заклади.

Для Тернопільської області 1950–1960-х рр. найбільш характерною була міграція з села в місто, яка відбувалася внаслідок зростання промислового потенціалу. Проте існували й інші міграційні рухи, які досить часто були спричинені політикою радянського керівництва. У ході сталінської політики відбувався процес скорочення кількості хуторів, як буржуазних пережитків минулого. Населення змушували покидати рідні домівки і переїжджати у наближені населені пункти. Особливості виселення жителів хуторів області відображено у таблиці 7. “План виселення хутірських дворів у 1950 р.” (Див. таблиця 7).

Окрім виселення у середині області, у діяльність Головного управління входила функція переселення. Так, кількість сімей, переселених у Кримську область та Казахську РСР із Тернопільської області у 1955 р., склала 814, з яких 468 – у Крим, та 346 сімей у Казахстан. Загальна кількість переселенців становила 2731 осіб [59, арк. 8]. На господарське облаштування усіх переселенців Радянського Союзу (будівництво житла та придбання худоби) Сільгоспбанк виділив 40 млн крб кредитів, з яких Кримській області призначалося 31,8 млн [30, с. 165]. Така увага до Криму обумовлена дефіцитом там працівників сільськогосподарської сфери, що виникла в результаті депортації кримсько-татарського населення. Зокрема, потоки заітованих на зміну постійного місця проживання з України в Крим спрямовувалися в новостворені колгоспи і радгоспи, які, згідно з партійним завданням, мали перетворити півострів у край “суцільних садів і виноградників” [30, с. 164].

Однак не тільки Крим був у центрі міграційної політики радянського керівництва. Як свідчать дані 1957 р. про кількість відправлених робітників у

порядку оргнабору та переселення в східні області України, з числа сільського населення Тернопільської області всього виїхало 15541 осіб, в тому числі було переселено 4428 осіб, а внаслідок оргнабору з метою працевлаштування виїхало 3812 осіб. Примусові трудові мобілізації негативно впливали на формування в області сільськогосподарського кадрового корпусу. Наприклад, тільки в колгоспах Тернопільщини у 1955 р. чисельність працездатних колгоспників зменшилася на 2300 осіб, що пояснювалося “вибуттям по організованому набору робочої сили на шахти і промислові підприємства СРСР” [41, с. 135]. У наступному році ситуація не змінилася, а число вибулого з області сільського населення склало 4425 осіб, з яких 3814 осіб було переселено у східні області УРСР [45, арк. 3]. Одна із основних причин виселення із області – підтримка сільськими мешканцями українського визвольного руху, небажання працювати в колгоспах та віддавати своє майно.

Особливістю переселень 1955–1967 рр. стала система пільг, до якої входили: одноразова грошова допомога сім’ї, безкоштовний переїзд і перевезення майна (до 2 т.) та худоби, що були в особистому користуванні родини, звільнення від сплати сільськогосподарського податку протягом 5 років після переїзду. На пільгових умовах видавали і державний кредит на побудову житла з надвірними приміщеннями. Постановою від 7 квітня 1959 р. “Про впорядкування пільг по переселенню” РМ УРСР встановила розміри кредитів на будівництво для сімей переселенців до Кримської області (окрім сільрад Ялтинської міської ради) у розмірі 20000 крб. Порядок планування переселення змінився у 1960 р. Згідно з постановою уряду української республіки від 6 серпня 1960 р. № 1260, будівництво житла для переселенців мало проводитися у поточному році, а заселення до готових приміщень – у наступному, до початку весняних робіт. Нова система дещо поліпшила господарське облаштування переселенців і зменшила їхнє вибуття з 15,9 % у 1959 р. до 4,4 % у 1964 р., хоча вже в 1966 р. органами влади було зафіксоване повернення населення на попередні місця проживання аж до 14,6 % [30, с. 166]. Це було зумовлено тим, що процес переселення був примусовим

явищем, і як тільки переселенці отримували нагоду повернутися додому, вони одразу ж її використовували. Окрім того, на місцях, не завжди своєчасно надавалися пільги, що було однією з причин повернення населення на попередні місця проживання. Як показує радянська статистика, найбільший відсоток повернення був серед переселенців із Закарпатської області – 25,4 %, із Чернівецької – 18,2 %, Черкаської – 16 %, Львівської – 14,4 %, Тернопільської – 14,1 %, Чернігівської – 13,2 %, Волинської – 12,7 %. Решта областей виходу отримували в середньому 9 % повернень переселених сімей [30, с. 167].

У листі керівника статистичного управління Тернопільської області М. Аверченко керівнику відділу статистики населення і охорони здоров'я ЦСУ УРСР Н. Деденко йдеться про те, що, за рахунок міграції, населення області зменшилось на 476 осіб. У 1959 р. із області по оргнабору вибуло 2030 працездатних жителів сільської місцевості, в порядку організованого переселення – 3126, а згідно репатріації – 1068 мешканців [59, арк. 17].

Аналіз поданої інформації у таблиці 8 “Механічний рух населення Тернопільської області за 1958–1960 рр.” (Див. таблиця 8) підтверджує факт переважання прибуття населення у Тернопільську область над вибуттям за її межі. Мешканці області не виявляли великого бажання переселятися у інші регіони і віддавали перевагу внутрішнім промисловим центрам, які потребували трудових ресурсів.

У сільську місцевість прибувало чимало спеціалістів сільського господарства, мігрантів інших професій, що призводило до перерозподілу населення між містом і селом. Внаслідок цього зростала чисельність міського і відносно скорочувалася питома вага сільського населення. Як зазначає Б. Заставецький: “У сільській місцевості вибуття мігрантів переважає над прибуттям, внаслідок чого чисельність сільського населення зменшується, за винятком Тернопільського району” [31, с. 64]. Суть міграційних процесів у Тернопільській області полягала у припливі населення в м. Тернопіль та більші районні центри, які з розвитком промисловості відчували потребу в

робочій силі. Окрім того, міграційні потоки постійно змінювали свою інтенсивність в залежності від потреб економіки. С. Пирожков зазначає, що “трудоий потенціал не можна розглядати як щось застигле, величина якого, одного разу сформувавшись, надалі лише витрачається у процесі суспільної діяльності” [48, с. 29]. Для підтвердження даної тези, доцільно буде навести приклад міграції населення у конкретному році, що дозволить проаналізувати її трудоий потенціал. Так, у 1960 р. в Тернопільську область із-за її меж прибуло 29488 осіб, з яких у міста – 16951, села – 12537. Водночас вибуло за межі області 27727 мешканців: з міських поселень – 12845, сільських – 14882 [15, арк. 3–6]. Подана інформація підтверджує додатне сальдо міграції для регіону, однак суттєвим є факт значного відтоку населення з сіл за межі області, який складає 2345, що у співвідношенні між прибулим і вибулим населенням становить 15,75 %. Зазначимо, що міграція із-за кордону в області була незначною: так, для прикладу, у тому ж 1960 р. в область прибуло із-за кордону 184 особи, а вибуло – 163 [15, арк. 3–6].

Міграція населення Тернопільщини стала не тільки наслідком соціально-економічних процесів, а й її безпосереднім елементом. Як зазначає Т. Заславська: “вплив на економіку міграція здійснює через територіальний розподіл населення, що в свою чергу впливає на продуктивність праці і на відтворюваність трудових ресурсів” [73, с. 139]. Населення області у кінці 1940-х рр. в основному проживало в селах та займалось сільським господарством. Чисельність сільського населення у 1950 р. складала 994672 особи [33, арк. 15], або 88,9 % від усіх мешканців краю. Процес сільської міграції виправдано розглядати як окреме явище у механічному русі населення. Сільська міграція здійснила важливий вплив на формування і перерозподіл трудових ресурсів, а мешканці сіл стали їхнім важливим джерелом.

Фактична завершеність процесу колективізації Тернопільщини на початку 1950-х рр. призвела до початку формування критичної маси населення, що у певній мірі залишалася осторонь сільськогосподарських

виробничих процесів і готова у будь-який момент покинути своє постійне місце проживання у пошуках роботи. Проте промисловість області ще не була готова забезпечити роботою усі вивільнені трудові ресурси, оскільки, перебувала у важкому стані та потребувала докорінних змін.

У ході промислового розвитку та початку індустріалізації Тернопільської області в середині ХХ ст. чи у конкретні роки розпочалися урбанізаційні процеси, першочергово за рахунок уже готової до переміщення маси сільського населення. Відтік населення Тернопільської області у міста спричинив там появу трудомістких виробництв, що орієнтувалися на місцеві трудові ресурси.

Чисельність населення Тернопільської області у 1959 р., згідно даних перепису, становила 1085, 6 тис. осіб, з яких сільське – 902,3 тис., міське – 183, 3 тис. осіб [46, с. 7].

Приріст населення міст за рахунок населення своєї ж області на Тернопільщині у період 1959–1963 рр. дорівнював більш, ніж 80 %, основним джерелом якого було сільське населення [79, с. 36]. Інша частина мігруючого населення влилася у потік, що прямував із заходу на схід УРСР, а то і далі в глибину СРСР з метою працевлаштування. Питома вага внутрішніх міграцій у загальній міграції населення УРСР у 1963–1965 рр. у середньому складала у структурі міського населення: прибуття – 73,1 %, вибуття – 73,5 %, сальдо міграції – 75,5 %; у структурі сільського населення: прибуття – 70,1 %, вибуття – 76,6 %, а сальдо міграції було негативним – 91,2 %. Тобто до міст прибувало більше населення, аніж до сіл, а вибувало більше сільського населення, ніж міського [1, с. 76].

Зазначимо, що потоки мігрантів постійно змінювалися. Це обумовлювалося різницею в умовах проживання у міських і сільських населених пунктах, соціально-економічним розвитком окремих районів, що залежав від формування промислової інфраструктури, змінами у адміністративному поділі.

Кількість адміністративно-територіальних одиниць області станом на 1 січня 1961 р. складала 517, з яких: 14 – міста, 12 – селища міського типу, 491 сільські ради [46, с. 9]. У результаті економічних перетворень, які мали місце на території Тернопільської області у 60-х рр. ХХ ст., чисельність сільських населених пунктів значно зменшилася. У 1967 р. їхнє число зменшилося на 7,1 % до 456 [46, с. 8].

У матеріалах Держархіву Тернопільської області зберігається детальна інформація про механічний рух населення області. Зокрема, “Річні звіти по природному руху населення по Тернопільській області” фонду Р-1 дають можливість графічно відобразити механічний рух населення області у діаграмі 7 “Механічний рух населення у Тернопільській області 1960–1965 рр.” (Див. діаграма 7).

На поданому графічному зображенні, враховуючи неповноту даних за 1963 р. ми отримуємо схематичну картину динаміки механічного руху населення у Тернопільській області за 5-ти річний період. Темпи прибуття населення із-за меж області, розпочинаючи з 1960 р., зменшувалися до 1963 р. і заново розпочали зростання у ході початку будівництва та відкриття нових промислових підприємств. Посилаючись на запропоновані графічні дані, можемо констатувати, що керівництвом Радянського Союзу здійснювалося цілеспрямоване державне регулювання процесу міграції населення та застосовувалися однотипні методи стимулювання його механічного руху для усієї своєї території без урахування регіональних, етнічних, економічних та соціальних особливостей.

Особливістю механічного руху населення у містах Тернопільської області за 1960–1965 рр. було те, що основна частина населення, яке прибувало в Тернопільську область, були мешканцями східних областей Української РСР і лише незначна частина мігрантів спрямовувалась із Російської РФСР, Білоруської РСР та Казахської РСР. Зазначимо, що процес переміщення населення торкнувся усіх без винятку республік СРСР. Так, чисельність вихідців з УРСР, які прибули за п’ятирічний період склала 58706

осіб, водночас чисельність вибулого населення з Тернопільщини в УРСР становила 43878 осіб. На загал, співвідношення між прибулим і вибулим населенням виглядала наступним чином: прибуло – 83531 особа; вибуло – 73266 осіб [49, арк. 1–2; 213, арк. 1–2; 51, арк. 1–2; 150, арк. 2–3; 53, арк. 5–6]. Окрім того, вагомим для Тернопілля є зовнішній міграційний напрямок, який становить 0,9 % від усіх тих, що прибували. Здавалося, що даний показник є доволі низьким, проте у порівнянні з іншими республіками СРСР, він займає четверте місце. Частина міграційних потоків була орієнтована на внутрішньореспубліканський ринок праці й лише 42,3 % населення залишали межі УРСР. Більш, ніж 72 % від населення, що вибувало з Тернопільської області, поселялося у містах. Як правило, це були вихідці з сільської місцевості, які орієнтувалися на працевлаштування на промисловому виробництві. Орієнтація на міста була обумовлена бажанням покращити своє матеріальне становище, оскільки рівень добробуту у містах був значно вищим.

“Маятникова” міграція в Українській РСР в 1965 р. складала 83 особи на 1000 сільських мешканців, а у Південно-Західному економічному районі, до якого належить Тернопільська область, 92 особи [81, с. 21]. Темпи зростання чисельності зайнятих поза межами сільськогосподарського виробництва в області були одними із найбільших в УРСР і становили 152,6 % [81, с. 22]. Такі дані демонструють високу міграційну мобільність мешканців Тернопільщини, що було зумовлено її індустріалізацією та великою кількістю робочої сили у сільській місцевості.

Внаслідок міграційної політики радянського керівництва стало можливим залучення широкого кола спеціалістів для господарства області з усієї території країни. Станом на 1 липня 1967 р. на території Тернопільської області працювало 2367 робітників, що проживали в інших областях УРСР чи СРСР. Більшість з них була задіяна у сільськогосподарському виробництві – 1257 мігрантів, з яких у містах області працевлаштувалося – 1110. Близько 48,5 % усіх мігрантів Тернопільщини були вихідцями з сільської місцевості Львівської області (1149 прибулих) та 1 особа, що проживала у міському

населеному пункті. Водночас 749 жителів Тернопільської області були працевлаштовані за її межами, в основному на підприємствах та господарствах Івано-Франківської, Львівської, Хмельницької областей та Львова. Найбільш привабливою у пошуках роботи для жителів області виглядала Хмельницька область, яка забезпечила роботою 472 особи, або 63 % від усієї кількості осіб, що виїхали [77, с. 96]. Причиною виїзду в Івано-Франківську область є працевлаштування на промислових новобудовах: Бурштинській ДРЕС, Калушському хіміко-металургійному комбінаті [37, с. 66]. Звичайно, метою механічного переміщення населення не було забезпечення кваліфікованими робітниками підприємств, а цілеспрямоване вимішування населення та нав'язування йому чужорідних цінностей, що у майбутньому повинно було призвести до уніфікації населення в СРСР.

Водночас на загальнодержавному рівні частка мігрантів із Західних областей УРСР була доволі низькою. Зокрема, у період 1968–1969 рр. близько 6 % жителів СРСР переїхали на нове місце проживання, що склало 13,6 млн осіб [7, с. 55], переважну більшість яких склало населення працездатного віку. Кількість українців, які мігрували, була доволі низькою і складала 5 % від усіх мігрантів [7, с. 56].

Попри дещо сповільнені темпи міграції в кінці 60-х рр. ХХ ст. за 1959–1969 рр. механічний приріст населення Південно-Західного економічного району був від'ємним і склав 612 тис. осіб [7, с. 58]. В основі даної ситуації лежали два чинники: нерівномірний економічний розвиток регіону і надлишок у ньому робочої сили та потреба у вимішуванні населення.

Практично 98 % прибулих у Тернопільську область були жителями Української РСР, причому 28513 осіб, або 88,32 % були вихідцями з Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської та Чернівецької областей [53, с. 94]. Низька частка мігрантів з інших республік Радянського Союзу показує економічну непривабливість регіону і водночас демонструє орієнтацію на внутрішні трудові ресурси.

Кількість міських поселень у 1970 р. на території Тернопільської області становила 29, з яких 14 міст та 15 селищ міського типу, із чисельністю населення 268723 особи [52, с. 108]. Чисельність сільських рад не змінилася, у порівнянні з 1967 р., однак чисельність їхнього населення зменшилась внаслідок механічного руху населення.

За період між переписами 1959 р. і 1970 р. число міського населення Української РСР у результаті урбанізації зросло на 3 млн. осіб. Природний приріст міського населення склав 2,5 млн осіб [73, с. 292]. У Тернопільській області середній коефіцієнт природного приросту для сільської місцевості становив 0,011 %, для міст – 0,015 %, причому помітним було зростання останнього на 0,002 % щорічно [78, с. 214]. У 1970 р. зі всіх вибулих із сільської місцевості області в міста Тернопільщини мігрувало 36,5 % [37, с. 65]. Згідно поданої інформації очевидним стає факт збільшення чисельності міського населення за рахунок сільського, та зростання темпів природного приросту у містах.

Першочерговою причиною міграції з українських сіл був виїзд молоді на навчання, проведення організованого переселення, примусовий виїзд на роботу в промислові райони країни чи в радгоспи і колгоспи областей Південного економічного району, де відчувався дефіцит робочої сили. Метою цієї переселенської політики було бажання сформувати єдиний радянський народ, у якому поняття етнічності та національних особливостей відходили на другий план.

Потрібно зазначити, що працівники, які прибували у сільські населені пункти, значно відрізнялися від тих, що мешкали у містах. Приїзд у села доволі часто відбувався під впливом адміністративних чинників, оскільки після завершення навчання студенти були зобов'язані працювати за направленням і не завжди були готові пов'язати свою долю з сільською місцевістю. Як зазначає Б. Заставецький: “Між мігрантами, що вибувають із сільської місцевості області, і тими, що прибувають, є деякі відмінності. У сільську місцевість прибувають переважно спеціалісти сільського

господарства, вчителі, лікарі, працівники сфери обслуговування. Вибувають переважно колгоспники на сезонні роботи та молодь на навчання і роботу” [37, с. 66]. Найактивнішу участь в міграціях у межах області та поза ними брало населення працездатного віку та неодружена молодь.

Розглядаючи міграції на рівні окремих районів, слід зазначити територіальні відмінності у співвідношенні між прибулими і вибулими, що призводять до різниці сальдо міграцій в районах області. Так, у 1970 р. із сіл 16 районів Тернопільщини додатне сальдо міграцій мали Бережанський (+0,16 %) і Тернопільський райони (+10,2 %), а для решти характерним було від’ємне сальдо [37, с. 67]. Подібна ситуація спричинена наявністю у районних центрах дефіциту робочої сили, яка виникла внаслідок введення в дію великих промислових підприємств.

Зростання чисельності населення Тернопільського району склалося за рахунок осідання сільських мігрантів з інших районів області. Подібне розселення мігрантів пов’язано з їх працею в обласному центрі, в приміських колгоспах [37, с. 67].

Відзначимо, що урбаністичні процеси на Тернопільщині відбувалися дещо повільніше, ніж у решті регіонів УРСР, де урбанізація міст інтенсивно відбувалася у 1953–1964 рр. Для Тернопільської області інтенсивні урбаністичні процеси розпочалися лише у другій половині 60-х рр. ХХ ст.

Отже, невід’ємною складовою частиною вивчення динаміки населення є дослідження міграційних процесів. Міграція населення Тернопільської області перебувала у нерозривному зв’язку з її соціально-економічним розвитком. Характерною рисою міграційних процесів 1950–1960-х рр. був відтік сільського населення в міста та за межі області. Основну частку прибулих в область становили інженерно-технічні робітники та працівники соціальної сфери, при чому істотними були відмінності між прибулими у міста та села області. Оскільки, сільська місцевість відчувала гостру потребу у кваліфікованих кадрах, а у містах, як правило, бракувало лише спеціалістів з окремих спеціальностей.

4.2. Репатріація населення та її наслідки

Демографічні зміни, яких зазнала Тернопільська область після завершення Другої світової війни, були обумовлені низкою факторів, серед яких вагоме місце займали репатріаційні процеси. Термін репатріація (від лат. *repatriation* – повернення на батьківщину) означає повернення емігрантів у країну, звідки вони походять, з поновленням їх у правах громадянства, повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, що опинилися за межами своєї країни внаслідок війни [39, с. 68]. Репатріація, як правило, здійснюється на основі системи міжнародних договорів. Зокрема, угодах, укладених між СРСР, Великобританією та США 13 лютого 1945 р., СРСР та Бельгією 13 березня 1945 р., СРСР та Францією 29 червня 1945 р., передбачалося взаємне співробітництво у питаннях повернення на батьківщину громадян договірних сторін [39, с. 68].

Проблема репатріації торкнулася не тільки громадян СРСР, а й практично усіх народів Європи. За підрахунками вчених, на кінець війни за кордоном залишалися 4755942 радянських громадян, які підлягали поверненню на Батьківщину [39, с. 69]. Водночас чисельність українців серед усіх репатріантів, як зазначає низка науковців, становила близько 55 %, тобто трохи більше 2,5 млн (30 % становили росіяни, 12 % – білоруси, 3 % – представники балтійських країн) [12, с. 36]. Констатуємо той факт, що частина українців з метою уникнення примусового повернення на територію СРСР використовувала усі наявні методи, у тому числі відносила себе до громадян інших країн.

Радянське керівництво проводило активну підготовчу роботу до процесу репатріації своїх громадян, та подальшого облаштування їхньої долі. Створювалися спеціалізовані управління, завданням яких була організація прийому, перевезення, розміщення, матеріального, харчового, медичного і грошового забезпечення та працевлаштування репатрійованих

громадян. Так, 23 жовтня 1944 р. Постановою Ради Народних Комісарів СРСР створено управління уповноваженого у справах репатріації на чолі з генерал-полковником Ф. Голіковим [39, с. 72]. В УРСР було створено відділ у справах репатріації, якому підпорядковувалися обласні відділи репатріації, мережі прикордонних перевірко-фільтраційних і збірно-пересильних пунктів і обласних переселенських розподільчих пунктів [42, с. 16]. Відповідно до даної постанови у Тернопільській області було створено обласний відділ репатріації, основними напрямками роботи якого були: прийом і облік репатрійованого населення; забезпечення та контроль його медичного і санітарного обслуговування; надання репатріантам грошової, речової та іншої матеріальної допомоги; їх працевлаштування; розгляд і вирішення скарг і заяв репатрійованих громадян і їхніх родичів, а також організація та контроль політично-масової роботи серед репатріантів і населення області [42, с. 12–13].

Наголосимо, що не тільки СРСР використовував агітаційні методи роботи серед репатріантів, активну діяльність у даному напрямку проводили країни Західної Європи, Північної та Південної Америки, Австралії та Океанії. Як зазначає Т. Турчин: “Бразилія, Венесуела, Австралія та Канада потребували робочої сили у різних галузях промисловості. У цих країнах не вистачало шахтарів, будівельників, лісорубів та інших працівників. Тому вони різними способами сприяли збільшенню кількості бажаючих виїхати за межі Німеччини. Примусові робітники під час проходження фільтрації згадували про діяльність спеціальних вербувальних загонів у таборах для переміщених осіб” [80, с. 437].

Про результат роботи агітаторів та настроїв переміщених осіб свідчить той факт, що станом на грудень 1950 р. у західних зонах окупації Німеччини та Австрії перебували 31216 осіб [39, с. 129], а уже наступного року їхня чисельність становила 24937 [39, с. 130]. Поступове зменшення

чисельності переміщених осіб було обумовлено практичною завершеною процесу репатріації та подальшою еміграцією у Західну Європу та Америку.

Як стверджує Г. Грінченко, 70 % українців знайшли новий дім у англійських країнах Північної Америки й Австралії [12, с. 51]. Це обумовлено тим фактором, що серед усього загалу українців були не лише остарбайтери, а й колишні військові, які брали участь у Другій світовій війні у складі іноземних військових формувань, працівники німецької окупаційної адміністрації та вояки Української повстанської армії.

У даному контексті потрібно зазначити і способи, до яких вдавалися переміщені особи, щоб уникнути повернення на територію Радянського Союзу. Як зазначає С. Гальчак: “Одні підробляли документи, приписуючи собі польське, чеське, югославське чи яке-небудь інше громадянство; другі – зуміли правдами й неправдами затримати свій від’їзд до того часу, поки закінчилося примусове повернення радянських громадян союзними країнами [10, с. 321].

Таким чином, на початку 1950-х рр. процес масової примусово-добровільної репатріації був завершений, що спричинило скорочення персоналу обласного відділу репатріації. Як зазначає Т. Мелешко: “чисельність їхніх працівників” урізали” вдвоє – до 42-х осіб (місячний фонд заробітної плати – 36640 крб). Такі штати та посадові оклади залишалися діючими до моменту ліквідації системи органів репатріації на території УРСР у січні-березні 1953 р.” [42, с. 13].

Відбулися зміни і у функціональних обов’язках репатріаційних відділів. До вже відомих завдань додалася робота з обліку осіб, що повернулися, моніторингу їхнього становища у населеному пункті, залучення позитивних прикладів до пропагандистської діяльності. Окрім того, вважалося, що репатріанти під час перебування за кордоном зазнали негативного впливу, тому обов’язковим було проведення лекцій та доповідей серед них.

Науковці, що досліджують повоєнну міграцію населення, умовно поділяють процес репатріації із західних окупаційних зон на 4 періоди:

1) лютий – вересень 1945 р. характеризувався добровільною репатріацією, за винятком примусової передачі радянській стороні осіб, які були взяті в полон у німецькій формі;

2) жовтень 1945 – червень 1947 р. відзначався переважно примусовою передачею людей радянським репатріаційним місіям;

3) липень 1947 – грудень 1951 р. добровільна, але нечисленна репатріація;

4) 1952–1953 рр. – поодинокі добровільна та примусова репатріації, переважно із країн Америки, Австралії та Західної Європи [40, с. 41].

Актуальними для дисертаційного дослідження є репатріаційні процеси, що тривали з 1950 р., тобто поодинокі добровільні та примусові повернення.

Характерною рисою Тернопільської області була внутрішня репатріація. Зокрема, доволі складним шляхом відбувалося повернення етнічних поляків до Польської народної республіки. Репатріація поляків на їх батьківщину була складною справою не лише з морально-етичних міркувань, але й з політичних. Тривалий період після завершення Другої світової війни репатріація польського населення, за винятком організованих переселенських операцій, носила спонтанний характер. Лише 17 листопада 1950 р. РМ СРСР прийняла постанову за № 4668-2008с. Невдовзі РМ УРСР продублювала її постановою від 28 грудня 1950 р. № 4110-360с “Про репатріацію на батьківщину дітей польських громадян” [55, с. 184]. Врегулювання процесу репатріації польського населення дало свої наслідки. Зокрема, з початком 1950-х рр. чисельність польських репатріантів коливалась в межах 5–10 тис. осіб щорічно. У 1957 р. з території Тернопільської області виїхало у Польщу згідно процесу репатріації 7302 особи [4, арк. 23]. Подібні дані є доволі вагомими та свідчать про масовий характер виїзду з Тернопільської області польського населення. Водночас,

ті поляки, які залишалися у регіоні, потрапили під процес асиміляції, першочергово українцями.

Кількість репатріантів, які прибули в Тернопільську область у 1956 р. станом на 10 грудня, становила 15 осіб. Вихідцями з міст були 5 осіб, сіл – 10 [35, арк. 1]. Водночас чисельність усіх тих, хто прибув в область упродовж 1956 р. склала 276 осіб [35, арк. 3]. Від інтенсивності репатріаційних потоків залежала також подальша доля репатріантів. При незначних кількісних показниках місцева влада швидкими темпами вирішувала питання їхнього працевлаштування. Зокрема, кількість непрацевлаштованих репатріантів на 1 грудня 1956 р. становила 11 осіб (Див. таблиця 10). Дана ситуація є доволі показовою, оскільки значна частина репатріантів була непрацездатного віку та потребувала догляду зі сторони своїх рідних. Працевлаштування переміщених осіб на рівні 96 % у 1956 р. демонструвало особливості пропагандистської та агітаційної роботи місцевої влади з подібними особами. Особливості побуту репатрійованих осіб часто публікувалися у місцевій пресі, їх залучали до культурно-ідеологічних заходів, метою яких було висміювання капіталізму та демонстрування переваг комуністичного способу життя. Хоча, у більшості випадків, репатріанти поверталися в СРСР не для подальшого працевлаштування чи пропаганди комуністичних цінностей, а до своїх рідних та близьких, доволі часто, щоб просто прожити останні роки життя на Батьківщині.

Динаміка репатріаційних процесів у 1957 р. була дещо вищою та становила 142,5 % від попереднього року. Загальна кількість репатріантів у 1957 р. становила 393 особи, з яких 49 % були вихідці з Аргентини та 21 % з Канади [61, арк. 4–32].

Зворотні репатріаційні процеси із території Тернопільської області були спрямовані до Польщі, куди виїжджало місцеве польське населення. Зокрема, згідно архівних матеріалів станом на 1 липня 1958 р. з області

виїхало 1406 особи [4, арк. 24]. У наступні два роки – 3071 та 1056 осіб [59, арк. 5, 17].

Упродовж 1958–1959 рр. чисельність прибулих помітно спадала, що було обумовлено об'єктивними причинами. Кількість бажаючих повернутися на Батьківщину помітно зменшилася, а серед тих, що хотіли повернутися, проводилась скрупульозна перевірка на предмет лояльності до радянського режиму. У квітні 1958 р. до Тернопільської області прибув 1 житель Уругваю [62, арк. 2]. Упродовж трьох наступних місяців у Тернопільську область прибуло 3 репатріантів і реемігрантів, з яких двоє були жителями Франції та один – Канади [62, арк. 1]. Чисельність осіб, що в'їхали на Тернопільщину у 1958 р., була однією з найнижчих за весь попередній період репатріації, що обумовлювалося, у першу чергу, зменшенням кількості бажаючих повернутися в СРСР через розуміння усіх бюрократичних складностей, через які доведеться пройти під час репатріації. Незважаючи на політичну складність процесу повернення на Батьківщину, все ж знаходилися бажаючі, які поверталися. Кількість репатріантів у 1959 р. становила 38 осіб, з яких 76 % були вихідцями з Аргентини та Канади [63, арк. 1–7].

Репатріаційні процеси 60-х рр. ХХ ст. демонстрували повернення громадян із країн Західної Європи та Америки, оскільки репатріація з окупаційних зон була завершеною.

Кількість репатріантів у першому кварталі 1960 р. становила 16 осіб, з яких 56 % були вихідцями з Аргентини та Канади [64, арк. 1–2]. Зазначимо, що це доволі низький показник у порівнянні з попередніми періодами.

Станом на 5 листопада 1960 р. в Тернопільську область прибуло 454 особи, у тому числі 65 родин, у яких налічувалося 173 члени сімей. Із загальної кількості прибулих громадян у містах проживали 92 особи, у сільській місцевості – 362. Репатріанти і реемігранти, які прибули в область, були забезпечені житлом і проживали у комунальних відомчих квартирах –

91 особа, особистих будинках – 328 осіб, у рідних – 25 осіб [23, арк. 1]. Державне керівництво на цьому етапі репатріації проводило скрупульозну політику обліку переміщених осіб, перевіряло побутові та соціальні умови їхнього проживання. Відповідно до постанови РМ СРСР у лютому 1960 р. була проведена перевірка умов проживання громадян, які повернулися, що констатувала задовільний рівень побутової забезпеченості. Подібна перевірка показала і проблеми переселенців, які мали бути ліквідовані у короткий термін.

Як зазначає Т. Пастушенко: “Можна припустити, що самі репатріанти почували себе деякою мірою поза основними соціальними групами суспільства, в позакласовому просторі, такими собі маргіналами” [54, с. 267]. Репатріанти обов’язково мусили реєструватися у відповідних органах за місцем проживання й регулярно проходити повторну перевірку. Під час прийому на роботу, навчання, вступі до партії, для поїздки за кордон чи зміни місця проживання потрібно було заповнювати певні документи, у яких необхідно було свідчити стосовно своєї (чи найближчих родичів) участі у Другій світовій війні. Зазначимо, що такі питання зберігалися в анкетах і певний час після розпаду СРСР. Перелічені обставини вказують на довготривалий нагляд за репатріантами (поряд з іншими категоріями позбавленців) у радянському суспільстві, що у свою чергу можна сприймати як штучне заниження їх соціального статусу, тобто маргіналізацію [54, с. 268].

У наступному 1960 р. 43 громадянина висловили бажання повернутися на постійне місце проживання у Тернопільську області із-за кордону. Згідно інформації, яка міститься у доповідній записці завідуючого відділом оргнабору робітників та переселення Тернопільської області В. Кононенко, в результаті розгляду 34 особи отримали позитивну відповідь, двом було відмовлено та ще 7 справ перебували на розгляді [23, арк. 2].

Отже, згідно із змісту доповідної, стає очевидно, що не усім бажаним надавалася можливість повернення на батьківщину. Відповідні комісії ретельно вивчали справи аплікантів на можливість співробітництва з ворогом та користі для СРСР.

Як свідчить записка керівнику головного управління організованого набору робітників і переселення при РМ УРСР О. Могилі В. Кононенка від 8 серпня 1961 р., станом на 1 липня 1961 р., серед прибулих, 8 осіб були непрацездатного віку та перебували на утриманні родичів [23, арк. 3]. Загалом у 1961 р. в Тернопільську область прибуло 22 особи, з яких 55 % – мешканці Канади [72, арк. 1–10]. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що основну частку репатріантів становили вихідці з Північної Америки. Також цікавим є факт, що близько 45 % осіб були непрацездатного віку та потребували допомоги з боку держави.

Серед причин репатріації важливе місце посідала необхідність возз'єднання сімей. Однак, на жаль, радянське керівництво не вважало цей чинник домінуючим і далеко не завжди йшло на зустріч проханню людей щодо їх повернення на батьківщину. Так, для прикладу, наведемо лист голові Шумської районної ради депутатів Левченко (таємно) від В. Кононенка 15 вересня 1962 р. про прохання громадянина Австралії Кулина С. М., який на даний момент проживає у м. Канберра про повернення до своїх батьків у с. Кути Шумського району Тернопільської області (Див. додаток А). Дане прохання є свідченням бажання С. М. Кулини піклуватися про своїх батьків, оскільки вони були непрацездатного віку та потребували догляду. Проте відповідь влади у листі заступника Голови виконкому Тернопільської обласної ради депутатів трудящих О. Дебелого О. Могилі стала прогнозованою і відображала тодішню політичну кон'юнктуру. Зокрема, у ній йдеться про те, що прийняти гр. Кулину С. М. не було можливості у зв'язку з тим, що його родина скомпрометувала себе перед радянською владою, а рідні не могли

забезпечити його житлом [65, арк. 6]. Зазначимо, що аналіз архівних даних підтверджує непоодинокість таких випадків.

У 1963 р. на Тернопілля прибуло лише 18 репатріантів, з яких 55 % були мешканцями Канади [65, арк. 1, 2, 5]. Станом на 23 квітня 1963 р. у Теремовлянський район Тернопільської області прибула 41 особа, з яких 7 осіб померло, та 4 вибули за межі району. Значна частина прибулих мала похилий вік та була на утриманні своїх родичів [21, арк. 3]. Водночас владою проводилась відповідна робота з тими, хто не брав участі у громадських роботах, не випишував газет.

Упродовж наступних років, репатріаційні процеси носили млявий характер та проводилися у відповідності із заявами-проханнями емігрантів без яскраво вираженої зацікавленості влади у даних особах. Реальну можливість повернутися на Батьківщину отримували лише ті особи, які у минулому нічим не завинили перед Радянським Союзом та при ретельній перевірці усіх членів сімей, з яких вони походили [75, с. 137].

Ситуація, що склалась у наступні роки, безпосередньо залежала від вищеназваних факторів та бажання емігрантів повертатися додому. Кількість репатріантів за 1964–1970 рр. у Тернопільську область становила 90 осіб, що є доволі низьким показником. Динаміку міграційних потоків відображено у таблиці 9 “Чисельність репатріантів Тернопільської області 1964–1970 рр.” (Див. таблиця 9).

Таким чином, розпочинаючи з другої половини 60-х рр. ХХ ст. процес репатріації на Тернопільщині був фактично завершеними. Уже з 1965 р. спостерігався спад чисельності прибулих (за винятком 1968 р.), який у 1970 р. склав 5 осіб. Згодом репатріаційний процес перестав розглядатися як окреме явище та аналізувався у ході міграційної активності населення.

Отже, динаміка процесу репатріації населення Тернопільської області упродовж 50–60-х рр. ХХ ст. полягала у сповільненні темпів прибуття осіб із-за кордону, що було обумовлено завершеністю міграційних процесів, спричинених Другою світовою війною.

Умовно можна виділити два репатріаційних потоки: перший був спрямований з Європи, в основному із окупаційних зон та переважав до середини 1950-х рр.; другий складав потік мігрантів з країн Америки та Австралії і був характерний у 1950–1960 рр. Спільною рисою для усіх репатріантів, незважаючи на країну їхнього вибуття, був процес їхньої адаптації у радянському суспільстві, який полягав у постійному контролі та тиску з боку відповідних органів.

Для СРСР тема репатріації була особливо важливою, у першу чергу для пропаганди комуністичного способу життя. Тому була створена система органів, які контролювали життя репатріантів на усіх стадіях. Особливу роль у даному процесі відіграли місцеві органи влади, оскільки на їхні плечі лягла функція адаптації переміщених осіб та постійне спостереження за їхньою діяльністю.

4.3. Організовані набори та переселення робітників і селян Тернопільської області

Система організованого переселення жителів Тернопільської області у 50–60 рр. ХХ ст. є малодослідженою та включає в себе аналіз тогочасної державної політики і особливостей розвитку економіки регіону. Як зазначає Е. Сеїтова: “Радянська влада створила орган, в обов’язки якого входило керівництво процесом масового переміщення населення” [60, с. 63], для забезпечення його діяльності функціонувала розгалужена система республіканських, обласних та районних управлінь, в обов’язки яких входило здійснення переселенської діяльності. Серед таких органів – головне переселенське і головне управління при РМ УРСР, що було реорганізоване в лютому 1967 р. у Державний комітет РМ УРСР із використання трудових ресурсів [30, с. 164]. На місцевому рівні при крайових та обласних радах депутатів трудящих були створені переселенські відділи, що безпосередньо підпорядковувалися головному переселенському управлінню. Тернопільська обласна контора з організованого набору робітників, створена на підставі наказу головного управління з організованого набору робітників при РМ УРСР від 15 квітня 1950 р. №163–к, проіснувала до 1 липня 1953 р., коли на її базі був створений відділ організованого набору робітників Тернопільського облвиконкому. Керівником переселенського відділу з 1946 р., був А. Шерстюк [82, арк. 10]. Згідно із рішенням облвиконкому від 12 серпня 1955 р. № 818 відділ був об’єднаний з відділом переселення у відділ організованого набору робітників і переселення облвиконкому. Відповідно до указу Президії Верховної Ради УРСР від 5 травня 1967 р. на базі цього відділу був створений відділ з використання трудових резервів облвиконкому [22, с. 264]. Чисельність працівників переселенського відділу у 1951 р. становила 7 осіб [82, арк. 1 зв.], а наступного року число працівників установи зросло до 8 [158, арк. 9].

Масштаби і напрямки міграції визначалися політикою планомірного розміщення і розвитку виробничих сил на території країни. Зокрема, задля задоволення потреб у трудових ресурсах у регіонах, де їх було недостатньо, держава використовувала організований набір робітників і спеціалістів, здійснювала сільськогосподарське переселення у визначені райони [24, с. 21]. Потреби загальносоюзного розвитку економіки домінували над індивідуальними потребами робітників і тому доволі часто оргнабір здійснювався силовими методами. Зокрема, здійснювалося планування переселення, застосовувалося трудове право воєнного часу, попри відсутність військових дій. У 1949 р., відповідно до постанови РМ СРСР від 30 червня 1949 р., до колгоспів Ізмаїльської, Миколаївської, Одеської, Запорізької та Дніпропетровської областей, що відчували гостру нестачу працівників сільського господарства, було переселено 14 тисяч сімей колгоспників та одноосібних селян з північних та західних областей УРСР [49, с. 267]. У 1950 р. з Тернопільщини було переселено 3515 сімей, що складало 43,5 % від запланованої кількості [51, арк. 4]. У Запорізьку область – 1215 сімей, Дніпропетровську – 429, Миколаївську – 1622 та Харківську 256 [51, арк. 1]. Таким чином, річний план з переселення був провалений, що вкотре підтвердило небажання покидати рідні домівки населенням області.

Поверненню виселених жителів Галичини мав перешкоджати перерозподіл їхньої власності, в тому числі й житлових будинків, що на практиці нагадувало звичайний грабіж. У доповідній записці “Про наявність у західних областях нереалізованого майна репресованих осіб” від заступника завідувача сільгоспвідділу ЦК КП/б/У Федченка на ім’я секретаря ЦК КП/б/У Кириченка зазначалося, що на 1 лютого 1951 р. у Тернопільській області було 4725 будинків та 4756 дворових будівель репресованих осіб, які оцінювалися у 10552000 руб. [49, с. 269]. Про кількість їхніх господарств на території Галичини у 1951 р. може свідчити довідка про кількість розглянутих справ на виселення куркулів із західноукраїнських областей від 30 березня 1951 р. У

Дрогобицькій області таких справ було 129, у Львівській – 214, у Станіславській – 116, у Тернопільській – 417 [49, с. 269].

На 1 січня 1950 р. із західноукраїнських областей до Ворошиловградської області прибуло 109 сімей у кількості 384 особи, а до Сталінської – 633 сім'ї чисельністю 2700 осіб. Однак траплялося, що місцеві керівники примусово відбирали у переселенців будівельні матеріали, чим створювали перешкоди у справі облаштування на новому місці проживання [50, с. 140]. Подібна ситуація приводила до конфліктів з місцевими органами влади, спричиняла зміну переселенцями місця свого перебування та доволі часто стимулювала їхнє повернення додому.

До числа виселених осіб з території Тернопільської області зараховували учасників руху опору, “куркулів”, єговістів, “андерсівців” та членів їхніх родин. Станом на 1950 р. їхня кількість склала 7464. У 1951 р. кількість виселених зменшилась до 3005 осіб, а у наступному році склала 298 осіб [9, с. 82]. Як бачимо, радянська переселенська машина докладала максимум зусиль для переселення осіб, які висловлювали незгоду з політикою влади. Як свідчать дані, до учасників руху опору влада зараховувала учасників УПА, прихильних до повстанців жителів та усіх, хто не хотів змиритися з тоталітаризмом.

Як свідчать довідки переселенського відділу при виконкомі Тернопільської обласної ради, в 1953 р. лише у південні області УРСР планувалося переселити 3000 сімей, загальною кількістю 12000 осіб. Фактично було переселено 3082 сім'ї, загальною чисельністю 12295 осіб. Загальна сума витрат на переселення такої кількості людей становила 5533991,16 руб., однак, згідно плану, витрати мали становити 5846564 руб. [56, арк. 7]. Економія коштів на суму понад 300 тис. руб. та перевиконання плану набору робітників є безпосереднім підтвердженням примусового характеру переселення та орієнтації на результат за будь-яку ціну.

Переселенські акції у 1952 р. держава профінансувала на суму 5546117,08 руб. [56, арк. 10], що становить 102 % від суми 1953 р.

Відповідно до постанови тогочасного уряду УСРР від 12 серпня 1949 р. під № 12285 “Про переселення переселенців в середині республіки” у Тернопільській області переселено 11760 сімей [56, арк. 15]. Детальніше цей процес розглядається у таблиці 10 “Чисельність переселених сімей з території Тернопільської області у 1950–1952 рр.” (Див. таблиця 10).

Таким чином, найбільша частка осіб (9070) була переміщена у Миколаївську та Запорізьку області упродовж 1950–1951-го рр., оскільки, в 1952 р. переселення проводилося лише у південному напрямку до Миколаївської та Херсонської областей. Призупинення переселення у індустріальні райони є свідченням зменшення потреб низькокваліфікованої робочої сили для потреб промисловості та зростання потреб у робітниках у сільському господарстві.

Незважаючи на державний контроль над процесом організованого набору та переселення осіб, значна частина переселених повернулася у Тернопільську область одразу після приїзду у місце виселення. Серед найбільш поширених причин повернення було незадоволення важкими умовами праці та незабезпеченість умовами проживання для сім’ї. Влада на місцях не завжди допомагала переселенцям облаштувати їхній побут та ігнорувала їх бажання у його покращенні. У таблиці 11 “Чисельність переселенців, які повернулися у Тернопільську область в 1950–1952 рр.” (Див. таблиця 11) подано інформацію щодо чисельності переселенців, які повернулися у Тернопільську область в 1950–1952 рр.

Відповідно до даної таблиці, можемо зробити висновок, що значна частка осіб, які повернулися після процесу переселення в Тернопільську область, не захотіла повертати витрачені на переселення кошти та отриману одноразову допомогу. Зокрема, через відмову добровільно повернути гроші у 1952 р. до суду було направлено справи 123 сімей [56, арк. 16]. Відповідно до боргового рахунку № 180 Переселенського відділу Тернопільської області суму боргу за переселенцями, які отримали одноразову допомогу та відмовилися від виїзду в 1952 р., склала 2452, 65 руб. [56, арк. 21].

Розмір одноразової безповоротної матеріальної допомоги робітникам, що складала договір на роботу, становив 200 крб [44, арк. 8]. Виплати проводилися у дві черги: 50 % від суми видавалися готівкою особисто в руки при відправці у визначені райони, решту 50 % при приїзді на місце роботи за рахунок тієї організації, куди направлялися робітники.

Незважаючи на наявність багатьох факторів, що гальмували процес організованого набору та переселення мешканців Тернопільської області, керівництво УРСР щорічно нарощувало планову чисельність осіб та розширювала географію областей входу населення. Постановою РМ УРСР № 126 від 29 січня 1954 р. для Тернопільської області було встановлено план на 1954 р. у розмірі 2000 сімей. У південні області УРСР для сільськогосподарських робіт мали переселити 1350 сімей, а 650 – за межі УРСР (Приморський край – 250 сімей; Хабаровський край – 400). Водночас постановою РМ Української РСР № 615 від 8 травня 1954 р. план для південних областей УРСР зменшено до 1150 сімей [57, арк. 2].

Такі значні планові показники Тернопільщині виконати було не під силу, оскільки населення області не проявляло бажання покидати свої домівки та змінювати місце свого проживання. Наслідком цього стало виконання плану переселення 1954 р. на 16,6 %, зокрема: 300 сімей та 1230 осіб, з яких працездатними була лише 661 особа. У Південні області УРСР переселено 132 сім'ї у складі 531 особи (287 осіб працездатні); у Хабаровський край – 30 сімей, чисельністю 136 осіб (72 працездатні); Приморський край – 104 сім'ї у кількості 420 членів (223 працездатні); на Цілинні землі переселено 34 сім'ї (143 особи, з яких 79 працездатні) [57, арк. 2].

Серйозними проблемами перед відділом оргнабору стали невиконання плану, висока плинність завербованих через незадовільні житлово-побутові умови, погану організацію праці та грубість з боку безпосереднього керівництва [82, с. 130]. Для того, щоб виправити ситуацію керівництвом відділу переселення проводилась масова роз'яснювальна та агітаційна робота серед населення, доводилась система пілг та робився акцент на грошову

винагороду переселенцям. Як свідчать архівні матеріали, до агітаційної кампанії було залучено окрім працівників відділу оргнабору працівників облвиконкомів, райвиконкомів, колгоспів та уповноважених від південних областей, яких у Тернопільській області в 1954 р. працювало 109 осіб [57, арк. 3].

Загальна сума витрачених коштів у ході переселення за 1954 р. склала 591 тис. крб [44, арк. 5]. Серед нагальних проблем, що вимагали першочергового вирішення, залишалося нормальне харчування та постачання продовольства державними установами. Секретарі обкомів постійно сигналізували в центр про неможливість вчасно, а головне, повністю забезпечити робітників підприємств необхідними промисловими і продуктовими товарами власними силами [8, с. 220].

Наслідком невиконання плану набору робітників був наказ № 3 головного управління організованого набору та переселення робітників при РМ УРСР від 13 січня 1954 р. [44, арк. 1], у якому акцентувалося на грубих помилках при веденні агітаційної роботи, містилися рекомендації щодо ведення звітних документів та особистої відповідальності керівника Тернопільського обласного відділу оргнабору та переселення М. Хижняк.

У відповідності до Витягу з додатку до наказу № 11 управління організованого набору та переселення робітників від 23 січня 1954 р. план набору робітників для Тернопільської області становив: для Міністерства житлово-цивільного будівництва УРСР – 100 осіб, Міністерства місцевої і паливної промисловості УРСР – 100 осіб [44, арк. 6]. План набору робітників для Міністерства оборони СРСР, а саме Севастопольвійськморськбуду (пер. авт.) складав 500 осіб [43, арк. 9].

Радянська переселенська машина використовувала усі доступні методи вербування населення і досить часто застосовувала їх до одних і тих же осіб декілька разів. Особи, які повернулися із сезонних робіт, були основним ресурсом для чергового набору наступного року, оскільки їм було легше покидати свої домівки та змінювати місце роботи. Доволі часто переселенню

підлягало населення, яке уже відчуло особливості даного процесу. Так, у 1954 р. у с. Галицинівка Миколаївської області був виселений житель с. Білоголови Залозецького району Тернопільської області Феличин Матвій Матвійович, який був переселений у Тернопільську область у 1940 р. з Львівщини [29, арк. 5]. Упродовж періоду перебування переселенців на своєму новому місці роботи Обласне управління організованого набору і переселення цікавилось їхньою поведінкою, вимагаючи регулярних характеристик з місця роботи. За інформацією секретаря Тернопільського обкому КПУ В. Лисенка про проведену роботу серед колишніх оунівців, що повернулися з ув'язнення, у січні 1957 р. спецкомісія вирішила виселити за межі області 305 осіб, з яких республіканською комісією було затверджено рішення стосовно 260 осіб [49, с. 275–276]. Інформацію про подальше переміщення колишніх представників ОУН ми не знайшли, тому можемо лише констатувати наявний факт, у роботі переселенських органів.

Виконання річних планів набору робітників на Тернопільщині, як свідчать документи, супроводжувалося значними матеріальними затратами, що не завжди давали відповідні результати. У 1956 р. план набору робітників становив 8650 осіб, проте він був виконаний станом на 30 грудня 1956 р. лише на 75,6 % [26, арк. 35]. Це доволі низький показник, у порівнянні з попередніми періодами, проте він відображає настрої, що побутували серед населення області.

З метою покращення соціально-побутових умов працівників Донбасу урядом УРСР було прийнято постанови № 588 “Про прийом, розміщення, працевикористання робітників, які прибувають на шахти і будови міністерства вугільної промисловості УРСР” від 5 травня 1955 року та № 815 “Про підготовку кваліфікованих кадрів і заходи по зниженню плинності робітників шахт міністерства вугільної промисловості УРСР” від 1 липня 1955 р. У зазначених постановах йшла мова про попередження керівників вугільних трестів та шахт про особисту відповідальність за належний прийом, влаштування, побутове обслуговування і навчання робітників [50, с. 152].

Проведення оргнаборів для роботи в Донбасі супроводжувалося потужною агітаційною компанією, яка мала на меті полегшити залучення робітників для роботи на новому місці. Було створено образ героя-шахтаря, чия праця сприяла посиленню могутності радянської держави [50, с. 146–147].

Кращою ситуація з виконанням поставленого плану була у 1957 р., – 97,8 % від запланованої кількості або 6150 осіб [27, арк. 80]. Для того, щоб виконати поставлений план, недостатню кількість осіб зараховували до списку тих, що були в дорозі, проте не виключено, що значна частина і справді ще не прибула до місця призначення. Так, у січні 1958 р. 67 відправлених осіб були зараховані до 1957 р. як такі, що перебували в дорозі [74, арк. 2]. Проаналізувавши отримані дані, можна зробити висновок, що органами набору робітників свідомо корегувалися кінцеві дані для покращення статистики виконання планів, оскільки облік осіб проводився при відправці з місць збору, а не при прибутті на місце призначення. Це було більш прийнятним варіантом для області відправника, оскільки, частина робітників самовільно поверталася додому через незадоволення умовами праці чи проживання.

Напрямок переселення осіб з Тернопільської області визначався в основному їхньою кваліфікацією і тому переважаючими були сільськогосподарські регіони. Відповідно до постанови РМ УРСР від 28 грудня 1957 р. переселення мало відбуватися у південні області України та Актюбинську область Казахської РСР [25, арк. 1]. Про хід виконання переселення сімей у дані регіони йдеться у доповідній записці інспектора організованого набору робітників і переселення Велико-Дедиркальського району В. Гуменюка, у якій наводиться інформація, що станом на 5 серпня 1960 р. з району переселено 35 сімей, в тому числі: у Миколаївську область – 9; Кримську – 18, Казахську РСР – 8 [196, арк. 10]. План переселення для цього району складав 45 сімей [25, арк. 11]. Як бачимо, показник виконання є доволі високим, і, у певній мірі, не співпадає із загальноприйнятими тенденціями.

Порядок планування переселення змінився у 1960 р. Згідно з постановою РМ УРСР від 6 серпня 1960 р. № 1260, передбачалося розпочати активне будівництво житла для населення. Ще одним чинником покращення результатів переселення головне управління вважало перехід від будівництва одномісних будинків до багатоквартирних. У жовтні 1962 р. Управління подало РМ УРСР проект постанови “Про будівництво багатоквартирних (багатоповерхових) будинків для переселенців у радгоспах південних областей України” [30, с. 166].

Загалом у 1966 р. вартість однієї переселенської сім'ї у південні області країни для держави становила 1187,2 крб, враховуючи одноразову грошову допомогу на родину з 4 осіб – 93,5 крб, перевезення переселенців і їхнього майна – 38,9 крб та віднесення за рахунок Держбюджету 30 % вартості житлового будинку з надвірними будівлями – 1050 крб [30, с. 166]. Проте своєчасне надання пільг та грошової допомоги переселенцям відбувалося не завжди. Низька оплата за трудовень, нестача води в багатьох колгоспах і радгоспах вселення, а також байдуже ставлення до задоволення потреб, запитів переселенців підштовхували населення до повернення на попередні місця проживання. Як показує радянська статистика, найбільший відсоток повернення був серед переселенців із Тернопільської області – 14,1 % [30, с. 167].

Серед працівників відділу організованого набору робітників і переселення Тернопільського облвиконкому практикувався обмін досвідом ведення агітаційної роботи. У бюлетені обміну досвідом від вересня 1965 р., поруч з успішними пропагандистськими історіями працівників, публікувалися рекомендації та поради для осіб, які займалися агітацією та роз'яснювальною роботою серед населення. Зокрема, план оргнабору III кварталу 1965 р. повинні були виконати достроково за два з половиною місяці [38, арк. 2].

Незважаючи на значні кількісні планові показники переселення у 1967 р., а саме 750 сімей, з яких 200 – у Актюбинську область Казахської РСР, динаміка

виконання залишалася наближеною до попередніх років. Так, у Казахстан переселили лише 42 сім'ї, а загальне виконання плану становило 71,3 % [5, арк. 37]. Паралельно організованому набору робітників відбувався і самовільний виїзд за межі області, відмінність якого полягала у самостійному пошуку та виборі місця роботи і проживання. Зокрема, з Підволочиського району у 1957 р. неорганізовано виїхало за межі УРСР 85 осіб, на сільськогосподарські роботи у межах України 71 особа, з яких 29 – без дозволу керівництва колгоспів [13, арк. 22]. У 1968 р. з Бережанського району Тернопільської області на сезонні роботи виїхало в результаті організованого набору 291 особа, водночас самовільно, не користуючись поступками влади, на роботу виїхало 838 осіб [6, арк. 2]. Така суттєва диспропорція між даними показниками була наслідком небажання населення виїжджати на роботу у визначені владою місця через їхню віддаленість від постійного місця проживання, важкі умови праці, незадоволеність побутовими умовами.

За період 1964–1968 рр. з Бережанщини виїхало, згідно з організованим набором, 1938 осіб та 264 сім'ї по програмі переселення [3, арк. 6]. Подібна ситуація пояснюється надлишком трудових ресурсів у районі, що було спровоковане дефіцитом робочих місць. Станом на 1 січня 1968 р. у районі функціонувало 103 підприємства, які забезпечували роботою 12,2 тис. робітників та службовців [3, арк. 4]. Такий показник економічного розвитку краю був вкрай незадовільним та потребував значних капіталовкладень для будівництва нових промислових об'єктів.

Значно нижчим був відтік населення обласного центру, в результаті оргнабору робітників та переселення. Це пояснюється значно вищим, у порівнянні з районами, економічним розвитком, наявністю широкої мережі соціальної інфраструктури та можливістю широкого вибору професійної діяльності. У Тернополі на 1 січня 1968 р. нараховувалося 470 підприємств та установ, на яких працювало 48, 2 тис. робітників та службовців [2, арк. 7]. У період 1964–1968 рр. з обласного центру виїхало лише 1939 осіб згідно

організованого набору робітників та 70 сімей за програмою переселення [2, арк. 10]. Це найнижчий показник по області, зумовлений тим, що Тернопіль був основним місцем входу міграційних потоків всередині області.

У довідці “Про вивчення складу робітників, що направлялися на роботу згідно організованого набору в II кварталі 1969 р., з м. Тернопіль” йдеться, що число бажаючих змінити місце роботи склало 84 особи, з яких 48,8 % молодь до 24 років [2, арк. 12]. Мотиви змінити місце проживання та роботи виглядали наступним чином: 21,4 % були незадоволені рівнем свого доходу; 4,7 % хотіли змінити професію; 17,8 % потребували покращення житлових умов; 15,5 % бажали проживати окремо від батьків; 1,2 % бажали працювати на промисловості; 2,5 % – мріяли стати будівельниками; інша частина опитуваних керувалася зовсім іншими мотивами [2, арк. 13].

Динаміка виконання плану переселення 1969 р. станом на 1 жовтня вимагала суттєвого покращення, оскільки сягала лише 52,8 % і становила 357 сімей, при плановому показнику – 675 [14, арк. 1]. Виконання плану переселення у Казахську РСР станом на 1 серпня 1959 р. складало лише 10 %, і це був найнижчий показник від усіх областей України [28, арк. 1].

Цікавим є той факт, що у 1969 р. відділ переселення докладав значних зусиль при проведенні агітаційної роботи для Амурської області РРФСР. Куди у цьому ж році було направлено 85 сімей (259 осіб), з яких працездатними були 157, діти до 5 років – 42, діти від 5 до 10 років – 34, діти від 16 до 26 років – 26 [200, арк. 4]. Про зміну напрямку переселення населення Тернопільської області свідчить і той факт, що лише у I кварталі 1970 р. кількість переселених сімей у Амурську область мала становити більше 100, проте станом на 5 лютого 1970 р. було подано лише 45 заяв, які підлягали обробці відповідними органами [28, арк. 19]. З метою покращення усвідомлення населення про ситуацію в даній області відділом переселення було виготовлено та розтиражовано наочну агітацію, систематично передавалися оголошення по обласному і районному радіомовленні. 20 грудня цього ж року у газеті “Вільне життя” була

надрукована стаття “Чекає Амур-батечко” [28, арк. 32], у якій на прикладі конкретних історій переселенців розповідалося про переваги та перспективи працевлаштування у регіоні.

З метою покращення роботи транспорту, визначення потоків і обсягів маятникової міграції у бланку Всесоюзного перепису населення 1970 р. заповнювалася спеціальна форма за заздалегідь затвердженим списком міст та їхньої приміської зони. Потрібні були відомості про розміри потоків щоденного пересування людей від місця проживання до місця роботи і навчання, тому було внесено три питання, присвячених міграції населення [36, с. 128], суть яких полягала у наступному: 1. Вказати тривалість проживання у зазначеному населеному пункті; 2. Вказати попереднє місце проживання; 3. Вказати причину зміни місця проживання [36, с. 127]. Внесення подібних даних дозволяло у подальшому планувати напрямки організованого переміщення населення, сприяло покращенню транспортної інфраструктури міграційно привабливих регіонів.

Таким чином, організація переселення населення в СРСР була важливим елементом державної політики. Переміщення трудових ресурсів активно використовувалося для покращення економічної ситуації, оскільки несло за собою низку позитивних моментів для того регіону, куди вони спрямовувалися. Окрім економічного зиску, переселення виконувало функцію формування єдиного радянського народу та виховувало спільні культурні цінності, які вміло нав’язувалися владою.

Як свідчила практика, населення Тернопільської області не завжди активно відкликалося на агітацію про оргнабір чи переселення у інші регіони УРСР чи СРСР, оскільки у регіоні був свій економічний центр, що потребував трудових ресурсів. Проте планові показники доводилося виконувати, а тому частину мешканців сіл змушували використовуючи різноманітні методи, записуватися у лави добровольців. Ще одним фактом небажання виїжджати був дефіцит робочої сили на місцях. Низка населених пунктів області відчувала гострий дефіцит робочої сили, тому з радістю приймала внутрішніх мігрантів.

Масові переселення мали низку недоліків, що були пов'язані із особливостями їх організації та проведення. У першу чергу, мова йде про їх примусовий характер із встановленням терміну перебування на новому місці роботи для працівників. Методи проведення оргнаборів не забезпечували високого рівня закріплення працівників на новому місці роботи, тому доводилося вдаватися до неекономічних заходів, що передбачали кримінальну відповідальність за самовільне залишення підприємств, а також до збільшення відстані переміщення робочої сили: чим більшою вона була, тим складніше ставало робітникам повертатися на попередні місця проживання. Для вихідців з Тернопільщини такими місцями неповернення стала Актюбинська область Казахської РСР та Амурська область РРФСР, у які направлялась основна маса переселенців. Ще однією особливістю переселення на Тернопільщині у 1950–1960 рр. були суттєві повернення осіб назад з місць переселення через незадовільні умови праці, погано облаштований побут та несприятливі кліматичні умови.

Висновки до розділу 4

Таким чином, населення Тернопільської області у період 50–60-х рр. ХХ ст. зазнало помітних кількісних та якісних перетворень, невід’ємною складовою яких були міграційні процеси. Характерними були кількісні диспропорції між сільським та міським населенням. У середовищі сільських мешканців помітною була висока мобільність у пошуках роботи та покращення свого матеріального становища. Міграція населення області через діяльність Головного переселенського управління здійснювалась переважно за системою оргнаборів. Підґрунтям для такого типу міграції була політична воля тодішнього керівництва країни. Добровільна міграція мала під собою економічні передумови, що обумовлювалися недостатнім промисловим розвитком краю [75, с. 54].

Зрушення, що відбулися всередині структури населення змінили демографічну карту регіону. Міське населення області зростало швидкими темпами, в першу чергу, за рахунок переїзду у міста мешканців сіл та, частково, приїзду кваліфікованих спеціалістів із-за її меж. Близько 20 % сільських мігрантів покидали межі Тернопільської області, водночас середньорічний приріст населення області за рахунок зовнішніх мігрантів був доволі низьким.

Міграційні процеси, спричинені соціально-економічними перетвореннями, яких зазнала Тернопільська область у 50–60-ті рр. ХХ ст., переструктуруванням населення краю у контексті урбанізації, збільшенням зайнятості у промисловій сфері, призвели до підвищення кваліфікації робочої сили, стимулювали зростання матеріального добробуту населення за рахунок працевлаштування на більш кращих умовах.

Владою створено комплексну мережу органів та управлінь, до функцій яких входила організація та здійснення переміщення населення. Проте переселення з Тернопільської області, незважаючи на державний контроль, не

носило масового характеру, а доволі часто показники виконання планів не сягали і 50 % в рік.

Складовою частиною міграції були також процеси репатріації населення досліджуваного періоду. Для території Тернопільської області репатріація 50–60-х рр. ХХ ст. була процесом добровільного повернення лояльного до СРСР населення. Для виконання репатріаційних завдань у країні функціонувала ціла система органів переміщення населення. Окрім того, зовнішні репатріанти ставали важливою частиною агітаційної машини для формування позитивного іміджу СРСР. Упродовж 1950–1960-х рр. масова репатріація населення уже була завершена. Водночас мали місце показові випадки повернення на Батьківщину, які влада на місцях намагалася використовувати у пропагандистських цілях. Доведено, що не усім бажаючим дозволяли повернутися – відмову отримували особи, котрі особисто, або хтось із їхніх найближчих родичів, “скомпрометували” себе перед владою, а також належали до нетрадиційних релігійних конфесій. Переважно репатріанти були вихідцями із країн Західної Європи (ті, що повернулися до середини 50-х рр.) та Америки (повернулися у – другій половині 50–60-х рр. ХХ ст.)

Список використаних джерел до розділу 4

1. Алфьоров М. Місце міграції у розвитку населення міст України в 1950 – на початку 1960-х рр. Історія. 2013. Вип. 3 (123). С. 73–78.
2. Аналіз використання трудових ресурсів м. Тернопіль за 1967–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 42. 29 арк.
3. Аналіз використання трудових ресурсів у сільській місцевості Бережанського району за 1967–1975 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 38. 91 арк.
4. Аналітичні та перевірочні довідки зі статистики культури, населення і охорони здоров’я за 1957 р. по Тернопільській області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 632. 143 арк.
5. Баланс виконання бюджету розходів за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 64. 45 арк.
6. Баланс трудових ресурсів області на 15 січня 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 41. 30 арк.
7. Болдырев В. А. Итоги переписи населения СССР. М.: Статистика, 1974. 84 с.
8. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2010. Вип. 13. С. 216–228.

9. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К.: Рада, 1994. 126 с.
10. Гальчак С. Облік як форма контролю та стеження за репатріантами у повоєнному СРСР // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. 2010. Вип. 36. С. 316–327.
11. Герасимчук А. А. Соціологія. URL: http://pidruchniki.com/18000102/sotsiologiya/funktsiyi_migratsiyi (дата звернення: 24. 08. 2014).
12. Грінченко Г. Примус до праці: обриси зневолення // Національна та історична пам'ять. Українські оstarбайтери: доля і пам'ять. 2013. Вип. 9. С. 34–54.
13. Дані про неорганізований виїзд робітників на сезонні роботи за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 72. 26 арк.
14. Дані про перебіг переселення сімей за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 109. 1 арк.
15. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1074. 7 арк.
16. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1961 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1224. 6 арк.
17. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1

- (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1474. 7 арк.
18. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1963 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1705. 8 арк.
19. Дані річної розробки по природному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1473. 53 арк.
20. Дані річної розробки по природному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1855. 70 арк.
21. Дані та списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 12. 10 акр.
22. Державний архів Тернопільської області: путівник. Тернопіль: Астон, 2011. 370 с.
23. Детальні записки та накази управління оргнабору, про працевлаштуванню прибулих із-за кордону в Тернопільську область у 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 9. 5 арк.
24. Динамика населення СРСР 1960–1980 гг. / Э. К. Васильева, И. И. Елисеєва, И. О. Кашина, В. И. Лаптев. М.: Финансы и статистика, 1985. 176 с.
25. Довідки і дані про хід виконання плану організованого набору робітників і переселення за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ

- організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 38. 12 арк.
26. Довідки про виконання плану організованого набору робітників за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 7. 35 арк.
27. Довідки, дані про виконання плану організованого набору робітників і переселення сімей за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 16. 84 арк.
28. Довідки, дані про підсумки виконання плану переселення, працевлаштуванні молоді за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 110. 35 арк.
29. Документи на переселення у Миколаївську область в 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 27. 337 арк.
30. Жбанова К. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2015. № 2 (122). С. 163–171.
31. Заставецький Б. Міграція сільського населення та їх вплив на людинність населене них пунктів Тернопільської області // Економічна географія: міжвідомчий науковий збірник. 1974. Вип. 14. С. 64–70.
32. Звіт про рух, працевлаштування та житлове забезпечення репатріантів і реемігрантів, що прибули на територію Тернопільської області за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і

- переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 18. 6 арк.
33. Звіт про чисельність населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 634. 29 арк.
34. Звіти по механічному руху населення за 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1858. 7 арк.
35. Звіти про кількість і влаштування прибулих репатріантів на територію Тернопільської області у 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 4. 15 арк.
36. Іванишина В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 років як джерело вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х роках ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. 2004. Вип. 74–76. С. 126–129.
37. Івасюта М. К. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.). К.: Видавництво АН УРСР, 1958. 115 с.
38. Інформаційний бюлетень з обміну досвіду роботи за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 37. 15 арк.
39. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія. Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2007. 248 с.

- 40.Ліньов А. Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР в 1945–1953 роках // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. 2006. Т. 52. Вип. 39. С. 38–41.
- 41.Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України)”: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2005. 245 с.
- 42.Мелешко Н. Б. Система органів репатріації “переміщених осіб” на території Української РСР (1944–1953): організація, структура, функціонування. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України” Київ, 2014. 22 с.
- 43.Накази Головного управління організованого набору за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 1. 10 арк.
- 44.Накази Головного управління організованого набору робітників при Раді Міністрів Української РСР за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 28. 36 арк.
- 45.Накази Міністерства сільського господарства УРСР про звіт колгоспів та МТС за 1956–1957 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 570. 201 арк.
- 46.Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Львів: Держстатвидав, 1962. 281 с.
- 47.Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1967. 204 с.
- 48.Населення України. Трудова еміграція в Україні / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняк, О. А. Малиновської. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. 233 с.

49. Ніколаєць Ю. Демографічна динаміка населення Галичини другої половини 1940-х–1950-х років // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2014. Вип. 4–5 (72–73). С. 261–284.
50. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу : (етнополітичний аспект динаміки). К.: ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.
51. Питання переселення із області в область, із УРСР в східні області Союзу і назад // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 94. 282 арк.
52. Підсумки всесоюзного перепису населення 1970 р. Національний склад населення СРСР, союзних і автономних республік, країв, областей і національних округів. – Відомості про кількість, етнічний та мовний склад галицького суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 рр. М., 1973. Т.4. 567 с.
53. Підсумки всесоюзного перепису населення 1970 року : Чисельність населення СРСР, союзних та автономних республік, країв і областей / ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. М.: Статистика, 1972. 176 с.
54. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр. / Відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1 (Ч. 1–2). 351 с.
55. Пронь Т. Репатріація польського населення з Південно-Східних та Центральних областей Української РСР у Польщу у 1944–1951 роках // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 170–185.
56. Річний звіт відділу переселення Тернопільського облвиконкому по виконанню бюджету за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 19. 33 арк.

- 57.Річний звіт відділу переселення Тернопільського облвиконкому по виконанню бюджету за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 24. 61 арк.
- 58.Річний звіт по механічному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2043. 9 арк.
- 59.Розрахунок чисельності населення області на 1. 1. 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 753. 27 арк.
- 60.Сеїтова Е. Переселенські структури у державному апараті СРСР у 40–80-ті рр. XX сторіччя (на прикладі заселення Криму) // Історичний архів. 2012. Вип. 8. С. 63–67.
- 61.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 5. 33 арк.
- 62.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 6. 3 арк.
- 63.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 7. 8 арк.

- 64.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 8. 4 арк.
- 65.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 11. 7 арк.
- 66.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 14. 5 арк.
- 67.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 15. 6 арк.
- 68.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 16. 5 арк.
- 69.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 17. 4 арк.

- 70.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 19. 4 арк.
- 71.Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 20. 5 арк.
- 72.Списки репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 10. 9 арк.
- 73.Статистика міграції населення. М.: “Статистика”, 1973. 351 с.
- 74.Статистичні звіти про виконання плану організованого набору робітників за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 22. 62 арк.
- 75.Тимків І. В. Репатріація населення Тернопільської області 1950–1960 роках та її наслідки // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 135–140.
- 76.Тимків І. В. Вплив соціально-економічних та культурних чинників на демографічну ситуацію в Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 52–56.
- 77.Тимків І. В. Міграція населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 107 (16). С. 93–98.

- 78.Тимків І. В. Характеристика динаміки населення Тернопільської області 1956–1960 років // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. Тернопіль, 2014. С. 212–215.
- 79.Товкун В. Міграція населення і територіальний перерозподіл трудових ресурсів // Розміщення продуктивних сил Української РСР міжвідомчий науковий збірник. 1966. Вип. 5. С. 34–40.
- 80.Турчин Т. Репатріація примусових робітників з Німеччини до Станіславської області (1944–1953 рр.) // Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 435–441.
- 81.Хорев Б. С. Лиходед В. Н. Житель села – работник города. М.: Фининсы и статистика, 1982. 624 с.
- 82.Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані: Історія. 2014. Вип. 12. С. 130–135.
- 83.Штатний розпис та рахунки адміністративно-управлінських видатків переселенського відділу на 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 18. 19 арк.

ВИСНОВКИ

Підготовка дисертаційного дослідження вимагала опрацювання значної кількості історіографічних робіт радянських та сучасних українських науковців. Залучена джерельна база потребувала критичного переосмислення, оскільки інформація яка у ній міститься є відблиском радянської епохи та часто підлягала спрямованому коригуванню.

1. З'ясовано та конкретизовано стан наукової розробки проблеми. Здійснений історіографічний аналіз дозволяє стверджувати, що наявні історичні праці, які стосуються тематики дослідження, лише частково висвітлюють окремі аспекти проблеми. Особливості динаміки населення Тернопільської області у досліджуваній період, до сьогодні, досліджувалися вибірково, здебільшого у контексті вивчення соціально-економічних змін західноукраїнського регіону. Більшість наукових праць відображають загальноприйняті демографічні тенденції на окремих етапах, та у певній мірі дають нечітку інформацію про динаміку населення Тернопільської області 1950–60-х рр. У науковому дискурсі відсутні наукові розвідки, які б у комплексі відображали процеси переміщення населення на території Тернопільської області. Детальний аналіз джерел дав можливість більш об'єктивно та всебічно дослідити динаміку населення під впливом соціально-економічних перетворень у сільському господарстві та промисловості.

2. Виокремлено економічні чинники, які у цей період заклали основу процесам урбанізації регіону, а промислові підприємства стали центрами, навколо яких динамічно розвивалася соціальна інфраструктура. Значних перетворень зазнало і сільське господарство: після завершення колективізації радянська влада взяла курс на процес укрупнення колективних господарств, що мало підвищити їхнє матеріально-технічне забезпечення та частково вирішити проблему нестачі кваліфікованих кадрів.

Соціально-економічний розвиток Тернопільщини у 1950–1960-х рр., вплинув і на соціальну інфраструктуру. У досліджуваний період населення області отримало доступ до раніше недоступних професій та спеціальностей. Окрім того, спостерігалось підвищення чисельності спеціалістів невиробничої сфери із місцевих жителів. Так, в області у декілька разів збільшилася мережа установ сфери обслуговування, а також суттєво зріс рівень послуг, які вони надавали. Підвищилася забезпеченість кваліфікованими науково-педагогічними та медичними кадрами завдяки роботі педагогічного та відкриттю медичного інститутів. Так, у галузі охорони здоров'я чисельність працівників зросла з 6532 у 1950 р. до 13448 у 1960 р.

3. Проаналізовано зв'язок динаміки чисельності населення регіону з економічним зростанням, що було наслідком індустріалізації промисловості та колективізації сільського господарства. Кількість населення зросла більш, ніж на 10 %, що супроводжувалося змінами і у його структурі. Так, на початку 1950-х рр. 89 % мешканців області проживало у сільській місцевості, а у 1970 р. їхня чисельність зменшилась до 77 %. Причинами цього явища слугували процеси уповільнення природного приросту сільського населення та зростання ролі міст як адміністративних, промислових та культурних центрів.

Зміни етнічного складу населення Тернопільської області у значній мірі були обумовлені результатами Другої світової війни та державною політикою Радянського Союзу. У області відбулося різке скорочення чисельності польського та єврейського населення. На відміну від інших регіонів УРСР, їхню нішу тут зайняли українці. У період 50–60-х рр. ХХ ст. Тернопільщина залишалася єдиним регіоном УРСР, у якому чисельність російського населення демонструвала негативну динаміку. Проте, у містах області відбулося незначне зростання чисельності представників народностей, що заселяли терени СРСР.

4. Досліджено, що поява нових виробництв у містах внаслідок індустріалізації спричинила стрімку урбанізацію, в першу чергу, за рахунок сільських жителів. На початку 50-х рр. ХХ ст. основу промисловості області складала харчова та будівельна галузі, а з кінця 60-х рр. ХХ ст. помітну роль

розпочали відігравати легка, машинобудівна, хімічна та приладобудівна галузі. Значної модернізації зазнала будівельна галузь, у зв'язку із введенням в експлуатацію будівельних комбінатів та розширення виробничих потужностей раніше існуючих будівельних підприємств. Усі економічні зрушення стимулювали зростання чисельності робітників, працівників сфери послуг та службовців. Так, приріст чисельності міського населення упродовж 1950–1970 рр. відбувся із 117 тис. до 268 тис. осіб. Економічні зрушення стимулювали зростання чисельності робітників, працівників сфери послуг та службовців. У ході адміністративної реформи відбулося скорочення кількості сіл, значно зменшилася чисельність хуторів, жителів яких у примусовому порядку переселяли у найближчі села. Основною причиною розселення мешканців хуторів стало нав'язування їм колективної форми господарювання, отримання додаткової площі орних земель та бажання контролювати спосіб життя.

5. Оцінено вплив міграційних процесів на структуру населення області та виявлено, що у міграційних потоках сільські жителі суттєво переважали над міськими, а кількість осіб, що приїжджали з-за меж області залишалася незначною, у порівнянні з іншими регіонами УРСР. Міграція населення області у інші регіони УРСР та СРСР здійснювалася Головним переселенським управлінням, яке виконувало важливу функцію у процесі переміщення осіб. Для Тернопільщини характерною була як добровільна (в основному внутрішня), так і добровільно-примусова (у індустріальні райони Донбасу, сільськогосподарський південь УРСР, Казахську РСР, Російську РФСР) міграції.

Упродовж 1950–1960-х рр. масова репатріація населення уже була завершена. Водночас мали місце показові випадки повернення на Батьківщину, які влада на місцях намагалася використовувати у пропагандистських цілях. Доведено, що не усім бажаним дозволяли повернутися – відмову отримували особи, котрі особисто, або хтось із найближчих родичів, “скомпрометували” себе перед владою, а також належали до нетрадиційних релігійних конфесій.

Переважно репатріанти були вихідцями із країн Західної Європи (ті, що повернулися до середини 50-х рр.) та Америки (повернулися у – другій половині 50–60-х рр. ХХ ст.) Для Тернопільської області була характерною репатріація польського населення у Польську Народну Республіку, зокрема, у першій половині 1950-х рр. – це 5–6 тис. осіб щорічно.

Владою створено комплексну мережу органів та управлінь, до функцій яких входила організація та здійснення переміщення населення. Проте переселення з Тернопільської області, незважаючи на державний контроль, не носило масового характеру, а доволі часто показники виконання планів не сягали і 50 % в рік. Значна частина переселенців була незадоволена побутовими умовами на місцях прибуття, через що одразу поверталася додому, незважаючи на отримання одноразової грошової допомоги від держави. Напрямок переселення з Тернопільщини був обумовлений освітньо-кваліфікаційним рівнем населення: оскільки більшість жителів області були селяни, їх залучали в основному до сільського господарства.

Отже, динаміка населення Тернопільської області у 1950–1960-х рр. перебувала у тісному взаємозв'язку із соціально-економічними та політичними процесами у регіоні. Економічні зрушення були головними каталізаторами процесів урбанізації та підвищили рівень соціальної інфраструктури області. Водночас, зростання ролі міст призвело до уповільнення темпів приросту сільських жителів та зменшення їх питомої ваги у структурі населення. Серед політичних чинників, які впливали на динаміку населення області, необхідно виокремити процеси добровільно-примусового переселення у південно-східні області УРСР та за її межі, а також процеси репатріації та рееміграції, що застосовувалися владою у пропагандистських цілях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфьоров М. Місце міграції у розвитку населення міст України в 1950 – на початку 1960-х рр. Історія. 2013. Вип. 3 (123). С. 73–78.
2. Аналіз використання трудових ресурсів м. Тернопіль за 1967–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 42. 29 арк.
3. Аналіз використання трудових ресурсів у сільській місцевості Бережанського району за 1967–1975 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 38. 91 арк.
4. Аналітичні записки по капітальному будівництву за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1951. 154 арк.
5. Аналітичні та перевірочні довідки зі статистики культури, населення і охорони здоров’я за 1957 р. по Тернопільській області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 632. 143 арк.
6. Баланс виконання бюджету розходів за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 64. 45 арк.
7. Баланс трудових ресурсів і розрахункові таблиці за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 49. 15 арк.

8. Баланс трудових ресурсів і розрахункові таблиці за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 57. 41 арк.
9. Баланс трудових ресурсів області за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 2. 14 арк.
10. Баланс трудових ресурсів області за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 19. 77 арк.
11. Баланс трудових ресурсів області за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 4. 23 арк.
12. Баланс трудових ресурсів області за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 8. 38 арк.
13. Баланс трудових ресурсів області за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 11. 40 арк.
14. Баланс трудових ресурсів області за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 15. 26 арк.
15. Баланс трудових ресурсів області на 15 січня 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 41. 30 арк.
16. Баланс трудових ресурсів, розрахункові таблиці за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 28. 54 арк.

17. Баланс трудових ресурсів, розрахункові таблиці за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 35. 49 арк.
18. Баланс трудових ресурсів, розрахункові таблиці за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 41. 22 арк.
19. Баланс трудових ресурсів, розрахункові таблиці за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 40. 220 арк.
20. Баланс трудових ресурсів, розрахункові таблиці за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 69. 25 арк.
21. Бахметова Г. Ш. Методы демографического прогнозирования. М.: Финансы и статистика, 1982. 159 с.
22. Боднар Г. А. Міграція сільського населення до Львова в 50–80-х роках ХХ ст. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Львів, 2007. 20 с.
23. Болдырев В. А. Итоги переписи населения СССР. М.: Статистика, 1974. 84 с.
24. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери в західних областях Української РСР упродовж 1944–1950-х років (На матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці, 2001. 257 с.
25. Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2009. Вип. 3. С. 9–40.
26. Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. 2007. Вип. 1. С. 13–28.

27. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 3–21.
28. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2010. Вип. 13. С. 216–228.
29. Викоринити найпомітніші пережитки минулого // Перемога. 1966. 31. С. 3
30. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. К.: Рада, 1994. 126 с.
31. Воронко О. Г. Підсумки загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення регіональних етнічних процесів в Україні. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71078/20-Voronko.pdf?sequence=1>
(дата звернення: 29. 07. 2015).
32. Воронко О. Динаміка демографічних процесів в Україні і Чернігівській області: порівняльний аспект проблеми // Сіверянський літопис. Чернігів, 2005. № 4–5. С. 3–10.
33. Галичина: Етнічна історія: Тематичний збірник статей. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 216 с.
34. Гальчак С. Облік як форма контролю та стеження за репатріантами у повоєнному СРСР // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. 2010. Вип. 36. С. 316–327.
35. Герасимчук А. А. Соціологія. URL: http://pidruchniki.com/18000102/sotsiologiya/funktsiyi_migratsiyi
(дата звернення: 24. 08. 2014).
36. Грінченко Г. Примус до праці: обриси зневолення // Національна та історична пам'ять. Українські оstarбайтери: доля і пам'ять. 2013. Вип. 9. С. 34–54.
37. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40х–50-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. "Історія України". Львів, 2002. 19 с.

38. Гулай В. В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40х–50-ті роки ХХ ст.: дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2002. 195 с.
39. Дані по адміністративних районах за 1959 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 922. 68 арк.
40. Дані по природному руху населення за 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1072. 53 арк.
41. Дані про діяльність колгоспів Чортківського району за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 37.340 арк.
42. Дані про кількість працюючих і тих, що навчаються в школах робочої молоді і заочних вищих і середніх спеціальних навчальних закладах за 1967–1968 навчальний р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 89. 3 арк.
43. Дані про маятникову міграцію робітників на 1 липня 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2571. 52 арк.
44. Дані про неорганізований виїзд робітників на сезонні роботи за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 72. 26 арк.
45. Дані про одночасний облік сільського населення на 1 січня 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1

- (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 918. 35 арк.
46. Дані про перебіг переселення сімей за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 109. 1 арк.
47. Дані про роботу заводу за 1957–1966 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 170. 5 арк.
48. Дані про рух населення в містах та інших паспортизованих пунктах за 1958 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 757. 38 арк.
49. Дані про службовців та ІТР бавовняного комбінату за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 24. 2 арк.
50. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1960 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1074. 7 арк.
51. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1961 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1224. 6 арк.
52. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1474. 7 арк.
53. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1963 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1

- (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1705. 8 арк.
54. Дані річної розробки по механічному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1859. 7 арк.
55. Дані річної розробки по природному руху населення за 1961 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1223. 45 арк.
56. Дані річної розробки по природному руху населення за 1962 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1473. 53 арк.
57. Дані річної розробки по природному руху населення за 1963 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1706. 51 арк.
58. Дані річної розробки по природному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1855. 70 арк.
59. Дані та первинні звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу станом на 16 вересня 1963 р. по сільгосптехніці Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 1665. 159 арк.
60. Дані та списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого

- комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 12. 10 акр.
61. Дані, довідки працівників відділу адміністративних та торгово-фінансових органів обкому КП України, райкомів партії, відділу оргнабору робітників облвиконкомів обком КП України про хід виконання плану організованого набору робітників для промисловості та будівництва СРСР // Держархів Тернопільської обл. Ф. П-1 (“Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України, м. Тернопіль, 1939–1941 рр., 1943–1991 рр.”). Оп. 1. Спр. 2694. 44 арк.
62. Демографічний розвиток Української РСР. (1959–1970 рр.) / ред. В. С. Жученко, В. Бурлин. К.: Наукова думка, 1977. 222 с.
63. Державний архів Тернопільської області: путівник. Тернопіль: Астон, 2011. 370 с.
64. Детальна записка відділу міського господарства ЦК, обкомів КП/б/У, Ради Міністрів, статуправлінь УРСР і міністерства комунального господарства УРСР з питання розвитку комунальних підприємств, благоустрою вулиць, будівництві бань, водопроводів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2126. 236 арк.
65. Детальні аналітичні записки ЦК КП України, Ради Міністрів УРСР, ЦСУ СРСР про зміни в складі і чисельності сільського населення республіки за 1962 р.; про природний рух населення за 1962 р. та 1-ше півріччя 1963 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1807. 23 арк.
66. Детальні записки і довідки відділів ЦК КП/б/У, обкомів і міськкомів КП/б/У, міськрад, міністерств УРСР, трестів, заводів з питання відновлення і будівництва заводів і фабрик // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2275. 151 арк.

67. Детальні записки і довідки відділу будівництва та міського господарства ЦК, обкомів КП України, Ради Міністрів, організацій будівельних організацій // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 1087. 138 арк.
68. Детальні записки та накази управління оргнабору, про працевлаштування прибулих із-за кордону в Тернопільську область у 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 9. 5 арк.
69. Детальні записки, інформація і довідки сільськогосподарського відділу ЦК, обкомів та райкомів КП України, колгоспів – про заходи з укріплення колгоспів інженерно-технічними кадрами, про відправку трактористів і механізаторів в Казахстан на період весняної посівної// ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 1486. 108 арк.
70. Детальні списки облстатуправлінь з питань населення за 1950 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 261. 212 арк.
71. Динамика населення СРСР 1960–1980 гг. / Э. К. Васильева, И. И. Елисеєва, И. О. Кашина, В. И. Лаптев. М.: Финансы и статистика, 1985. 176 с.
72. Динамічні ряди по природному руху населення (квартальні) за 1951 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 285. 32 арк.
73. Директиви на накази Державного комітету УРСР з використання трудових ресурсів за 1971 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 22. 2 арк.

74. Директиви та накази Головного управління оргнабору та переселення за 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 13. 3 арк.
75. Для загального добра // Вільне життя. 8 квітня. 1969. С. 3.
76. Для механізаторів // Радянське слово. 5 травня 1966. С. 1.
77. Довідки і дані про хід виконання плану організованого набору робітників і переселення за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль” 1950–1979 рр.). Оп. 3. Спр. 38. 12 арк.
78. Довідки про виконання плану організованого набору робітників за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль” 1950–1979 рр.). Оп. 3. Спр. 7. 35 арк.
79. Довідки, дані про виконання плану організованого набору робітників і переселення сімей за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль” 1950–1979 рр.). Оп. 3. Спр. 16. 84 арк.
80. Довідки, дані про підсумки виконання плану переселення, працевлаштуванні молоді за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль” 1950–1979 рр.). Оп. 3. Спр. 110. 35 арк.
81. Документи на переселення у Миколаївську область в 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 27. 337 арк.

82. Доповідна записка про укомплектування бавовняного комбінату, інженерно-технічними і робочими кадрами на 1967–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 60. 2 арк.
83. Доповідна записка про чисельність і склад керівних кадрів і спеціалістів по області за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 30. 82 арк.
84. Евакуація українського населення із Польщі в області УРСР і польського назад із УРСР в Польщу. Благоустрій евакуйованого українського населення із Польщі // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 96. 6 арк.
85. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. К.: Генеза, 1993. 800 с.
86. Жбанова К. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955–1967 рр. // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2015. № 2 (122). С. 163–171.
87. З історії радянської Тернопільщини. Учбово-методичні розробки. / Л. Коліщенко, В. Шкварець, М. Кватира. Тернопіль: В-во Тернопільського фінансово–економічного інституту, 1972. 121 с.
88. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах. М.: Статистика, 1972. 164 с.
89. Заставецька О. Господарство: сучасне, минуле, майбутнє // Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. Вип. 14–15. С. 15–21.
90. Заставецький Б. Міграція сільського населення та їх вплив на людність населене них пунктів Тернопільської області // Економічна географія: міжвідомчий науковий збірник. 1974. Вип. 14. С. 64–70.
91. Зауваження відділів ЦК КП України до представлених Держпланом УРСР проектів плану-розвитку народного господарства на 1959–1965 рр. // ЦДАГО

- України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 pp.”). Оп. 30. Спр. 1121. 182 арк.
92. Зведений звіт про підготовку робочих та працівників інших масових професій на виробництві по курсах і школах (без ФЗУ) за 1952 р., у Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 pp.”). Оп. 3. Спр. 271. 43 арк.
93. Зведений звіт про прийом на роботу молоді // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 pp.”). Оп. 3. Спр. 3120. 28 арк.
94. Зведений звіт про роботу колгоспів області за 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 pp.”). Оп. 7. Спр. 6. 70 арк.
95. Зведений звіт про роботу колгоспів області за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 pp.”). Оп. 7. Спр. 14. 17 арк.
96. Зведений звіт про чисельність адміністративно управлінського персоналу по території області на 15 вересня 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 pp.”). Оп. 3. Спр. 1090. 123 арк.
97. Зведений звіт ЦСУ Української РСР про чисельність міського і сільського населення на 1-ше січня 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 pp.”). Оп. 11. Спр. 1176. 170 арк.
98. Зведений звіт чисельності адміністративно-управлінського персоналу на 1 вересня 1959 р. Зведений по території // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 pp.”). Оп. 3. Спр. 928. 127 арк.
99. Зведені звіти з обліку чисельності спеціалістів з вищою і середньою освітою на території ради міністрів УРСР станом на 1 грудня 1960 р. //

- Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1101. 147 арк.
100. Зведені звіти по вузам, технікумам і школам за 1964/65 навчальний рік // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1870. 45 арк.
101. Зведені звіти по вузах, технікумах, школах на початок 1959/60 навчального року Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 913. 191 арк.
102. Зведені звіти по колгоспам про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середню спеціальну освіту за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1512. 248 арк.
103. Зведені звіти по області про чисельність робітників по професіях, тарифних розрядах, формах оплати праці на 1 серпня 1959 р. по спеціалізованим видам промисловості // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 940. 180 арк.
104. Зведені звіти по Раднаргоспу // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1329. 120 арк.
105. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1949 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 1. 24 арк.
106. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 4. 13 арк.

107. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1952 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 10. 16 арк.
108. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 15. 59 арк.
109. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 17. 46 арк.
110. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 19. 51 арк.
111. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 25. 31 арк.
112. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 32. 56 арк.
113. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 37. 95 арк.
114. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 52. 61 арк.
115. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 66. 62 арк.
116. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 148. 79 арк.

117. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 300. 92 арк.
118. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 237. 184 арк.
119. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 294. 193 арк.
120. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 341. 186 арк.
121. Зведені звіти про роботу колгоспів за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 467. 176 арк.
122. Зведені звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу і про розподіл усіх працівників за посадами станом на 1 квітня 1952 р., по організаціях і установах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 272. 16 арк.
123. Зведені звіти про чисельність і склад наукових робітників, наукових установ, підприємств, установ та інших організацій по Тернопільській області за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 645. 25 арк.
124. Зведені звіти про чисельність і склад наукових співробітників і спеціалістів, що займаються науковою роботою на 1 листопада 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1852. 80 арк.

125. Зведені звіти про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середньо спеціальну освіту по управлінням за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 5. Спр. 1507. 267 арк.
126. Зведені звіти про чисельність робітників і службовців по статі, віку та стажу неперервної роботи станом на 5 травня 1950 р. по підприємствам, установам і організаціям Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 248. 56 арк.
127. Зведені звіти про чисельність робітників та фонд заробітної плати по секторах за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 556. 53 арк.
128. Зведені звіти спеціалістів з вищою і з середньо спеціальною освітою по підприємствам Раднаргоспу станом на 15 листопада 64 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1875. 108 арк.
129. Зведені річні звіти за 1958 р. таблиці № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 по області і міністерствах. Чисельність робітників і службовців та фонд заробітної плати – 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 773. 226 арк.
130. Зведені річні звіти по житлово-комунальному господарству за 1956 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 513. 14 арк.
131. Зведені річні звіти ЦСУ Української РСР та облстатуправлінь про народжених за віком та національністю матері у 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1185. 90 арк.

132. Зведені річні звіти ЦСУ Української РСР та облстатуправлінь про природний рух населення за 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1183. 88 арк.
133. Зведені річні звіти ЦСУ Української РСР та облстатуправлінь про природний рух населення за 1967 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1270. 80 арк.
134. Зведені статистичні звіти про чисельність адміністративно-управлінського персоналу по підприємствах, організаціях і колгоспах області на 15 вересня 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2544. 70 арк.
135. Звіт по кадрам за 1967 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-4706 (“Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ, 1957–1983 рр.”). Оп. 1. Спр. 1445. 5 арк.
136. Звіт про роботу колгоспів за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 7. Спр. 43. 116 арк.
137. Звіт про рух, працевлаштування та житлове забезпечення репатріантів і реемігрантів, що прибули на територію Тернопільської області за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 18. 6 арк.
138. Звіт про склад керівних кадрів колгоспів на 1 липня 1952 р. по районах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 276. 45 арк.

139. Звіт про чисельність населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 634. 29 арк.
140. Звіт про чисельність підприємств, чисельність промислово-виробничого персоналу, валової продукції, вартості основних промислово-виробничих фондів по галузям промисловості Тернопільської області за 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-4706 (“Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ, 1957–1983 рр.”). Оп. 1. Спр. 132. 96 арк.
141. Звіти по механічному руху населення за 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1858. 7 арк.
142. Звіти по основній діяльності колгоспів за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 73. 375 арк.
143. Звіти по основній діяльності радгоспів за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 39. 214 арк.
144. Звіти по основній діяльності радгоспів за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 109. 323 арк.
145. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 142. 280 арк.
146. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 175. 345 арк.

147. Звіти по основній діяльності радгоспів області за 1963 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 204. 380 арк.
148. Звіти по основній діяльності радгоспів Тернопільської області за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 4. Спр. 236. 349 арк.
149. Звіти по природному руху населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 635. 46 арк.
150. Звіти по природному руху населення Тернопільської області за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 1. Спр. 477. 79 арк.
151. Звіти про кількість і влаштування прибулих репатріантів на територію Тернопільської області у 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 4. 15 арк.
152. Звіти про облік сільського населення на 1 січня 1964 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1694. 13 арк.
153. Звіти про природний рух населення за 1958 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 755. 63 арк.
154. Звіти про природний рух населення за 1959 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління

- Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 916. 59 арк.
155. Звіти про природному руху населення Тернопільської області за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 590. 43 арк.
156. Звіти про розподіл працюючих за освітою на 1 березня 1952 р. по організаціям установам і підприємствам Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 275. 87 арк.
157. Звіти про склад керівних кадрів колгоспів на 1 липня 1953 року по районах області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 290. 43 арк.
158. Звіти про чисельність робітників, службовців і фонд заробітної плати за вересень 1950 р. по підприємствах, установах та організаціям Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 250. 85 арк.
159. Іванишина В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 років як джерело вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х роках ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія.2004. Вип. 74–76. С. 126–129.
160. Івасюта М. К. Нарис історії колективізації на Тернопільщині (1939–1950 рр.). К.: Видавництво АН УРСР, 1958. 115 с.
161. Інформаційний бюлетень з обміну досвідом роботи за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 37. 15 арк.

162. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 370 с.
163. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К.: Знання України, 2007. 508 с.
164. Киданюк А. В. Соціально-економічні та культурні процеси у селі упродовж 1944–1950 рр. (на матеріалах Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Тернопіль, 2011. 221 с.
165. Кінаш І. Склад і структура соціальної інфраструктури // Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 3(2). С. 171–176.
166. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. К.: Наукова думка, 1988. 250 с.
167. Ковальчак Г. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР // Український історичний журнал. 1970. Вип. 7. С. 31–40.
168. Колесникова М., Маловичко С. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины в исследовательской практике новой локальной истории // Вспомогательные исторические дисциплины: классическое наследие и новые направления. Материалы XVIII научной конференции. Москва, 26–28 января 2006 г. 2006. С. 244–247.
169. Кондратюк К. К. Україна: Західні землі : 1944–1953 роки. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2011. 104 с.
170. Коріненко П. С. Історія українського селянства. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 296 с.
171. Коріненко П. С. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина ХХ ст.): Монографія / П. С. Коріненко, В. Д. Терещенко, В. В. Старка, А. В. Киданюк. Тернопіль, 2016. 200 с.
172. Коріненко П. С. Правові засади аграрної політики в Україні (др. половина ХХ – початку ХХІ ст.). Історичний аспект : монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В. 2018. 368 с.

173. Коріненко П. С. Трансформації земельних відносин в українському селі (ІХ – початок ХХІ ст.). Порівняльний аналіз. Тернопіль, 2015, 496 с.
174. Короткий звіт перепису зайнятості міст на 10 травня 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2046. 40 арк.
175. Кошарний Я. Рясні плоди дружби. Львів: Каменяр, 1974. 263 с.
176. Кравченко Б. О. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. [пер. з англ.]. К.: Основи, 1997. 423 с.
177. Кубійович В. М. Етнічні групи південно західної України (Галичини) на 1. 1. 1939. Вісбаден, 1983. 174 с.
178. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія. Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2007. 248 с.
179. Курс лекцій з історії України: у 4 ч: Новітня історія України / П. С. Коріненко, В. Д. Терещенко, М. В. Бармак. Тернопіль: Астон, 2007. Ч. 4. 400 с.
180. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу: Підручник. К.: Вікар, 1999. 737 с.
181. Леськів М. М. Радянський режим у західних областях України (1944–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2008. 196 с.
182. Листи, довідки ЦК, обкомів КП України, міністерств, трестів, колгоспів про забезпечення лісом, шифером і іншими будівельними матеріалами для колгоспного будівництва; про забезпечення лісом будівництв в колгоспах 1957–1960 рр.; про хід будівництва житлових будинків для переселенців // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 448. 245 арк.
183. Ліньов А. Репатріація з окупаційних зон союзників антигітлерівської коаліції мешканців Південно-Західного регіону УРСР в 1945–1953 роках // Наукові праці ЧДУ ім. П. Могили. 2006. Т. 52. Вип. 39. С. 38–41.

184. Магочій П.–Р. Україна: історія її земель та народів (пер. з англ.: Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.
185. Макарчук В. Депортації і трансфerti населення: зло чи неминуче зло? URL: www.historyfoundation.ru/dl.php?file=742
(дата звернення: 11. 04. 2014).
186. Макарчук С. Етнодемографічні процеси в Галичині у ХХ ст. // Галичина: Етнічна історія: Тематичний збірник статей. 2008. С. 130–165.
187. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2005. 245 с.
188. Матеріли по роботі партійних організацій Тернопільської області зібрані під час відрядження секретаря ЦК КП/б/У тов. Литвина в січні 1950 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 5. 186 арк.
189. Мелешко Н. Б. Система органів репатріації “переміщених осіб” на території Української РСР (1944–1953): організація, структура, функціонування. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Київ, 2014. 22 с.
190. Накази Головного управління організованого набору за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 1. 10 арк.
191. Накази Головного управління організованого набору робітників при Раді Міністрів Української РСР за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 28. 36 арк.
192. Накази Міністерства сільського господарства УРСР про звіт колгоспів та МТС за 1956–1957 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне

- управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 570. 201 арк.
193. Накази та інструкції про розробку річних звітів промислових підприємств та бланків одночасного обліку легкої промисловості за 1955 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 204. 154 арк.
194. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Львів: Держстатвидав, 1962. 281 с.
195. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. Тернопіль: Облвидав, 1957. 271 с.
196. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1967. 204 с.
197. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. Аверченко. К.: Статистика, 1972. 224 с.
198. Народное хозяйство РСФСР в 1970 году: статистический ежегодник. М.: Статистика, 1971. 686 с.
199. Народное хозяйство СССР в 1960 г. Статистический ежегодник. М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1961. 943 с.
200. Народное хозяйство СССР в 1964 г. Статистический ежегодник. М.: Статистика, 1965. 886 с.
201. Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник. М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1966. 911 с.
202. Население СССР. Справочник / Ред. А. Боярский. М.: Политиздат, 1974. 1974. с.
203. Население СССР. Численность, состав и движение населения СССР. Статистические материалы. М.: Политиздат, 1974. 563. с.
204. Населення України. Трудова еміграція в Україні / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняк, О. А. Малиновської. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. 233 с.

205. Наулко В. Динаміка етнічного складу населення Тернопільщини (XIX–XX ст.) // Тез. доп. та повід. 1-ї Терноп. обл. наук. іст. - краєзн. конф. Секція V. 1990. Ч. III. С. 2–4.
206. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження. К.: Наук. думка, 1965. 276 с.
207. Наулко В. І. Карта етнографічного складу населення Української РСР: М-б 1:6,5 млн. К.: Наук. думка, 1979. Т. 8, кн. 2
208. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / Всеволод Наулко. К., 1998. 80 с.
209. Не забути про хутори // Радянське село. 1962. 24 жовтня. С. 2.
210. Ніколаєць Ю. Демографічна динаміка населення Галичини другої половини 1940-х–1950-х років // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2014. Вип. 4–5 (72–73). С. 261–284.
211. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу : (етнополітичний аспект динаміки). К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 188 с.
212. Номенклатура посад на 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 10. 8 акр.
213. Одночасний звіт про рух сільського населення за 1 січня 1956 року по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 541. 46 арк.
214. Одночасний звіт про чисельність адміністративного персоналу станом на 1 січня 1955 р. по підприємствах, організаціях і установах Тернопільської області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 2. Спр. 300. 87 арк.

215. Одночасний облік легкої промисловості на 1 січня 1951 р. по районах Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 137. 51 арк.
216. Одночасний облік чисельності наукових співробітників і спеціалістів, що займаються науковою роботою на 1 січня 1962 р. Тернопільської обл. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1227. 107 арк.
217. Основні показники роботи заводу за 1945–1958 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 128. 1 арк.
218. Панчук Г. М. “Зміни в складі населення Донецької області (1959–1989 рр.)”: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Донецьк, 2001. 185 с.
219. Перелік підприємств і організацій за 1959 р. у Тернопільській області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 138. 21 арк.
220. Перепис торгових організацій і мереж магазинів станом на 1 квітня 1949 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 71. 102 арк.
221. Переписка відділів ЦК КП/б/У з обкомами і райкомами КП/б/У, Міністерствами УРСР з питання призначення, переміщення і звільнення з роботи // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2077. 55 арк.
222. Переписка з обкомами і райкомами КП/б/У про вислання характеристик та інша переписка з обліку кадрів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний

- комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 2076. 31 арк.
223. Переписка з партійними організаціями, міністерствами, трестами, будівельними організаціями з питання укомплектування кадрами промисловості, транспорту та будівництва // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 56. 163 арк.
224. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / [ред. І. Ф. Курас та С. І. Пирожков]. К., 2004. 217 с.
225. Питання оргнабору робітників для промисловості // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 2840. 31 арк.
226. Питання переселення із області в область, із УРСР в східні області Союзу і назад // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 94. 282 арк.
227. Питання переселення із області в область, із УРСР в східні області Союзу і назад // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 95. 275 арк.
228. Питання репатріації громадян СРСР // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 97. 22 арк.
229. Підсумки всесоюзного перепису населення 1959 р. “Розподіл населення за національностями по областям Української РСР” // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 86. 176 арк.
230. Підсумки всесоюзного перепису населення 1959 року: Українська РСР. ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. М.: Держстатвидав, 1963. 210 с.

231. Підсумки всесоюзного перепису населення 1959 року Української РСР (перераховано в адміністративно-територіальних межах на 15 січня 1970 р.) Чисельність наявного і постійного населення по кожному сільському населеному пункту з вказанням числа переважаючої національності. Т. 4. Тернопільська–Чернівецька області // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 605. 255 арк.
232. Підсумки всесоюзного перепису населення 1959 р. Українська РСР. М., 1963. 287 с.
233. Підсумки всесоюзного перепису населення 1970 р. Національний склад населення СРСР, союзних і автономних республік, країв, областей і національних округів. – Відомості про кількість, етнічний та мовний склад галицького суспільства дають радянські переписи населення 1959, 1970, 1979 і 1989 рр. М., 1973. Т.4. 567 с.
234. Підсумки всесоюзного перепису населення 1970 року : Чисельність населення СРСР, союзних та автономних республік, країв і областей / ЦСУ при Каб. Мін. СРСР. М.: Статистика, 1972. 176 с.
235. План розвитку народного господарства області на 1956–1960 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П-1 (“Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України, м. Тернопіль, 1939–1941 рр., 1943–1991 рр.”). Оп. 1. Спр. 2935. 186 арк.
236. План фінансування комунальних вкладів на 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод” м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 384. 9 арк.
237. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В. М. Даниленко: У 2-х книгах, 3-х частинах. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч 3. 336 с.

238. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр. / Відп. ред. В. М. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1 (Ч. 1–2). 351 с.
239. Подьячих П. Г. Население СССР. М.: Государственное издательство Политической литературы, 1961. 192 с.
240. Покшишевский В. В. География населения СССР. Экон. геогр. очерки. М.: Просвещение, 1971. 174 с.
241. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на півдні України у 60–80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. “Історія України”. Запоріжжя, 2000. 18 с.
242. Полян П. М. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. М.: О.Г.И. Мемориал, 2001. 368 с.
243. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 4 марта 1927 г. “О мерах по регулированию рынка труда”. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=25585> (дата звернення: 12. 07. 2015).
244. Природні багатства Тернопільщини – на службу семирічці // Вільне життя. 8 травня. 1959. С. 4.
245. Звіт про чисельність робітників, службовців і фонд заробітної плати за вересень 1952 р. по підприємствах, установах та організаціях Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 277. Звіти 195 арк.
246. Програма підтримки парків міста на 2016–2018 роки. URL: <http://www.rada.te.ua/normativnie-dokument/programi/> (дата звернення: 12. 07. 2015).
247. Проект п’ятирічного плану розвитку місцевого господарства і культурного будівництва Тернопільської області на 1966–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2371 (“Планова комісія виконавчого

- комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1986 рр.”). Оп. 3. Спр. 189. 346 арк.
248. Промисловість країни успішно почала рік // Вільне життя. 26 лютого. 1964. С. 3.
249. Пронь Т. Репатріація польського населення з Південно-Східних та Центральних областей Української РСР у Польщу у 1944–1951 роках // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2010–2011. Вип. 3–4. С. 170–185.
250. Радянська Тернопільщина 1959–1975 документи й матеріали. Парти́йний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / (Гол. ред. Ю. Семенов). Львів: Каменяр, 1986. 240 с.
251. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали. Парти́йний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / (Гол. ред. С. Нечай). Львів: Каменяр, 1971. 431 с.
252. Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Український історичний журнал. 2000. №2. С. 3–26.
253. Реєнт О. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2006. Вип. 12. С. 8–19.
254. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. К.: Наукова думка, 1999. Вип.3. С. 3–22.
255. Річний бухгалтерський звіт переселенського відділу з використання балансу за 1950 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 2. Спр. 15. 7 арк.
256. Річний звіт відділу переселення Тернопільського облвиконкому по виконанню бюджету за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 19. 33 арк.

257. Річний звіт відділу переселення Тернопільського облвиконкому по виконанню бюджету за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 24. 61 арк.
258. Річний звіт про механічний рух населення по Українській РСР за 1951 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 286. 449 арк.
259. Річні звіти по механічному руху населення за 1965 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2043. 9 арк.
260. Річні звіти по природному руху населення за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2044. 45 арк.
261. Річні звіти по природному руху населення по Тернопільській області за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 756. 88 арк.
262. Річні звіти по природному руху населення за 1956 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 540. 43 арк.
263. Річні розробки з праці зайнятих в промисловості по Тернопільській області за 1952 рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 279. 23 арк.
264. Річні розробки по праці зайнятих в промисловості по Тернопільській області за 1954 рік. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 31. 53 арк.

265. Рішення та розпорядження Тернопільського Обласного виконавчого комітету за 1952 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 1. Спр. 29. 39 арк.
266. Робота вищих навчальних закладів // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 2732. 185 арк.
267. Розповідь про бюджет нашої області // Вільне життя. 1959. 21 березня. С. 1.
268. Розпорядження виконкому Тернопільської ради депутатів трудящих 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 2. 8 арк.
269. Розпорядження ЦСУ УРСР з обліку породистого скоту і звіти про наявність тварин в колгоспах області за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 953. 84 арк.
270. Розпорядження ЦСУ УРСР про облік адміністративно-управлінського персоналу на 1 вересня 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 763. 63 арк.
271. Розпорядження ЦСУ УРСР про облік керівних кадрів та спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою на 1 грудня 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 552. 43 арк.
272. Розпорядження ЦСУ УРСР про облік чисельності спеціалістів з вищою та середньо спеціальною освітою на 1 грудня 1959 р. по обласним організаціям і інспектурам держстатистики // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1

- (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 925. 50 арк.
273. Розрахунок чисельності міського і сільського населення за 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 636. 23 арк.
274. Розрахунок чисельності населення області на 1. 1. 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 753. 27 арк.
275. Розроблені таблиці по обліку сільського населення на 1. 1. 1953 року по районах Тернопільської області. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 478. 28 арк.
276. Сеїтова Е. Переселенські структури у державному апараті СРСР у 40–80-ті рр. XX сторіччя (на прикладі заселення Криму) // Історичний архів. 2012. Вип. 8. С. 63–67.
277. Систематизовані таблиці детальної розробленості підсумків Всесоюзного перепису населення 1959 р. “Зайнятість населення по галузям народного господарства” по Тернопільській області УРСР // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 146. 28 арк.
278. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. : етномовні наслідки російщення. К.: Вид. центр “Просвіта”, 2008. 392 с.
279. Скляр В. Етнодемографічні процеси в столиці України (за матеріалами переписів населення 1959, 1989, 2001 рр.) // Народна творчість та етнографія. 2005. №4. С. 15–22.
280. Списки лікувальних закладів і постійних дитячих ясел, що перебували на балансі окремих міністерств, відомств і організацій по областях Української РСР станом на 1 січня 1964 р. // ЦДАВО України. Ф. Р–582 (“Державний

- комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1810. 34 арк.
281. Списки лікувальних закладів, що перебувають на балансі міністерств, відомств і організацій по Українській РСР і областям за 1966 р. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1247. 16 арк.
282. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1957 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 5. 33 арк.
283. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 6. 3 арк.
284. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1959 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 7. 8 арк.
285. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону в Тернопільську область за 1960 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 8. 4 арк.
286. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого

- комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 11. 7 арк.
287. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 14. 5 арк.
288. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 15. 6 арк.
289. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 16. 5 арк.
290. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1967 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 17. 4 арк.
291. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 19. 4 арк.
292. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення

- виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 20. 5 арк.
293. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1971 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 21. 5 арк.
294. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–3-ому кварталі 1972 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 23. 3 арк.
295. Списки на репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1–4-ому кварталі 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 24. 2 арк.
296. Списки населених пунктів і довідки по обліку сільського населення на 1 січня 1961 року Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1070. 33 арк.
297. Списки населених пунктів станом на 1 січня 1957 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 547. 61 арк.
298. Списки підприємств і організацій Тернопільської області за 1962 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1517. 128 арк.

299. Списки підприємств і установ за 1956 р. про чисельність робітників і фонд заробітної плати // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 566. 55 арк.
300. Списки підприємств, організацій і установ за вересень 1955 р. Тернопільської області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 318. 124 арк.
301. Списки підприємств, організацій і установ Тернопільської області за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1337. 241 арк.
302. Списки підприємств, установ і організацій станом на 1 січня 1956 року по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 307. 88 арк.
303. Списки підприємств, установ і організацій та чисельність і фонд заробітної плати робітників і службовців за 1968 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2792. 148 арк.
304. Списки підприємств, установ і організацій та чисельність і фонд заробітної плати робітників і службовців за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 2980. 92 арк.
305. Списки підприємств, установ, обласних організацій за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 780. 58 арк.
306. Списки репатріантів і реемігрантів, що прибули із-за кордону на територію Тернопільської області у 1961 р. // Держархів Тернопільської обл.

- Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 2. Спр. 10. 9 арк.
307. Списки санаторіїв та домів відпочинку, що перебували на балансі колгоспів діючих у 1959 р. по областях Української РСР // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1792. 23 арк.
308. Список підприємств державної промисловості Сумської–Тернопільської областей // ЦДАВО України. Ф. Р-4706 (“Республіканський обчислювальний центр Центрального статистичного управління УРСР (РОЦ ЦСУ УРСР), м. Київ, 1957–1983 рр.”). Оп. 1. Спр. 127. 211 арк.
309. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 154. 22 арк.
310. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1953 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 181. 103 арк.
311. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1954 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 195. 66 арк.
312. Список промислових підприємств Тернопільської області за 1955 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 205. 91 арк.
313. Список промислових підприємств Тернопільської області по галузях за 1956 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління

- Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 532. 70 арк.
314. Список промислових підприємств Тернопільської області по галузях за 1956 р. (станом на 1 січня 1957 р.). // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 533. 60 арк.
315. Статистика міграції населення. М.: “Статистика”, 1973. 351 с.
316. Статистичний звіт по підготовці та підвищенню кваліфікації робітників, ІТР і службовці, про чисельність спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою та ін. за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 51. 15 арк.
317. Статистичний звіт про робітників за професіями, тарифними розрядами, формами і системами оплати праці за 1969 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.). Оп. 1. Спр. 328. 12 арк.
318. Статистичний звіт про чисельність адміністративно-управлінського персоналу за 1966 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 41. 2 арк.
319. Статистичний звіт про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середньо-спеціальну освіту за 1965 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 22. 5 арк.
320. Статистичний звіт про чисельність і склад спеціалістів, що мають вищу і середньо-спеціальну освіту за 1964 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 271. 12 арк.
321. Статистичний звіт про чисельність робітників по професіям, тарифам розрядам, формі і системі оплати праці за 1966 р. // Держархів

- Тернопільської обл. Ф. Р-804 (“Виробниче об’єднання “Тернопільський комбайновий завод”, м. Тернопіль, 1945–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 282. 10 акр.
322. Статистичний звіт про чисельність спеціалістів з закінченою вищою освітою за вузькими спеціальностями на 1 липня 1952 р. по Тернопільській області // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 274. 17 арк.
323. Статистичні звіти про виконання плану організованого набору робітників за 1958 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2782 (“Відділ організованого набору і переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1950–1979 рр.”). Оп. 3. Спр. 22. 62 арк.
324. Статистичні звіти про підготовку та підвищення кваліфікації робітників, ІТР і службовців, про чисельність спеціалістів з вищою і середньо спеціальною освітою та ін. за 1961 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3285 (“Виробниче об’єднання “Ватра” м. Тернопіль, 1957–1973 рр.”). Оп. 1. Спр. 15. 15 арк.
325. Статистичні звіти промислових підприємств про чисельність і освіту робітників, що займають посади та спеціалістів за 1970 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1366 (“Управління місцевої промисловості виконавчого комітету Тернопільської обласної ради народних депутатів, м. Тернопіль, 1941–1980 рр.”). Оп. 3. Спр. 546. 25 арк.
326. Статті з районних та міських газет Української РСР за 1958–1959 рр. про підготовку та проведення Всесоюзного перепису населення 1959 р. Т. 4. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 20. Спр. 78. 298 арк.
327. Стенограма наради секретарів райкомів КП/б/У Західних областей УРСР 8 липня 1950 р. // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 213. 143 арк.

328. Схема Львівського промислового економічного району // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 24. Спр. 4528. 57 арк.
329. Таблиці № 1–3 по містах і міських поселеннях “Чисельність робітників і службовців та фонд заробітної плати за 1957 р.” // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 657. 87 арк.
330. Таблиця динаміки природного руху населення областей Української РСР за 1961–65 рр. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1830. 82 арк.
331. Таблиця динаміки природного руху населення по областях Української РСР за 1951–55 рр. // ЦДАВО України. Ф. Р-582 (“Державний комітет статистики України (Держкомстат України, м. Київ), 1920–2003 рр.”). Оп. 11. Спр. 1783. 108 арк.
332. Телеграми ЦК і Ради Міністрів обкомам; інформація і довідки сільгоспвідділу ЦК, обкомів КП України, Міністерства сільського господарства УРСР про відправлення в Казахську РСР та інші райони освоєння цілинних земель спеціалістів сільського господарства // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 3694. 131 арк.
333. Телеграми ЦК КП України обкомам партії; листи, телеграми обкомів партії про хід виконання завдань по організованому набору робітників у вугільну, лісову промисловість і будівництво // ЦДАГО України. Ф. 1 (“Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991), 1917–1991 рр.”). Оп. 30. Спр. 150. 125 арк.
334. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). (Етносоціальне дослідження). Львів: Центр Європи, 1997. 176 с.
335. Тернопіль / Tarnopol: історія міста / (О. М. Петровський, О. М. Гаврилюк, В. М. Окаринський, І. Я. Крочак). Тернопіль: Астон, 2010. 216 с.

336. Тернопільщина в шістдесят п'ятому // Вільне життя. 2 березня. 1965. С. 4.
337. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3-х томах. Тернопіль: ТзОВ “Тернограф”, 2014. Т. 1. 668 с.
338. Тесленко В. Розвиток промисловості Тернопільської області та зміни в її структурі // Економічна географія Міжвідомчий науковий збірник. 1967. Вип. 2. С. 102–106.
339. Теслюк Р., Максименко А. Соціальна інфраструктура як чинник реалізації демопотенціалу прикордонних сільських територій Львівської області // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4(108). С. 82–90.
340. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних чинників на динаміку сільського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць. 2014. Вип.15. С. 90–92.
341. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних та культурних чинників на демографічну ситуацію в Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 52–56.
342. Тимків І. В. Міграція населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 107 (16). С. 93–98.
343. Тимків І. В. Репатріація населення Тернопільської області 1950–1960 роках та її наслідки // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 135–140.
344. Тимків І. В. Етнічні зміни населення Тернопільської області у 1950–1960 роках // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. 2018. Вип. 43. С. 143–148.
345. Тимків І. В. Особливості економічних перетворень у Тернопільській області у 1950–1960-х рр. на прикладі промислової сфери // Наукові записки

- Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 93–97.
346. Тимків І. В. Населення західноукраїнських областей (Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської) в 40–80-х рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Україна в контексті європейської історії”. Тернопіль, 2014. С. 222–230.
347. Тимків І. В. Характеристика динаміки населення Тернопільської області 1956–1960 років // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. Тернопіль, 2014. С. 212–215.
348. Тимків І. В. Динаміка населення Тернопільської області 1940-1970 рр. у контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства // Zbiór raportów naukowych. „Współczesna nauka. Nowy wygląd” (30.01.2015 – 31.01.2015). Warszawa, 2015. S. 32–37.
349. Тимків І. В. Динаміка народжуваності міського населення Тернопільської області в 50–60 рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль, 2015. С. 123–130.
350. Тимків І. В. Зміни науково-педагогічного потенціалу Тернопільської області 50-х–60-х рр. ХХ ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. “Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах”. Дніпропетровськ, 2016. Част. II. С. 113–115. Тимченко С. М. Етносоціальні процеси в українському селі (60–80-і рр. ХХ ст.) : дис. ... д-ра іст. наук: спец : 07.00.02. Запоріжжя, 1995. 529 с.
351. Титульний список існуючих будівництв виробничого призначення на 1966–1970 рр. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-3211 (“Тернопільський бавовняний комбінат, м. Тернопіль, 1964–1978 рр.”). Оп. 1. Спр. 29. 3 арк.
352. Товкун В. Міграція населення і територіальний перерозподіл трудових ресурсів // Розміщення продуктивних сил Української РСР міжвідомчий науковий збірник. 1966. Вип. 5. С. 34–40.
353. Трудовий рапорт // Перемога. 31 березня. 1966. С. 3.

354. Турчин Т. Репатріація примусових робітників з Німеччини до Станіславської області (1944–1953 рр.) // Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 435–441.
355. Форма 9 і 9ф по галузям промисловості на 1 грудня 1963 р. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1 (“Статистичне управління Тернопільської області, м. Тернопіль, 1940–1941, 1944–1987 рр.”). Оп. 3. Спр. 1666. 208 арк.
356. Хорев Б. С. Лиходед В. Н. Житель села – работник города. М.: Фининсы и статистика, 1982. 624 с.
357. Чернихівський Г. П. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець: Папірус, 1999. 320 с.
358. Чорний С. М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник. К.: ДНВП “Картографія”, 2001. 88 с.
359. Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані: Історія. 2014. Вип. 12. С. 130–135.
360. Штатний розпис та рахунки адміністративно-управлінських видатків переселенського відділу на 1951 р. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-2781 (“Відділ переселення виконавчого комітету Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих, м. Тернопіль, 1945–1955 рр.”). Оп. 1. Спр. 18. 19 арк.
361. Шульга І. Комуністична партія України – організатор шефства робітничого класу над колгоспним селом республіки (вересень 1953–1955 рр.) // Український історичний журнал. 1959. № 1. С. 43–51.

ДОДАТКИ

**Динаміка чисельності робітників по районах Тернопільської області
у 1968–1969 рр.**

	район	1968	1969
1.	Бережанський	12096	12927
2.	Борщівський	11477	12559
3.	Бучацький	11279	11740
4.	Гусятинський	11500	11728
5.	Заліщицький	7760	7958
6.	Збаразький	9503	10391
7.	Зборівський	6429	6713
8.	Козівський	6201	6701
9.	Кременецький	15033	16264
10.	Лановецький	5131	5381
11.	Монастириський	4759	4958
12.	Підволочиський	7809	8397
13.	Теребовлянський	14305	14898
14.	Тернопільський	6094	5683
15.	Чортківський	16858	17696
16	Шумський	5684	5829

[300, арк. 3–59; 301, арк. 6–43].

Таблиця 2

Чисельність населення сільських районних центрів Тернопільської області станом на 1 січня 1956 р.

№	населений пункт	всього	колгоспники	робітники і службовці
1	Білобожниця	2437	1846	583
2	Буданів	2437	1842	1130
3	Великі Бірки	2124	1138	943
4	Великий Глибочок	2133	1523	610
5	Великі Дедиркали	2167	1546	612
6	Вишнівець	1424	419	913
7	Гримайлів	3021	1376	1581
8	Гусятин	1763	278	1423
9	Заложці	2575	1522	1006
10	Золотники	2175	1595	580
11	Золотий Потік	2452	1256	1196
12	Козлів	3110	2248	848
13	Козова	4184	2360	1803
14	Коропець	5356	4689	621
15	Ланівці	4117	1985	2113
16	Мельниця-Подільська	4526	3153	1275
17	Нове село	1599	1025	558
18	Почаїв	4031	1865	1866
19	Пробіжна	2825	1752	1036
20	Скала-Подільська	3872	1164	2677
21	Струсів	3342	1781	1549
22	Шумськ	2440	273	2120
23	Березовиця	3012	830	1174
	Всього	64990	36633	27043

[137, арк. 14]

Таблиця 3

**Чисельність підприємств та персоналу
Тернопільської області у 1954 р.**

	район	кількість підприємств	всього працівників	робітників	службовців
1	Бережанський	78	3710	2211	
2	Білобожницький	32	1160	528	532
3	Борщівський	52	2110	977	808
4	Буданівський	44	1481	601	687
5	Бучацький	68	4327	2227	2100
6	Великобірківський	58	1507	663	844
7	Великоглибочанський	31	1401	589	812
8	Великодедиркальський	37	1342	617	725
9	Вишнівецький	43	1538	599	939
10	Гримайлівський	38	1459	575	178
11	Гусятинський	50	1432	365	1067
12	Заліщицький	63	2941	1846	996
13	Залозецький	32	786	425	269
14	Збаразький	60	3615	1676	1939
15	Зборівський	52	1780	816	964
16	Золотниківський	64	1251	555	706
17	Золотопотікський	35	1514	382	1132
18	Козівський	34	2152	1255	661
19	Козлівський	39	1133	479	654
20	Копичинецький	55	2947	1797	808
21	Коропецький	20	821	200	621
22	Кременецький	152	5726		
23	Лановецький	29	1791	997	794
24	М-Подільський	104	1720	825	895
25	Микулинецький	37	1449	769	
26	Монастириський	71	1476	787	689
27	Новосільський	35	1373	737	636
28	Підволочиський	46	1887	1138	749
29	Підгаєцький	71	2279	766	1513
30	Почаївський	34	1846	724	1122
31	Пробіжнянський	28	920	447	472
32	Скала-Подільський	37	1570	1160	343
33	Скалатський	36	1702	950	643
34	Струсівський	31	926	205	485
35	Теребовлянський	60	2957	1927	1030

Продовження таблиці 3

36	Тернопіль	330	16020		8584	7426
37	Товстенський	59	1502		493	1009
38	Чортківський	81			4047	
	всього	2226	85551		42542	34598

[209, арк. 65]

Додаток А

**Голові Шумської районної
ради депутатів
тов. Левченко
(таємно) від 15. 09. 1962 р.**

Зі звіту Міністерства іноземних справ гр-н Кулина Семен Михайлович, 1924 року народження, українець, освіта початкова, неодружений, подав прохання про в'їзд на постійне місце проживання в Українську РСР із Австралії.

Гр-н Кулина С. М. у 1941 році був вивезений на роботу в Німеччину, у 1950 р. він емігрував у Австралію, де проживає до цього часу.

Гр-н Кулина С. М. бажає повернутися до своїх батьків: батька Кулина Михайла Костянтиновича і матері Кулини Єфросинії, котрі проживають в селі Кути Шумського району.

Для повідомлення Головному управлінню організованого набору робітників і переселення при РМ УРСР, відділ організованого набору робітників і переселення облвиконкому просить розглянути питання можливості прийняти гр-на Кулину С. М. за місцем проживання його родичів, або відмову і з яких причин.

Одночасно повідомляємо, що консульський відділ не підтримує прохання Кулини С. М. про в'їзд у СРСР на постійне місце проживання.

Гр-н Кулина С. М. особисто відомий Консульському відділу з 1960 р. Проживаючи в м. Канбера, Кулина декілька разів відвідував Консульський відділ та цікавився питанням відносно можливості репатріації в СРСР. Отримавши відповідні роз'яснення про порядок оформлення прохання про в'їзд в СРСР на постійне проживання, до останнього часу прохання не подавав.

Продовження додатку А

Маючи релігійні настрої, Кулина належить до однієї із релігійних сект, пропагуючи не обов'язкову працю для людини. Не маючи постійного місця роботи, доволі часто відчуває матеріальні труднощі та не в змозі оплатити проїзд в СРСР.

Не цікавиться життям у СРСР, Кулина заявляв при відвідуванні Консульства, що політикою він не цікавиться і що йому байдуже при якому устрою проживати. Єдиним мотивом, що спонукає його подавати прохання про в'їзд в СРСР на постійне проживання, є його бажання жити разом з родичами.

**Зав. відділом оргнабору робітників
і переселення облвиконкому**

В. Кононенко

Опрацьовано вперше (переклад автора)

[283, арк. 4].

Додаток Б

**Керівнику головного управління
організованого набору робітників
і переселення при раді міністрів УРСР
О. П. Могилі
на № 09р-2868
від 11 вересня 1962 р.**

На питання повернення за-за кордону на постійне місце проживання в Тернопільську область гр.-на Кулина Семена Михайловича виконком обласної Ради депутатів трудящих повідомляє, що прийняти гр.-на Кулина С. М. немає можливості в зв'язку з тим, що його родина в минулому скомпрометувала себе перед Радянською владою, та також тому, що рідні його не можуть забезпечити житлом.

Заст. голови виконкому

Тернопільської обласної ради депутатів трудящих

О. Дебелий

Опрацьовано вперше (переклад автора)

[283, арк. 4].

Таблиця 4

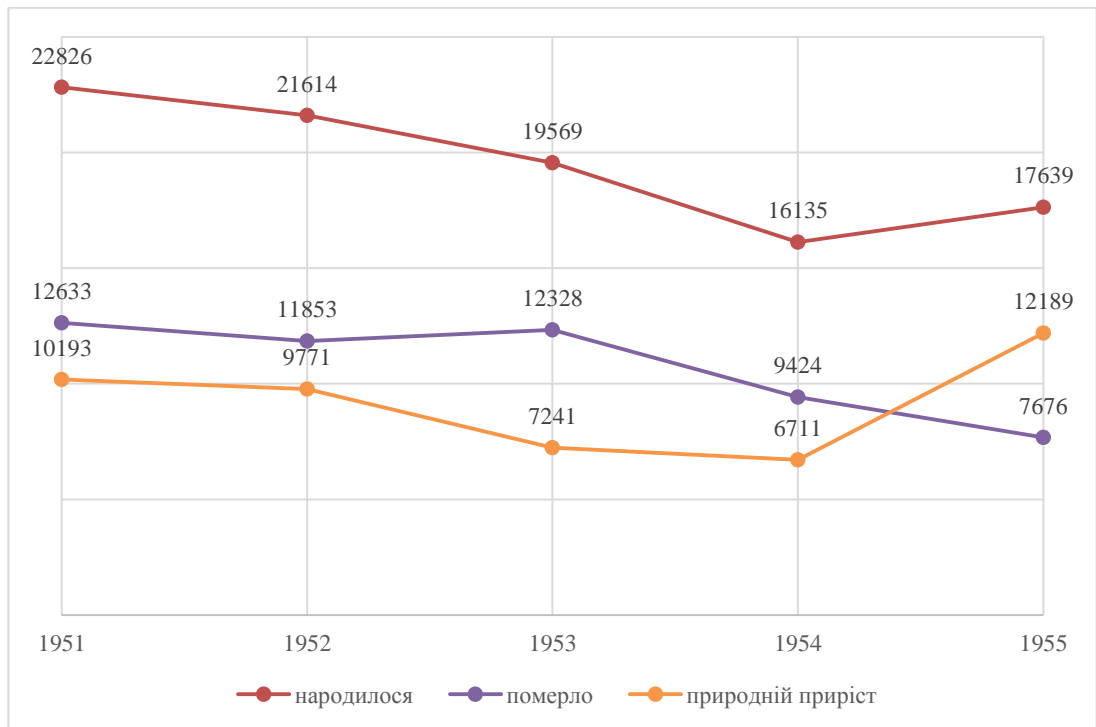
Динаміка механічного руху населення Тернопільської області 1950/1951 рр.

1950			1951		
прибуло	вибуло	механічний приріст	прибуло	вибуло	механічний приріст
17957	16656	1301	48331	39658	8673

[71, арк. 12]

Діаграма 1

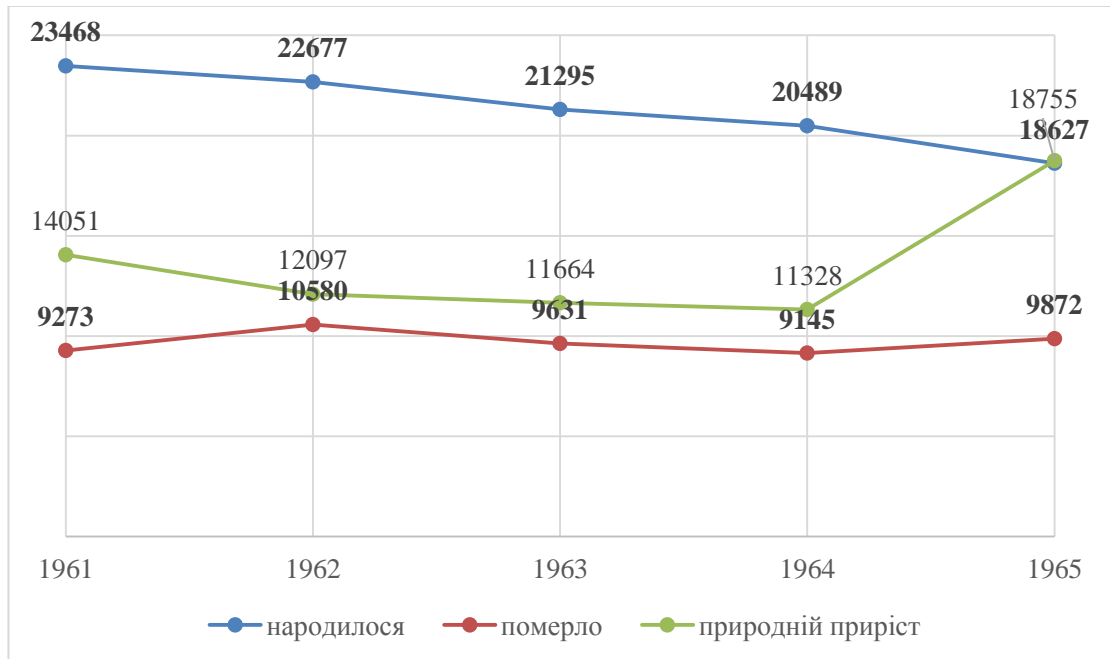
Динаміка природного руху населення Тернопільської області 1951/1955 рр.

[130, арк. 81]

Діаграма 2

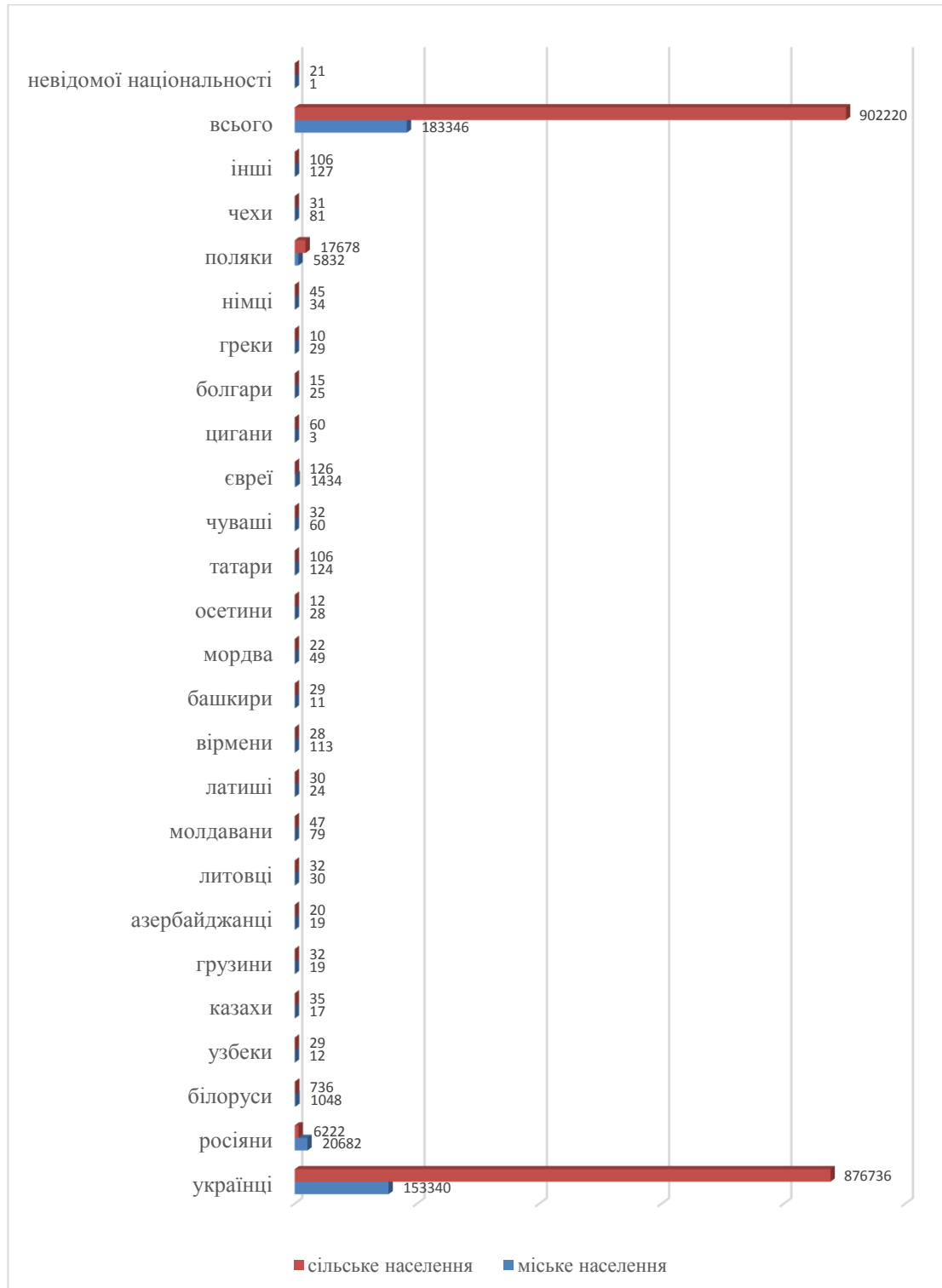
Динаміка природного руху населення Тернопільської області 1951/1955 рр.

[328, арк. 61]

Діаграма 3

**Розподіл населення Тернопільської області за національністю
складом на 1 січня 1960 р.**

[64, арк. 127–128]

Додаток В

**Секретарю ЦК КП/б/У України
тов. Мельникову Л.Г.**

Станом на 1 липня 1950 р. за кордоном перебуває 145 тис. переміщених осіб гр. УРСР. У західних зонах Німеччини і Австрії – 53 тис.; Англії – 40 тис.; Канаді – 17 тис.; США – 10 тис.; Австралії – 5,6 тис.; Бельгії – 5,3 тис.; Франції – 5,3 тис.; Голандії – 1,7 тис.; Аргентині – 1,5 тис.; інших країнах – 5 тис.

Для повернення політичних робітників необхідно провести наступні заходи:

- видати фотоілюстровані газети – 5 тис. екземплярів;
- листівок – 4 тис.;
- підібрати 10 бібліотечок по 60 українських книг і брошур;
- підготувати серію документальних фотографій, що відображали б життя на Батьківщині радянських громадян, які вже повернулися із-за кордону.

Ген. полковник

Ф. Голіков

[186, арк.18].

Таблиця 5

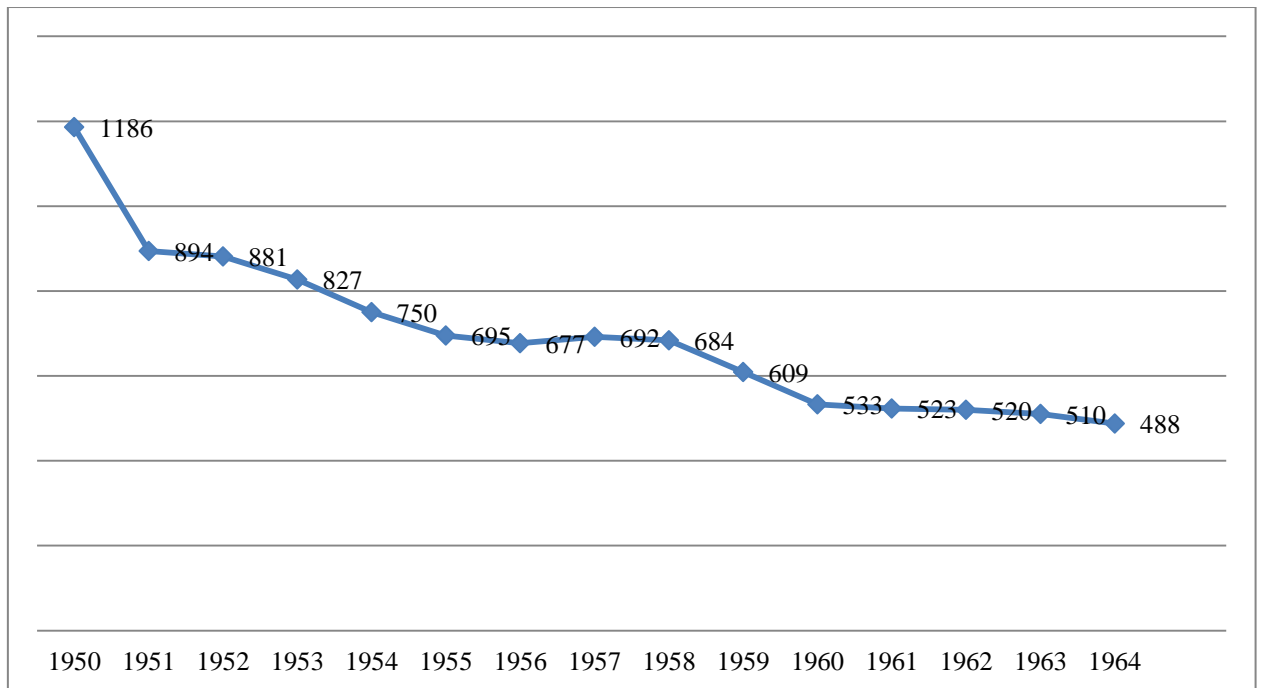
Чисельність керівних кадрів у промисловості за освітою у 1957 р.

посада	всього	вища освіта	середня спеціальна	% вища	% середня спеціальна
керівники/директори	186	12	34	7	18
начальники виробничих відділів	59	13	18	22	31
начальники відділів	20	2	1	10	5
керівники цехів	175	6	25	4	14
заступники керівників цехів	64	4	43	6	67
керівники змін	29	3	5	10	17

[81, арк. 3]

Діаграма 4

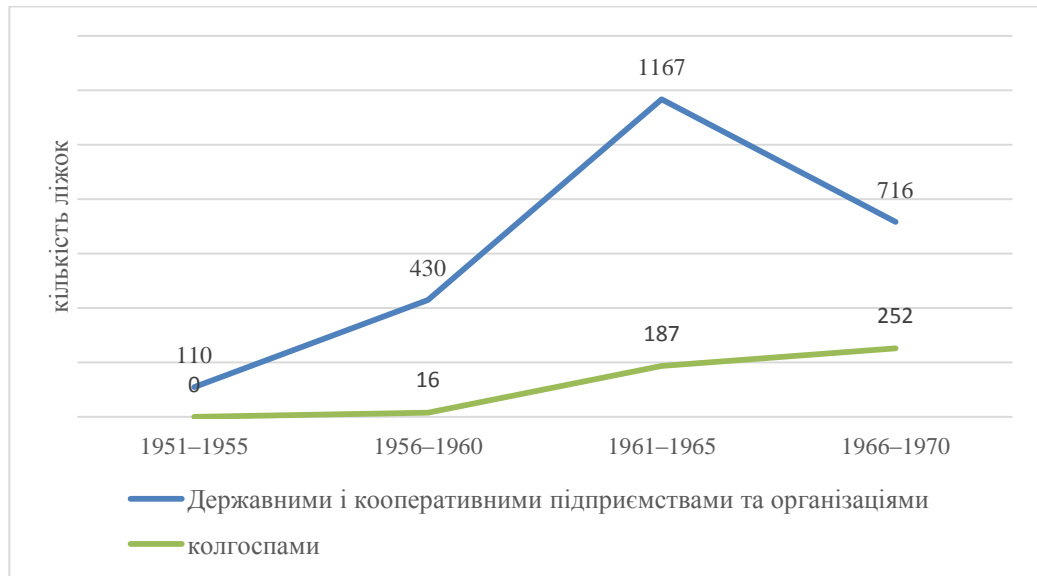
“Динаміка чисельності колгоспних господарств Тернопільської області”

[94, арк. 2; 95, арк. 2; 105, арк. 1; 106, арк. 4; 107, арк. 2; 108, арк. 2; 109, арк. 2; 110, арк. 3 зв.; 111, арк. 2; 112, арк. 2 зв.; 113, арк. 1 зв.; 114, арк. 2 зв.; 115, арк. 1 зв.; 116, арк. 1 зв.; 117, арк. 2; 136, арк. 25]

Діаграма 5

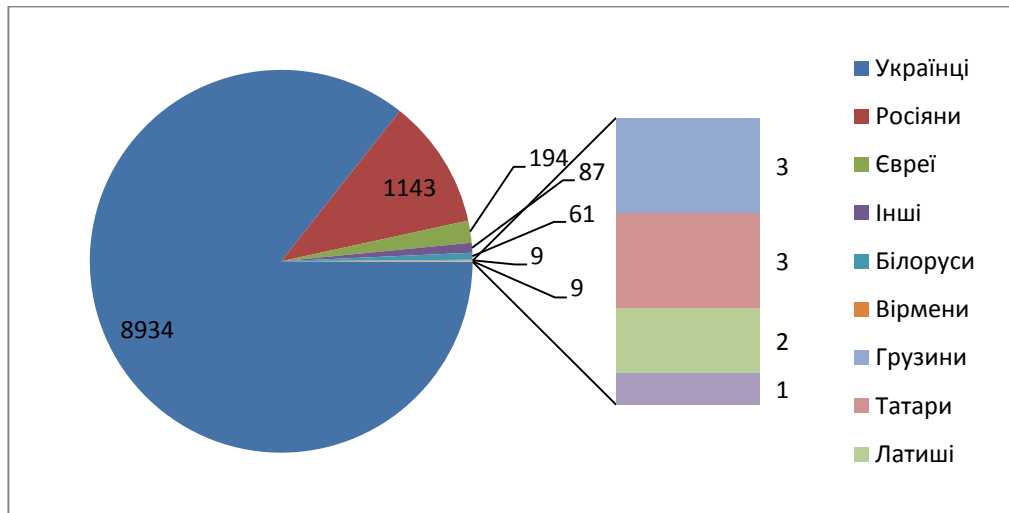
**“Динаміка чисельності ліжко-місць у медичних установах
Тернопільської області 1950–1960 рр.”**

[197, с. 134].

Діаграма 6

“Національний склад осіб Тернопільської області, що мали вищу освіту, станом на 1960 р.”

[99, арк. 8 зв.; 9].

Таблиця 6

**“План – розрахунок чисельності сільського населення за період
1957–1965 рр.”**

рік	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
тис.	953,0	959,1	965,2	971,3	977,4	983,5	989,5	995,5	1001,6

[139, арк. 28зв.]

Таблиця 7

“План виселення хутірських дворів у 1950 р.”

області	всього хуторів у області	план виселення мешканців в 1950 р.	фактично переселено мешканців	% виконання плану	вибуло за межі області
Тернопільська	602	3000	3922	131	104

[187, с. 241]

Таблиця 8

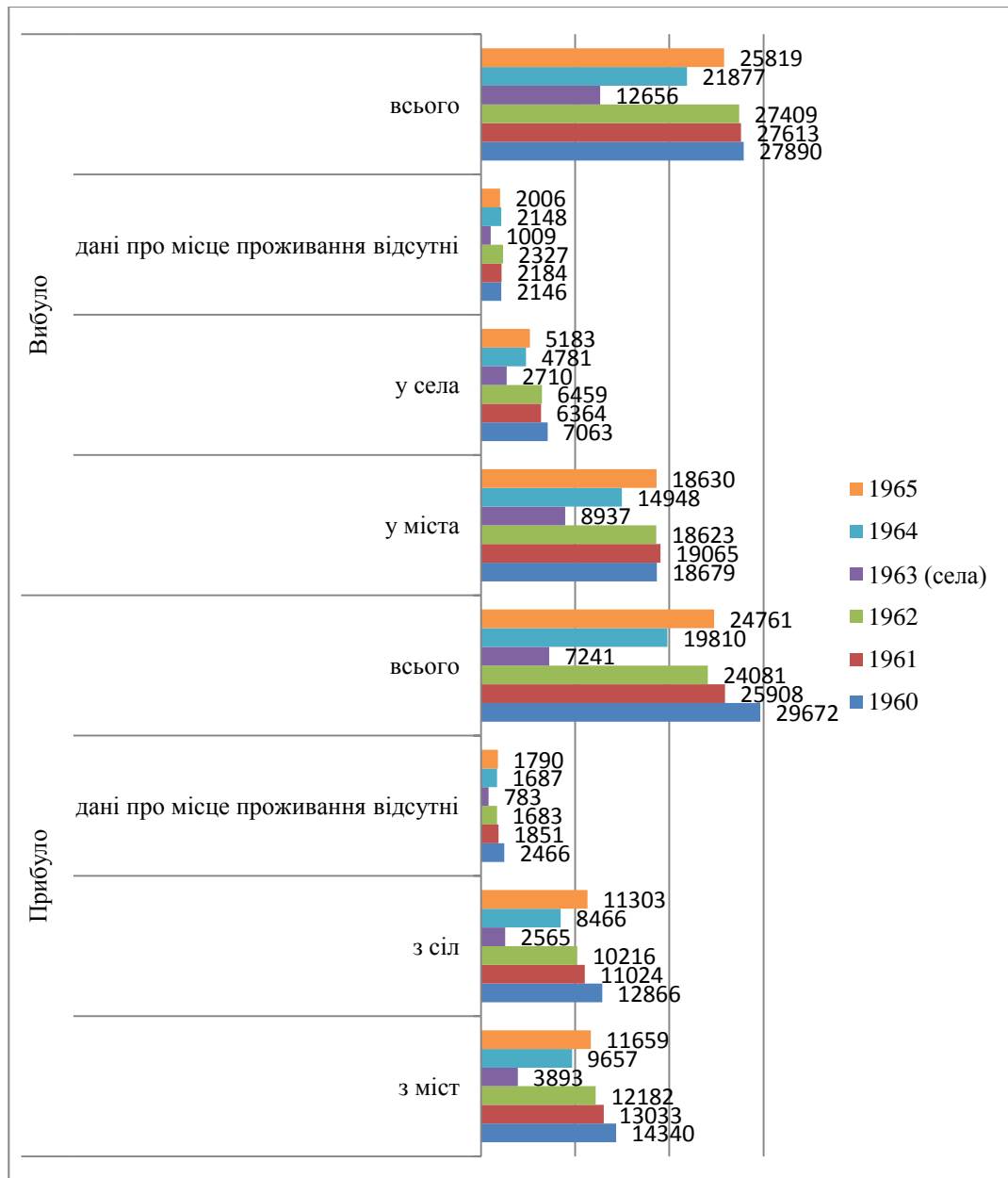
**“Механічний рух населення Тернопільської області
за 1958–1960 рр.”**

	по містах		по селах		по області	
	прибуло	вибуло	прибуло	вибуло	прибуло	вибуло
1958	15565	13477	–	–	15565	13477
1959	16933	11756	–	–	16933	11756
1960	17076	12986	12596	14904	29673	27890

[80, арк. 1]

Діаграма 7

“Механічний рух населення у Тернопільській області 1960–1965 рр.”

[105, арк. 5–6; 118, арк. 1–4; 119, арк. 1–2; 121, арк. 1–4; 263, арк. 2–5; 264, арк. 2–5]

Таблиця 9

“Чисельність репатріантів Тернопільської області 1964–1970 рр.”

рік	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
кількість репатріантів	10	14	13	7	22	9	5

[100, арк. 3–5; 238, арк. 1–3; 239, арк. 1–4; 240, арк. 1–4; 241, арк. 1–2; 242, арк. 1–3; 243, арк. 1–3].

Таблиця 10

**“Чисельність переселених сімей з території Тернопільської області
у 1950–1952 рр.”**

п/п	№ куди переселяли	виселено сімей			
		1950 р.	1951 р.	1952 р.	всього
1	Запорізька обл.	1455	605	–	2060
2	Дніпропетровська обл.	540	255	–	795
3	Харківська обл.	360	13	–	373
4	Миколаївська обл.	1786	1259	2223	5268
5	Херсонська обл.	–	4	859	863
	всього	4141	2136	3082	9359

[256, арк. 15]

Таблиця 11

**“Чисельність переселенців, які повернулися у Тернопільську область
в 1950–1952 рр.”**

п/п	куди переселяли	повернулося сімей			1952 р.	
		1950 р.	1951 р.	1952 р.	повернули ся в області виселення	поверну ли кошти державі
1	Запорізька обл.	106	155	60	114	115
2	Дніпропетровська обл.	48	47	12	36	17
3	Харківська обл.	–	4	–	1	2
4	Миколаївська обл.	5	106	37	34	35
5	Херсонська обл.	–	–	4	–	1
	Всього	159	312	110	185	170

[256, арк. 15–16]

Таблиця 12

Механічний рух населення у Тернопільській області за 1958 р. (по 23 міських поселеннях)

Для прибулих місця куди прибули / Для вибулих навпаки	прибуло з				вибуло до				механічний приріст			
	міст	сіл	невідомо	всього	міст	сіл	невідомо	всього	міст	сіл	невідомо	всього
Російська РФСР	1191	560	66	1817	956	213	64	1233	235	347	2	584
Українська РСР	5768	6571	183	12522	6259	4082	273	10614	-491	2489	-90	1908
Білоруська ССР	71	27	2	100	62	13	7	82	9	14	-5	18
Азербайджанська РСР	14	4	2	20	10			10	4	4	2	10
Грузинська РСР	16	3	1	20	6	3		9	10		1	11
Вірменська РСР	6			6	2	2		4	4	-2		2
Туркменська РСР	2		1	3	3			3	-1		1	
Узбецька РСР	29	2	2	33	24	3		27	5	-1	2	6
Таджицька РСР	3	4	10	17	3		3	6		4	7	11
Казахська РСР	155	132	27	314	364	46	96	506	-209	86	-69	-192
Киргизька РСР	1		1	2	10			10	-9		1	-8
Молдавська РСР	32	13	7	52	17	5		22	15	8	7	30
Литовська РСР	8			8	2			2	6			6
Латвійська РСР	16	1	1	18	14			14	2	1	1	4
Естонська РСР	12			12	1	1	1	3	11	-1	-1	9
всього СРСР	7324	7317	793	15434	7733	4368	1047	13148	409	2949	-254	2286
за кордон			131	131			329	329			-198	-198

[210, арк. 3]

Таблиця 13

Репатріація населення Тернопільської області у 1956–1970 рр. по-країнах вибуття

		1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
1	Австрія						2									
2	Англія		3												1	
3	Аргентина	9	195		15	4	3	2	4	2	3	2	3	3	2	2
4	Бразилія		4		4		1	2	1							
5	Ізраїль		2													
6	Італія		1													
7	Канада	1	84	1	14	5	12	10	1	5	4	6	1	7	5	3
8	Куба							1								
9	НДР	1	5		1		1							1	1	
10	Нідерланди						1									
11	Нова Зелендія				1											
12	Польща		27		1		2		2	2	1	3		8		
13	США		2		1	2					1	2	1	1		
14	Уругвай		42	1		1					1					
15	Франція		22	2	1	2		1		1	4			2		
16	ФРН		3													
17	Чехословаччина		3													
18	Швейцарія								1							

[149, арк. 5–6; 279 арк. 4–32; 280, арк. 1–2; 281, арк. 1–6; 282, арк. 1–2; 303, арк. 2–8; 283, арк. 1–5; 59, арк. 1, 2, 9; 284, арк. 1–3; 285, арк. 1–4; 286, арк. 1–4; 287, арк. 1–3; 135, арк. 3–5; 288, арк. 1–3; 290, арк. 1–2]

Додаток Г

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних чинників на динаміку сільського населення Тернопільської області в 50 – 60 рр. ХХ ст. // Український селянин: Зб. наук. праць. 2014. Вип.15. С. 90–92.
2. Тимків І. В. Вплив соціально-економічних та культурних чинників на демографічну ситуацію в Тернопільській області у 50–60 рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 52–56.
3. Тимків І. В. Міграція населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 107 (16). С. 93–98.
4. Тимків І. В. Репатріація населення Тернопільської області 1950–1960 роках та її наслідки // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 20. С. 135–140.
5. Тимків І. В. Етнічні зміни населення Тернопільської області у 1950–1960 роках // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. 2018. Вип. 43. С. 143–148.
6. Тимків І. В. Особливості економічних перетворень у Тернопільській області у 1950–1960-х рр. на прикладі промислової сфери // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 93–97.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Тимків І. В. Населення західноукраїнських областей (Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської) в 40–80-х рр. ХХ ст. //

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Україна в контексті європейської історії”. Тернопіль, 2014. С. 222–230.

8. Тимків І. В. Характеристика динаміки населення Тернопільської області 1956–1960 років // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”. Тернопіль, 2014. С. 212–215.
9. Тимків І. В. Динаміка населення Тернопільської області 1940-1970 рр. у контексті розвитку промислової сфери та сільського господарства // Zbiór raportów naukowych. „Współczesna nauka. Nowy wygląd” (30.01.2015 – 31.01.2015). Warszawa, 2015. S. 32–37.
10. Тимків І. В. Динаміка народжуваності міського населення Тернопільської області в 50–60 рр. XX ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Історія України: сучасні виклики”. Тернопіль, 2015. С. 123–130.
11. Тимків І. В. Зміни науково-педагогічного потенціалу Тернопільської області 50-х–60-х рр. XX ст. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. “Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах”. Дніпропетровськ, 2016. Част. II. С. 113–115.